

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

OSMANLI MEDİNESİ: XVI.YY'DA MUKADDES
BİR ŞEHRİN İDARİ, SOSYAL VE EKONOMİK
YAPISI

An'am Mohamed Osman ELKABASHI
2502010184

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Feridun M. Emecen

İstanbul 2006

ÖZ

XVI. yy'da Portekiz donanması Kızıldeniz sahillerine gelmiştir. Bu olayın akabinde Osmanlılar, batı cephesinde benimsedikleri fetih siyaseti durdurarak Arap dünyasına yönelmiştir. Bu durum Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleşmiştir. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim Mısırı feth ettikten sonra, Osmanlı idaresine çok sayıda şehir ve bölge eklenmiştir. Bu şehirlerin arasında Medine yer almaktaydı. Osmanlılar mukaddes bir şehir olarak Medine'ye büyük önem verdiler. Burayı maddî ve manevî bakımdan desteklediler. 1517 yılından itibaren XVI. yüzyılın sonuna kadar Medine'de Osmanlı Devleti tarafından idarî, sosyal ve ekonomik değişiklikler düzenlenmiştir.

ABSTRACT

The Portugal navy entered to the Red sea coasts in the beginning of XVI. century. After this event, The Ottomans stopped the method that has been accepted in the west side and turned to the Arapic world. This position turned to be true in the period of Yavuz Sultan Selim. Yavuz Sultan Selim conquered Egypt in the 1517. After the conquest of Egypt they are a lot of city and district be added to the Ottomans. The city of Medina was a one that have been become under the Ottomans administration. The coming of the Ottomans to the Arapic world saved the mentioned districts from the Portugal threat. Medina was given very important by the Ottomans for its especial religious attitude. From 1517 up to the end of XVI. century they are a lot of administrative, social and economical changes have been arranged by the Ottomans state in the city of Medina.

ÖNSÖZ

Hicaz bölgesi'ndeki Haremeyn-i Şerifeyn iki kutsal şehirden oluşmaktadır. Bunlardan birisi Mekke, diğeri ise Medine şehridir. Medine, Mekke gibi XVI. yüzyılın ilk çeyreği'nde Osmanlı idaresini tanımıştır. Medine, mukaddes bir şehir olduğu için tarihi süreç içinde Abassiler döneminden itibaren Osmanlı dönemine kadar muhtelif İslam ve Türk devletlerinin hükümdarları tarafından büyük bir önem verilmiştir. Bu önem Abassiler döneminde başlamış, Osmanlı Devleti zamanında daha da artmıştır.

Medine'nin önemini birkaç yönden kazandığı görülmektedir. Bunlardan birincisi müslümanların ilk yurdu, ikincisi İslam tarihinde kurulan ilk devletin merkezi olmasıdır. Üçüncüsü ise Hz. Peygamber'in türbesinin bulunmasıdır. Bundan dolayı gerek müslüman hükümdarları gerekse genel halk nezdinde zikr edilen şehir büyük saygı görüyordu.

Osmanlılar, müslümanların kutsal yerlerinden olan Medine'nin kendi idaresine girmesinden sonra, şehir ile ilgili bütün işleri ve sorunları çözmeye çalışmışlardır. Tarih boyunca Medine'nin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri maddî sıkıntıydı. Bu sorunun ortadan kaldırılmasının Osmanlı döneminde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Bu dönemde Osmanlı Devleti Medine şehri ve halkına hayli yardımlar sunmuştur. Bu yardımlar çeşitli alanlarda olmuştur. Mesela bu dönemde sözkonusu şehirde Osmanlılar tarafından ilmî, sosyal ve dinî müessesler kurulmuştur. Bunun yanısıra Osmanlılar önceki dönemlere ait muhtelif müessesler de tamir etmişlerdir. Böylece Medine İslam ve Türk yapılarıyla süslenmiştir. Aynı zamanda Osmanlıların sundukları yardımlar sayesinde bahis konusu şehrin halkı yoksulluk ve fakirlikten kurtulmuştur.

Medine, özellikle dinî açıdan çok önemli bir şehir olmasına rağmen, onun hakkında yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu çalışmaların çoğunun Mekke'den bahs edildikleri görülmektedir. Müslümanların kutsal yerleri olan Mekke ve Medine ile ilgili Osmanlı arşivlerine dayalı çok az inceleme mevcuttur.

Belirtilen bu husus çerçevesinde çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Birinci bölümde Medine'nin coğrafi durumu ve idarî yapı ele alındıktan sonra şehrin kalesi, nüfusu ve ilmî, sosyal ile dinî faaliyetlerini yansıtan müesseseler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Medine toplumunun sınıflarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise şehrin ekonomik kaynakları hakkında bilgiler verilmiştir. En sonunda tez ile ilgili bazı belgelerin transkripsiyonu ile bazı resimler koyulmuştur.

Tezin hazırlanması esnasında bana her zaman yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Feridun M. Emecen'e içten teşekkür ederim. Ayrıca çalışma esnasında her türlü yardım gösteren İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümündeki hocalarıma, Başbakanlık Osmanlı ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivleriyle Süleymaniye ve Üniversite kütüphaneleri personeli ve İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne teşekkürü bir borç bilirim.

An'am Mohamed Osman ELKABASHI

Haziran 2006

İÇİNDEKİLER

Öz (Abstract)	ii
Önsöz	iii
İçindekiler	v
Kısaltmalar	vii
Giriş	1

I. BÖLÜM

MEDİNE ŞEHİRİ

A. Coğrafi Durumu	9
B. İdarî Yapı	10
1. Hz. Peygamberin Döneminde İdare	13
2. Dört Halife Döneminde İdare	17
3. Emevî Zamanından Osmanlı Dönemine Kadar İdare	19
4. Osmanlı Döneminde İdare	23
C. Osmanlı Döneminde Medine	28
1. Şehrin Fiziki Yapısı ve Nüfusu	28
2. Fiziki Gelişmenin Göstergesi olarak Dinî, İlmî ve Sosyal Müesseseler	33
a. Mescidler	35
b. Medreseler	45
c. Mektepler	49
d. İmaretler	52
e. Hastahane	55
f. Ribâtlar	56
g. Diğer Vakıf Eserler	71
h. Sebiller	74
i. Çeşme	76
j. Hamamlar	76
k. Zaviyeler	77
D. el-Baki': Mezarlık	78

II. BÖLÜM

İDARECİLER, ASKER VE HALK

A. İdareciler	80
1. Medine Kadısı	80
2. Şeyhü'l-Harem	85
3. Medine Emiri	88
4. Medine Ağası	89
B. Harem-i Şerifin Hizmetleri	91
1. İdarî Hizmetliler	91
2. Dinî Hizmetliler	94
C. Askerî Kuvvetler	96
D. Medineliler	104
1. Fakirler	104
2. Şerifler ve Seyyîdler	106
3. Utekâ	108
4. el-Cedîd Cemaâti	113
5. Alimler	115
6. Fakîh Kadınlar	117
7. Meslek Mensupları	118
E. Mucavirler	121

III. BÖLÜM

EKONOMİK KAYNAKLAR

A. Su Kaynakları	130
B. Tarım Faaliyetleri	134
C. Hayvancılık	137
D. Ticaret	139
E. Hac	141
F. Surre	141
1. Devlet Surrei	141
2. Bazı Vakıflardan Gönderilen Surre	146

a. İstanbul Vakıfları.....	147
b. Edirne Vakıfları.....	151
c. Rumeli Vakıfları	151
d. Karesi Vakıfları.....	151
e. Hûdâvendigâr Vakıfları.....	152
f. Kastamoni Vakıfları.....	152
g. Karaman Vakıfları.....	152
h. Kıbrıs Vakıfları	153
i. Diyarbekir Vakıfları	153
j. Mardin Vakıfları	153
k. Cerbe Vakıfları.....	154
l. Şam Vakıfları	154
m. Halep Vakıfları.....	154
G. Değiş ve Buğday Sadakaları	159
Sonuç.....	177
Bibliyografya.....	180
Ekler	189
A- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1216 numaralı surre defterine göre 999/1590-1591 Yılında Medine Ribatlarında kalan Kişilerin Adları	190
B. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 4120 numaralı surre defterine göre 992/1583-1584 Yılında Harem-i Nebevî'nin Ağaları	222
C. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 4120 numaralı surre defterine göre 992/1583-1584 Yılında Medine'de bulunan Bölükler'in Adları	224
D. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1316 numaralı surre defterine göre 998/1589-1590 Yılında Medine'de çeşitli askerî gruplarına mensupların adları.....	226
E. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 1 numaralı surre defterine göre 1009/1600 Yılında Medine'de Fakîh Kadınların adları	239
F. Harita	242
G. Resimler	243

KISALTMALAR

a. g. e.	Adı geçen eser
a. g. m.	Adı geçen makale
BK	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
h.	Hicri
İA	İslam Ansiklopedisi
İÜK	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
KK	Kamil kepeci
M	Miladi
MAD	Maliyeden Mudevver Defteri
MD	Mühimme Defteri
MZD	Mühimme Zeyli Defteri
nr	numara
s	Sayfa
SD	Surre Defteri
SK	Süleymanye Kütüphanesi
ts.	Tarihsiz
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
v.	Varak
vs.	vesaire

GİRİŞ

Medine kelimesi, Ârâmi dilinde önce “mahkeme yeri” sonra da “şehir” manasında, İbrânî dilinde ise, “bir yöneticinin nüfuz alanına giren yer” anlamında kullanılmıştır. Arapça’da “şehir gelmek”, “ikamet etmek” ve “yerleşmek” manalarına gelmektedir. Bununla birlikte, kadın köleye “Medîne”, erkek köleye “medîn” denilir. Kelimenin çoğulu “Medâin”, “Müdûn” ve Müdn”dür¹. Arapça’da, “Al-Madîna”, İngilizce’de “Medina”, Fransızca’da “Médine” olarak yazıldığı görülmektedir². Terim olarak, Hicaz bölgesindeki “Haremeyn-i Şerifeyn” veya “Haremeyn-i Muhtaremeyn” adı altında bilinen iki kutsal şehirden biri olup, diğeri ise Mekke-i Mükerreme’dir³.

Medine-i Münevvere Arap dünyasında eski bir şehir olup, ne zaman ve kimler tarafından tesis edildiği malum değil ise de, eski zamanlarda yani Hz. Peygamberin hicretinden önceki dönemlerde muhtelif kavimler tarafından kurulmuştur. Bir rivayete göre, adı geçen şehrin ilk sakininin “Yesrib bin Kâniye bin Mehlâbîl bin Arm bin Âbil bin Evs bin Arm bin Sam bin Nuh”dur⁴.

Medine’nin tarihi hakkındaki ilk bilgiler, dinî metinlere dayalı olarak ortaya çıkan rivayetlere dayanır. Arap tarihçiler, çeşitli metinleri kullanarak Medine’nin tarihi geçmişi hakkında bilgi vermişlerdir. Aşağıda, bu naif bilgilere kısaca temas edilmiştir.

İbnü’n Neccâra göre, Medine’de ilk yerleşen kavim, “Sa’îl” ve “Fâlic” adlarıyla bilinen kavimlerdir. Bu iki kavim, Hz. Nuh zamanında ortaya çıkan

¹ Medine kelimesinin mana ve anlamı için bk. Ebî Abdurrahman el-Halîl bin Ahmed el-Farâhidî, **Kitâbü’l-Ayn**, haz.eş-Şeyh Muhammed Hasan Bukâyî, Kûm, Muharrem 1414, s.758; Ebil-Fadl Cemâleddin Muhammed bin Makram bin Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî, **Lisânü’l-Arab**, XII, Beyrut, Dar Sâdir, ts, s.402-403; İsmail bin Hammâd el-Cevherî, **es-Sihâh**, VI, tahkîk Ahmed Abdulğafur Attâr, Beyrut, Darü’l-ilm li’l-Melayîn, Dördüncü baskı, Ocak 1990, s.2201; es-Seyyid Muhammed Murtaza ez-Zebidî, **Tacü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs**, IX, ts., s.342.

² R.B. Winde “Al-Madina”, **The Encyclopaedia of İslam**, V, Leiden, 1986, s. 994.

³ Bu konu hakkında bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Hicaz”, **DİA**, XVII, İstanbul, 1998, s.432-437; Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Haremeyn”, **DİA**, XVI, İstanbul, s.153-157.

⁴ Ali bin Abdullah es-Semhûdî, **Hülâsatü’l-Vefâ fî Ahbârî Dâri’l-Mustafa**, İÜK, nr. A. 2808, 61a; Abdurrahman bin Haldun, **el-Mukeddime**, I, Mısır, ts, s.356.

tufandan sonra Medine'ye gelmişlerdir. Yalnız zikredilen iki kavim nereden geldikleri yer bilinmemektedir⁵.

Sa'1 ve Fâlic kavimleri yok edildikten sonra, İmlîk veya İmlâk bin Lâvuz bin Sam bin Nuhun oğullarından olan "Amâlîka" Medine'ye gelmiş ve burada yerleşmiştir. Zikredilen Amâlîka bu tarafa gelmeden önce, Gazze, Askâlân, Akdeniz sahili ve Suriye ile Mısır arasındaki bölgelerde yaşıyorlardı⁶. Bazı rivayetlere göre, Medine-i Münevvere'de ilk yetiştirilen ağaç ve ilk yapılan ev ile kale Amâlîkadır⁷. Amâlîka'nın sözkonusu şehirde egemenliği Hz. Musa zamanına kadar devam etmiştir.

Hz. Musa Mısır firavununa karşı büyük bir zafer kazandıktan sonra Şam'a doğru gitmiştir. Buraya ulaştığında, taraftarları olan Yahudilerden bir grup seçip, Hicaz bölgesindeki zulmü müşahade edilen Amâlîka'yı yok etmesi için o tarafa göndermiştir. Hz. Musa, Yahudilerden seçilen bu gruptan, Amâlîka kavmine mensup olan bütün yetişkinlerin öldürülmesini istemiştir⁸. Sözkonusu Yahudiler bu emri aldıktan sonra, Şam'dan hareket etmişler ve Hicaz bölgesindeki Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'ye yönelmişlerdir.

Yahudiler, zikredilen iki şehre vardıktan sonra Amâlîka'dan yetişkin olanları öldürmeye çalışmışlar ve bunların bütününe yok etmişlerdir. Öldürülenlerin arasında "el-Arkâm bin Ebi'l-Arkâm" adıyla tanınan Amâlîka kralıdır. Diğer yandan Hz. Musa'nın taraftarları olan Yahudiler zikredilen kralın bir oğlunu öldürmemişler ve onu Hz. Musa'ya teslim etmek için Şam'a kadar götürmüşlerdir. Yalnız bunlar, Şam'a ulaşmadan önce Hz. Musa ölmüştü. Bu esnada Şam'daki Yahudiler, Hicaz bölgesinden öldürülen Amâlîka kralının oğluyla gelen Yahudilerin şehre girmesine

⁵ İbnü'n, Neccâr, **ed- Dürretü'l-Semîne fî Ahbâri'l-Medine**, Beyrut, ts, s. 6.

⁶ Bu husus için bk. Ebi'l-Vefz Muhammed Emîn el-Bağdadî eş-şehir bi's-Suveydî, **Sebâiku'z-Zehab fî ma'rifeti kebâili'l-Arab**, Darü'l-kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986, s. 37; Ebi'l-Hasan Ali bin el-Hüseyn bin Ali el-Mes'ûdi (ö.346h), **Murucü'z-Zehab ve Ma'âdinü'l-Cevher**, I, tahkik Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Muharrem 1384/Mayıs 1964, Mısır, s. 42; Ebi'l-Abbas Ahmed bin Ali el-Kalkaşendî (ö.821/1418), **Subhu'l-A'sâ fî Sina'ati'l-İnşâ**, IV, Kahire, 1383/1963, s. 158; en-Nehrevânî, **Tarihü'l-Medine**, tahkik Ebi Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Beyrut, 1417/1997, s. 14.

⁷ es-Semhûdî, **a.g.e.**, v. 61b; Yakut el-Hamavî, **Mu'cemü'l-Buldân**, VII, Mısır, 1324/1906, s. 426.

⁸ en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 15.

izin vermemişlerdir. Bu yüzden sözkonusu Yahudiler tekrar Hicaz bölgesi yani Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'ye dönmek zorunda kaldılar⁹.

Yahudilerin Hicaz bölgesine göç etmeleri kesin olarak ne zaman olduğu bilinmemektedir. Zikredilen rivayetin yanında başka rivayetler de vardır. Bunlardan sözkonusu hicretin Yahudilerin Filistin'den çıkarılmasından sonra, Suriye'nin Yunanlılar tarafından veya Filistin'in Romalılar tarafından istilasından sonra olduğu zikredilmektedir. Bununla birlikte Talmuda göre miladî tarih ilk yüzyıllarda, Arap yarımadası ve özellikle kuzeyinde Yahudiler var idi¹⁰.

Yahudiler bu taraflarda yerleştikten sonra bölgenin hemen hemen bütün etrafına hakim olmuşlardır. Bu dönemde Hicaz bölgesi ağaçlık ve su çokluğu ile meşhur idi. Medine-i Münevvere'ye gelen Yahudiler iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup "Kurayza" ve "Hazl" adlarıyla bilinen Yahudiler. Bunlar sözkonusu şehirde bulunan Mahzur ovasında yerleşmiştir. İkinci grup ise, Medine ovalarından olan Muzeynip ovasında yerleşen "Benî en-Nadîr" Yahudileridir¹¹.

Medine-i Münevvere'de yerleşen Yahudilerin grupları kısa zamanda güçlenmiş ve daha çabuk çoğalmışlardır¹². Bununla birlikte kuyu kazma, ağaç yetiştirme ve ev ile ütüm¹³ inşa etmekle meşgullerdi.

Bildiğimiz kadarıyla Yahudiler zikredilen şehirde çok sayıda küçük kaleler tesis etmişlerdir. Bunların sayısı elli dokuzdur. Ayrıca Yahudilerin Medine'de bazı köyleri ve pazarları vardı. Mesela şehrin batı kısmında "kaynuka" adını taşıyan bir Pazar bulunmaktaydı. Bu Pazar Yahudi cemaâtlerinden olan Kaynuka kabilesi tarafından kurulmuştur¹⁴. Bu sebeple Araplardan bazı gruplar buraya gelmiş ve Yahudilerin yanında kalmaya başlamışlardır. Bunlardan "Beni Arîf" ve bir rivayete göre bunlar Amâlika'dan kalan bir cemaâttir. "Beni'l-Cezmî" cemaâti ise, Yemen Araplarındandır. Sözkonusu Araplar Medine-i Münevvere'de yerleştikten sonra

⁹ İbnü'n-Neccâr, **a.g.e.**, s. 27; en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁰ F.R.Buhl, **a.g.m.**, s. 60.

¹¹ en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 15.

¹² Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, **a.g.m.**, s. 306.

¹³ Taşlardan yapılan Hısn ve küçük kale anlamına gelmektedir (Mecdüddin Muhammed bin Ya'kub el-Feyruzâbâdî (ö.817 h), **el-Kâmûsu'l-Muhît**, II.baskı, Beyrut, 1407/1987, s. 1390.

¹⁴ Buhl, **a.g.m.**, s. 460.

Yahudiler gibi, birkaç küçük kale yapmışlardır. Burada Araplar tarafından kurulan bütün kalelerin sayısı on üç tanedir¹⁵.

Yahudilerin Medine-i Münevvere’de hakimiyeti Yemen’deki ma’rab barajının yıkılmasına kadar devam etmiştir. Zikredilen barajın yıkıldığında ve aynı zamanda ortaya çıkan Arîm selinden sonra “Hârise bin Amr bin Sa’lebe bin Ömer bin Âmir oğulları olan Evs¹⁶ ve Hazrec¹⁷ buradan kaçıp Medine’ye göç etmiştir¹⁸. Bu esnada Medine’de Yahudilerden “Benî Kurayza, Benî en-Nâdîr, Benî Mehmehim, Ben Za’farâ, Benî Kaynuka’, Benî Hacer, Benî Sa’lebe, Benî Zahra, Benî Zabala, Benî Yesrib, Benî el-Kuseyis, Benî Mağise, Benî Maska, Benî el-Kim’â, Benî Zeyd, Benî ikve ve Benî Marâna” bulunmaktaydı¹⁹.

Yemen bölgesinden, Medine’ye yeni gelen Evs ve Hazrec kabileleri bahis konusu şehirdeki yaşayan muhtelif Yahudi gruplarıyla bir barış anlaşması yapmışlardır. Mesela Evs kabilesi Kurayza ve Benî’n-Nadîr ile, Hazrec kabilesi de Benî Kaynuka’ ile ittifak kurdular. Bu anlaşmaya göre tarafların her birisinin barış ve güven içinde yaşamasının hakkı vardı. Bu barış anlaşması uzun zaman sürmüştür. Sözkonusu anlaşma döneminde Evs ve Hazrec kabileleri hem sayı bakımından hem de zenginlik açısından iyi bir hale gelmişlerdir. Yahudilerin ise, bu durumu gördükleri zaman adı geçen anlaşmayı bozmaya çalışmışlar ve sonunda istedikleri olmuştur. Barış anlaşması bozulduktan sonra Evs ve Hazrec kabileleri Yahudilerin korkusu altında kalmışlardır. Bu nedenle onlar, evlerinde kalmayı tercih etmişlerdir²⁰.

Evs ve Hazrec kabileleri, Yahudilerin korkusu altında bir süre yaşadktan sonra, kendilerini bu zulümden kurtarmak için şair olan er-Ramâk bin Zeyd bin

¹⁵ en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁶ Evs kabilesi için bk. Hüseyin Algül, “Evs”, **DİA**, XI, İstanbul, 1995, s. 541-542.

¹⁷ Hazrec kabilesi için bk. Ahmet Önkâl, “Hazrec”, **DİA**, XVII, İstanbul, 1998, s. 143-144.

¹⁸ es-Samhûdî, **a.g.e.**, 63a-64b; Ebî Ubeyd el-Bekrî, **Kitabü’l-Mesâlik ve’l-Memâlik**, I, tahkik Edriyan Fan Liyofin ve Endri kerî, ed-Darü’l-Arabiyye li’l-Kutub, Tunus, 1992, s. 699; Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, **a.g.m.**, s. 306.

¹⁹ İbnü’n-Neccâr, **a.g.e.**, s. 30.

²⁰ İbnü’n-Neccâr, **a.g.e.**, s. 31; el-Bekrî, **a.g.e.**, s. 699; Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, **a.g.m.**, s. 306.

Emrû'l-Keys başkanlığıyla Şam'daki ve bir rivayete göre, Hazrec kabilesine mensup kral Ebu Cubeyle'ye bir delegasyon göndermiştir. Zikredilen er-Ramâk Şam'a ulaştığında ve Ebu Cubeyle ile görüştüğünde, Yahudilerin zulmünü anlatmış ve kendisinden yardım istemiştir. Ebu Cubeyle ise, bu isteği kabul ettikten sonra büyük bir orduyla buradan hareket etmiş ve Medine'ye doğru yönelmiştir. Bahis konusu kral, Medine'ye vardikten sonra Yahudilerin bütün liderlerini öldürmüştür. Böylece şehrin idaresi Yahudilerden çıkıp Evs ve Hazrec kabilelerine geçmiş ve bunlar Medine'nin her tarafında yerleşmeye başlamıştır. Evs ve Hazrec kabileleri tarafından Medine'de inşa edilen ütömlerin sayısı yüz yirmi yedidir. Ebu Cubeyle ise, Yahudilere karşı bu büyük zaferi kazandıktan sonra tekrar Şam'a dönmüştür²¹.

Görüldüğü gibi, Evs ve Hazrec kabileleri özellikle Ebu Cubeyle yardımı sayesinde Yahudilere üstünlük sağlamışlar ve şehrin yeni idarecileri olmuşlardı. Bir müddet sonra aralarında uzun savaşlar çıktı. Bunlardan Sumeyr, Ka'b bin Âmr, Hûdeyr ve Hâtib savaşlarıdır. Yalnız bunların en kanlı savaş Buâs savaşı idi. Bir rivayete göre bu son savaş Hz. Peygamberin hicretinden beş yıl önce vuku bulmuş ve diğer bir rivayete göre hicretten altı sene kadar önce olmuştur. Sözkonusu savaşta Hazrec kabilesi Evs kabilesine büyük bir galibiyet kazandı²².

Bu devirde zikredilen iki kabile, arasındaki anlaşmazlığın çözülmesine çalışıyorlardı. Bilindiği gibi Hz. Peygamber her yıl hac mevsiminde Arap yarımadasının her yerlerinden Mekke-i Mükerrreme'ye gelen muhtelif Arap kabilelerine İslam dinini arz ederdi. Bu vesile ile bir yılda Mekke civarında olan Akabe yerinde Evs ve Hazrec Kabilelerinden bazı kişiler ile tanışmış ve onlar da İslamiyeti kabul etmişlerdir. İbnü'n-Neccâr bunların altı kişinin olduğunu zikretmiş ise de²³, İbn Hişam ve ez-Zuhrî bu yılda Hz. Peygamber ile tanışan Evsliler ve

²¹ İbnü'n-Neccâr, **a.g.e.**, s. 31-32; en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 17.

²² Bu konu için bkz. Ebi Muhammed Abdullah bin Hişam, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, I, ta'lik eş-Şeyh Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1356/1937, s. 308; Ebi'l-Ferec Abdurrahman bin Ali bin Muhammed İbnü'l-Cevzi (ö.597 h.), **el-Müntezam fi tarihi'l-Mulûk ve'l-Umam**, II, tahkik Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, Darü'l-Kutübu'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992, s. 386; İbnü'n-Neccâr, **a.g.e.**, s. 32.

²³ İbnü'n-Neccâr, **a.g.e.**, s. 34.

Hazreclilerin sayısı on iki idi²⁴. Önümüzdeki hac mevsiminde ve başka bir ifade ile ikinci Akabe’de Medinelilerden yetmiş kişi gelmiştir²⁵.

Medineliler ikinci Akabe’de Hz. Peygamberin ve sahâbilerinin Medine’ye gelmesini davet ettiler ve onları her türlü tehlikeden koruyacaklarına söz verdiler. Aynı zamanda Kureyş baskısı Mekke’deki Müslümanlara arttığında Hz. Peygamber sahâbileri Medine’ye gitmeye izin vermiştir. Böylece Mekkeli olan Müslümanlar buradan Medine’ye göç etmeye başladılar²⁶. Hz. Peygamber’in sahâbilerinden Medine-i Münevvere’ye ilk göç eden kişi Ebu Seleme bin Abdülesed bin Hilal bin Abdullah bin Ömer bin Mahzûm adıyla tanınan sahâbidir²⁷. Sahâbilerin büyük kısmı Medine’de yerleştikten sonra Hz. Peygamber’in de on üç sene Mekke’de kalmasından sonra oraya hicret etti²⁸ ve yanında onun vefatından sonra halifesi olacak Hz. Ebubekr var idi²⁹. Bir rivayete göre sözkonusu hicretin tarihi 8 Rebiül-evvel sene 1/20 Eylül sene 622’de, diğer bir rivayete göre Safer ayının son gecesi 1 olmuştur³⁰.

Hz. Peygamber Medine’ye girmeden önce, sözkonusu şehir yakınında ve ona iki mil³¹ mesafede yer alan Kûbâ’da on dört gün³² ve başka bir rivayete göre beş gün³³ kaldıktan sonra Medine-i Münevvere’ye gitmiştir. 12 Rebiülevvel Pazartesi

²⁴ İbn-i Hişam, **es-Siretü’n-Nebeviyye**, II, ta’lik, eş-Şeyh Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Darü’l-Fikr, Beyrut, 1356/1937, s. 51-52; Muhammed bin Sa’ad bin Menî’ ez-Zuhrî (ö.230 h.), **kitabü’t-Tabakâtü’l-kebîr**, I, tahkik Ali Muhammed Ömer, Kahire, 1421/2001, s. 187.

²⁵ ez-Zuhrî, **a.g.e.**, s. 188.

²⁶ ez-Zuhrî, **a.g.e.**, s. 192.

²⁷ İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 77.

²⁸ Ahmed bin Ali el-Makrizî, **Kitabu’s-Sulûk Lima’rifatu eluvel’l-Mulûk**, I, tashih Muhammed Mustafa Ziyade, Kahire, 1956, s. 13.

²⁹ İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.**, III, s. 50; İbn Hişam, **a.g.e.**, s. 97; İmâdüddin Ebi’l-Fidâ İsmail bin Ali bin Mahmud bin Ömer Şahnişah bin Eyyüb (ö.732 h.), **el-Muhtasar fi Ahbari’l-Beşer**, I, ta’lik Mahmud Duyub, Darü’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1997, s. 186; Zeyneddin Ömer bin el-Verdî (ö.749), **Tetimmetü’l-Muhtasar fi Ahbâri’l Beşer** (Tarihu İbnü’l-Verdî), I, tahkik Ahmed Rifat el-Bedrâvî, Daru’l Ma’rifa, Beyrut, 1389/1970, s. 173; Şemseddin es-Sehâvî (ö.902 h.), **et-Tuhfatü’l-Latîfa fi tarihi’l-Medinetü’s-Şerîfe**, I, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1993, s. 13-14.

³⁰ Ebi’l-Bakâ Muhammed bin Ahmed bin Muhammed bin ed-Diyâ el-Mekkî el-Hanefî (ö.854 h.), **Tarihu Mekketü’l-Müşerrefe ve’l Mescidü’l-Haram ve’l-Medinetü’s-Şerife ve’l-kabrü’s-Şerif**, tahkik Alâ İbrahim el-Azheri-Ayman Nasr el-Azheri, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, s. 225.

³¹ el-İdrisî, **a.g.e.**, s. 143.

³² el-Hâfiz İbnü’l-Fidâ İsmail bin Kesîr (701-774 h), **el-Fusûl fi siretü’r-Resûl**, tahkik Muhammed el-Hatrâvî Muhyiddin Mustev, Daru İbn Kesîr, Beyrut-Dimaşk Mektebatü Darü’t-Turâs, el-Medinetü’l Münevvere, 1413/1992, s. 118.

³³ İbnü’l-Fidâ, **a.g.e.**, s. 186.

günü³⁴ Medine'ye ulaşan Hz. Peygamber, önce Hazrec kabilesine mensup olan Hz. Ebu Eyyübü'l Ensârî evinde misafir olarak kalmış³⁵ ve daha sonra da evleri yapıldıktan sonra oraya taşınmıştır. Hicretten sonra, Peygamber tarafından, Medine'de bazı düzenlemeler yapıldı. Bunların en önemlisi o zamanda Medine ahalisinden sayılan Yahudiler ile oldu. Bu dönemde Yahudilerden üç kabilenin bulunduğu görülmektedir. Bunlar Benî Kaynuka', Benî'n-Nadîr ve Benî Kurayza'dır. Yahudiler ile yapılan bu yazılı anlaşma, İslam tarihinde ilk anlaşma olarak kabul edilebilir. Çünkü Hz. Peygamber, Medine'ye gelmeden önce özellikle I.ve II. Akabe'de sahâbîler ile böyle yazılı bir anlaşmayı yapmamıştır³⁶. Diğer yandan Evs ve Hazrec kabileleri, eski düşmanlıkları unutturmak için kendilerine "ensar" unvanı verildi ve iyi bir şekilde yaşamaya başladılar. Mekkeli olan Müslümanlara ise, Hz. Peygamber ile göç ettikleri için "muhâcîrîn" unvanı verildi. Hz. Peygamber Medine'de son on yılları geçmiş ve burada vefat etmiştir³⁷.

Bilindiği gibi Medine'nin bilinen en eski adı Yesrib idi. Bu adın bahis konusu şehrin ilk sakini olan Yesrib bin Mehlâbîl'e nisbetle verildiği görülmektedir³⁸. Hicretten sonra İslam muhtelif kaynaklarda Medine'ye Tâbe, Taybe, Tayyibe, Bârra, Birre, Miskîne, Câbire, Mutayyaba, Azrâ, Mecbure, Zâtü'l-Hıcr, Tâib, eş-Şafıyye, en-Naciyye, Medinetürresûl, Medinetünnebî, el-Mehbûbe, el-Muhabbebe, el-Muhibbe, el-Mehbûre, el-Mehrûse, el-Merhûme, es-Seyyide, Kubatülislam, el-karye, Karyetülensar, Karyetürresûl, Zatülnehl, Darülimân, Darülhıcre, Darüsselam, Darülebrar, el-Harem, el-Cebbâra, Ceziretülarab, el-Habîbe, el-Beled, Beytürresûl,

³⁴ Şihabüddin Ebi'l-Felâh Abdühhey bin Ahmed bin Muhammed el-Askerî el-Hanbelî ed-Dimaşkî İbnü'l İmâd (1032-1089 h.), **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb**, I, tahkîk Muhammed el-Arnaut, Daru İbn Kesîr, Beyrut-Dimaşk, 1406/1986, s. 113; Ebi Ca'fer Muhammed bin Cerîr et-Tabarî, **Tarihü'l-Umam ve'l Mulûk**, II, Mısır, th., s. 254.

³⁵ Şemseddin Muhammed bin Ahmed bin Osman ez-Zehebî (ö.748/1374), **Siyeru A'lâmü'n-Nubalâ**, I, tahkîk Şu'yeb Arnaut, III.baskı, Beyrut, 1405/1985, s. 402; İbn Şâkir el-Kutbî, **es-Siretü'n-Nebeviyyetü's-Şerîfe**, tahkîk Afif Naif Hâtûm, Beyrut, 2001, s. 158.

³⁶ İbn Kesir, **a.g.e.**, s. 120.

³⁷ Hz. Peygamber Pazartesi günü 12 Rebiülevvel sene 11h. vefat etmiştir (Ahmed bin Yusuf el-Karamânî (ö.1019/1610), **Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Uvel fit-Tarih**, I, tahkîk Fehmi Sa'd Ahmet Hafîf, 'Âlamü'l-kutub, Beyrut, 1412/1992, s. 269; Diğer bir rivayete göre onun vefatı 13 Rebiülevvel sene 11 h. (el-Kalkaşendî, **a.g.e.**, III, s. 263).

³⁸ el-Mes'ûdî, **a.g.e.**, III, s. 148.

Ardullah, Ardulhicre, Darülehyâr, Darüssünne ve el-Medînetü'l-Münevvere gibi adların verildiği görülmektedir³⁹.

XIII.yüzyılın sonlarında Batı Anadolu'da Türk ve İslami özellikleri taşıyan Osmanlı Devleti'nin⁴⁰ ortaya çıkışı, sadece Hıristiyan dünyası değil İslâm dünyası için de yeni gelişmelere yol açmakta gecikmedi. Bilhassa XVI. Yüzyıl başlarında izlenen etkili bir doğu ve güney siyaseti, Osmanlılar için Arap dünyasına yönelik yeni bir hâkimiyet anlayışını da beraberinde getirdi. 1517'de Portekizlilerin Kızıldeniz'e girişiyle, Müslümanların en kutsal yeri olan Haremeyn-i Şerifeyn onların tehdidi altında kalmıştı⁴¹. Bu yüzden Osmanlılar güney ve doğudaki Müslüman bölgeleri Portekizlilerden kurtarmak için harekete geçtiler. Bu hususta Osmanlıların Suriye ve daha sonra da Mısır bölgesini ele geçirmek için ilk attıkları adım, Dulkadir Beyliği'ni idareleri altına almak olmuştur.

I. Selim, iki büyük savaştan sonra Memlûk Sultanlığı'na son verip, Mısır'da kontrolü sağladıktan sonra Mekke ve Medine Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Mısır'ın

³⁹ es-Semhûdî, **a.g.e.**, 5b-9a; el-Bekrî, **a.g.e.**, s. 696; Ebî Abdullah Ahmed bin Muhammed bin İshâk el-Hemezânî el-Ma'ruf bi İbnü'l-Fakîh, **Kitabü'l-Buldân**, tahkîk Yusuf el-Hâdî, 'Alamü'l kutub, Beyrut, 1416/1996, s. 80; **Tarih-i Medine Tercümesi**, Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli 117/I, 63b-65a; Mağribi Mahmud bin Muhammed, **Tarihû Mekke ve'l-Medine ve Fezâlihima**, SK, Ayasofya K.3090, 142a; eş-Şeyh el-İmâm Şihabüddin Ebi Abdullah Yakut bin Abdullah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî (ö.626 h.), **Kitabu Mu'camü'l-Buldân**, VII, tashih Muhammed Emin el-Hâncî, Mısır, 1324/1906, s. 425.

⁴⁰ Bu hususta bk. Feridun M. Emecen, "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya" **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1994, s. 11.

⁴¹ Kızıldeniz'de Portekiz faaliyeti için bk. Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 1-30.

alınışından sonra aslında bu devletin himayesinde olan Haremeyn'in durumunda önemli bir değişme olmadı. Mekke şerifi Berekât oęlu Ebu-Nümeý'i Kahire'de bulunan I. Selim'e göndererek, Kâbe'nin anahtarlarıyla Emânat-ı Mübareke'yi kendisine verdi ve eski Memlûk bağlılığının şimdi Osmanlı'nın eline geçtiğini teyid etmiş oldu⁴².

⁴² Hicaz bölgesinin Osmanlı idaresine girişi hakkında bk. F.M.Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebu Nümeý", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, XIV (1994), s. 87-120; C. Orhonlu, **a.g.e.**; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972.

I. BÖLÜM MEDİNE ŞEHİRİ

A-Coğrafi Durumu

Medine-i Münevvere, Arap yarımadasının batısındaki Hicaz bölgesinin kuzeybatısında Mekke-i Mükerreme'ye 350, Kızıldeniz'de iskelesi olan Yenbu'a 200 km. mesafede yer almaktadır. 25. 20° enlem ve 37. 3° boylam üzerinde olan şehrin üç tarafı dağlar ile kuşatılmıştır. Güney tarafında ise, verimli bir ovanın bulunduğu görülmektedir⁴³.

Hicaz bölgesinde hafif bir derecede kuzey doğru meyilli bir ovada yer alan Medine, kuzeyinde Uhud dağı, güneyinde Ayr dağı ile çevrilmiştir. Doğu ve batıda Harra veya Laba denilen siyah bazalt taşları ile sınırlanır.

Ancak doğuda bazalt taşlar daha azdır. Bu kısım küçük siyah tepelerden ibarettir. Güney'deki ova, su kaynaklarıyla meşhurdur. Sözkonusu şehrin bütün suları bu kısımdan gelir⁴⁴. Medine'nin güney kısımlarına "Aliya", kuzey kısımlarına "Safila" denilir⁴⁵.

⁴³ Medine-i Münevvere'nin yeri hakkında bk. Şihabuddin Ahmed bin Yahya bin Fadlullah el-Ömerî (ö.749 h.), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağışlar yazma, no. 2227, İstanbul; v. 318; Ebi Abdullah Muhammed bin Muhammed bin Abdullah bin İdrîs el-İdrîsî (ö.560 h.), *Unsu'l-Muhaç ve Ravza'l-Ferec*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, nr. 688, İstanbul, v. 95; Ebi'l-Kâsım Ubeydullah bin Abdullah el-Ma'ruf bi ibn Hurdazbe (ö.300 h. civarında), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leiden, 1967, s.130-131; Ahmed bin Ebî Ya'kub İshak bin Ca'fer bin Vehb bin Vâdîh eş-şehîr bil ye'kubî (ö.284 h.), *el-Buldan*, haz. Muhammed Emin Dînâvî, Darü'l-kutubü'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2002, s.152; Ebi Abdullah Muhammed bin Muhammed bin Abdullah bin İdris el-Hamudî el-Hüseyn el Ma'ruf bi'ş-Şerif el-İdrîsî (VI yüzyılın âlimlerindendir), *kitabı Nuzhatü'l-Muşâtâk fî İhtirâki'l-Âfâk*, I, Âlamü'l-kutub, Beyrut, 1989, s. 141; Ali Tefvik, *Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası*, III, İstanbul, 1308, s. 386; Nebi Bozkurt Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Medine", *DİA*, XXVIII, İstanbul, 2003, s.305; F. R. Buhl, "Medine", *İA*, VI, İstanbul, 1988, s. 459; Muhammed Kâmil bin Nu'man, *Cezire-i Araba Dair Ma'lumat*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (İÜK), nr. T.4432, 2a; Söylemez Oğlu Süleyman, *Hicaz Seyahatnamesi*, İÜK, nr. T.4199, s.106; Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, VI, İstanbul, 1316, s. 4245.

⁴⁴ FR. Buhl, *a.g.m.*, s. 459.

⁴⁵ Michael Lecker, *Muslim, Jews and Pagans-Studies on Early Islamic Medina*, Leiden, 1995, s.1.

Medine’de bazı ovaların bulunduğu görülmektedir. Bu ovaların şehrin batı ve doğu kısımlarında yer almaktadır. Mesela batıda Buthan, Ranun, ve Atîk ovaları bulunmaktadır. Doğuda ise Mahzur, Muzeynib ve kanat ovaları vardır⁴⁶.

Medine toprağı kil, kum ve tuzlu topraklardan ibarettir. Genelde şehrin güney kısmı verimli bir yer sayılmaktadır. Kil topraklar güneyde veya başka bir ifade ile Aliya’da bulunur. Kumlu topraklar şehrin batısında bulunmaktadır. Bunun yanısıra kuzey batı kısmı kumlu topraktan oluşmaktadır. Tuzlu toprak ise Medine kuzeyindedir⁴⁷.

Genelde Medine iklimi çorak bir iklimdir. Yağmurlar kışın yağar. Bu yüzden kış mevsiminde havalar serin olur. Yaz ise sıcak ama ağır değildir⁴⁸.

B-İdarî Yapı

Medine’de ilk yerleşen kavimler Amâlîka, Yahudiler ve Yemenli Araplardır. Bu muhtelif kavimler ile ilgili bilgiler çok sınırlı olduğu için, bu dönemde sözkonusu şehirde uygulanan idarî sistemin nasıl olduğunu söylemek oldukça zordur. Bu dönemin tarihi kaynaklarının hemen hemen tamamı İslam’ın ilk dönemine giriş olmak üzere eskiye atıf yapmışlardır. Doğrudan kaynak özelliğı taşımadıklarından bu eski devirde Medine’de bulunan kavimlerin adları, nereden geldikleri ve nasıl yıkıldıkları üzerinde durmuşlardır. Yine de bunlardan elde edilen bilgi kırıntıları, konunun bazı yönlerine ışık tutar. Mesela şehre ilk gelen kavim olan Amâlîkanın, bir kral veya reislerinin bulunduğu söylenebilir. Ancak bu idarecilerin hangi siyasi, idari ve sosyal şartlara göre seçildikleri bilinmemektedir. Büyük bir ihtimal ile kabile aristokrasisine bağlı sosyal durum ve ekonomik şartlar, bu faktörlerin temelini oluşturur. Amâlîka krallarından sadece son kral olan “el-Arkâm bin Ebi’l-Arkâmı”n adını alır. Bunun dışında günümüze başka bir liste ulaşmamıştır. Diğer taraftan, Amâlîka’nın Medine’ye tek bir grup halinde geldiğı anlaşılmaktadır. Bu gruba

⁴⁶ FR. Buhl, a.g.m., s. 460; Aşık Mehmet bin Ömer Beyazıd (ö. 1022/1613 ten sonra), **Ahbar-i Mekkîyye**, SK., Pertevniyal bölümü, nr. 867, v. 252b-254a; Ayrıca bk. Nasr bin Abdurrahman Ebu’l-Feth el- İskenderanî (ö. 1166/1752-1753), **Kitab el-Emkine ve’l-Miyah ve’l- Cibal**, ed. Fuat Sezgin, Frankfurt, 1990, s. 59.

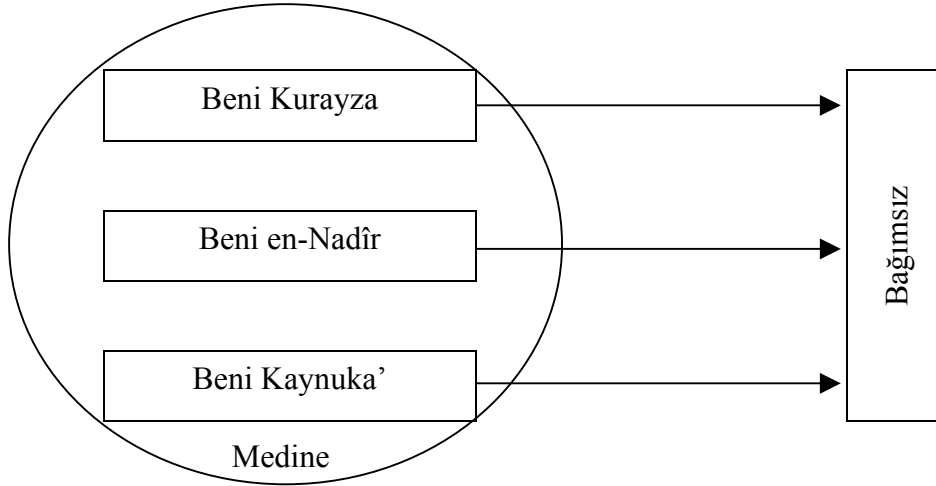
⁴⁷ M. Şevkî, **a.g.e.**, s. 14-15.

⁴⁸ M. Şevkî, **a. g.e.**, s. 9; Buhl, **a.g.m.**, s. 460.

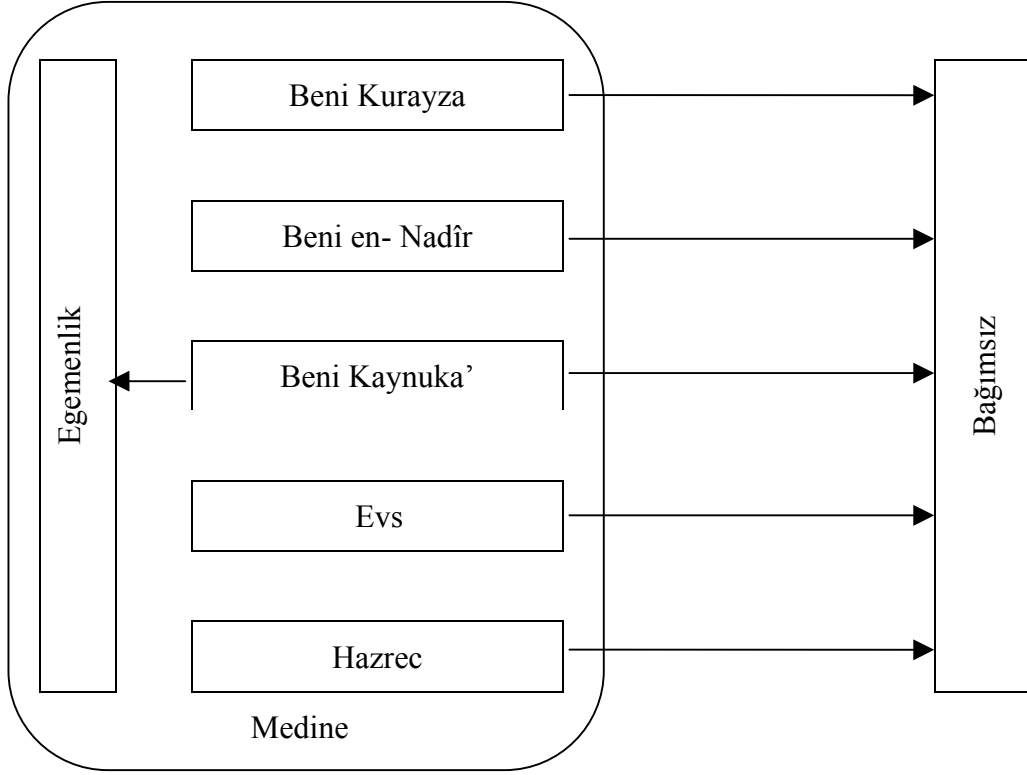
mensup kişiler, kabilenin kralına bağıydı. Bu durum, Amâlîka'nın bir merkezîyet içinde yaşadığını yansıtmaktadır.

Bilindiği gibi Yahudiler Medine'ye üç grup halinde gelmişlerdir. Hatta şehirde ayrı ayrı oturmuşlardır. Mesela Benî en-Nadîr kabilesi Mezeynip ovasında kalmış iken, Kurayza ve Hazl kabileleri Mahzur ovasında oturmayı tercih etmişlerdir. Bunlardan her birinin kendi içinde bağımsız ve kabul ettiği şartlara veya kurallara göre hareket ettiğini söylemek mümkündür. Bunun en belirgin örneği Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde Yahudilere sadece idari bir bağımsız olarak bakmamıştır. Bunun için Medine'de bulunan Yahudi gruplarının her birinin başkalarından müstakil olarak siyasi bir ünite teşkil ettiğini söylenebilir (bk şekil 1 ve 2).

Şekil 1: Yahudiler Dönemi'nde

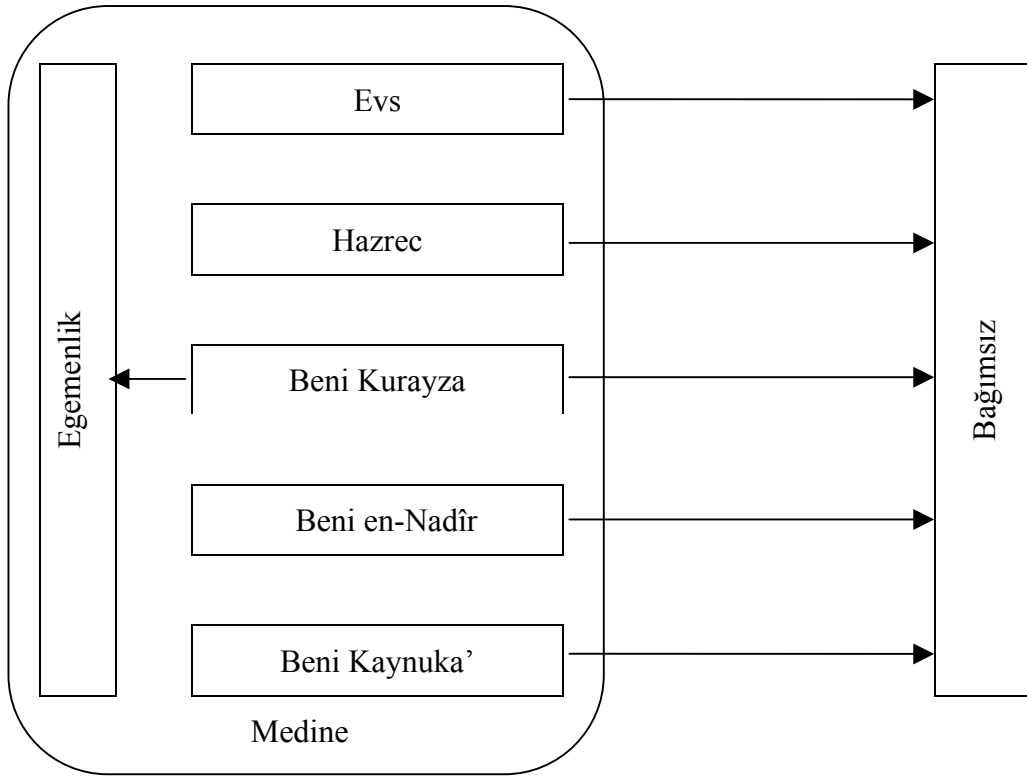
Şekil 2: Yahudiler Dönemi'nde

Araplar, Medine'ye iki grup olarak göç etmişlerdir. Bu iki grubun her biri bir lider tarafından yönetiliyordu. Sözkonusu liderin, kabilenin ileri gelenleri tarafından destek aldığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile bunlar, kabilenin şeyhi veya liderinin yardımcılarını teşkil etmekteydi. Bu iki grubu oluşturan Evs ve Hazrec kabileleri, Yahudiler karşısında büyük bir galibiyet kazandıktan sonra, aralarında kanlı savaşlar çıkmıştır. Bu savaşların en önemli sebeplerinden biri Medine'nin ikili bir şekilde idare edilmesiydi. Bu nedenle bahis konusu iki kabilenin her biri önemsiz şeylere dayanarak savaş açıyordu. Evsliler ve Hazrecliler bu savaşları durdurmak için ciddi çareler bulmaya çalışmışlardı. Sonuçta iki taraf, şehrin idaresinin birleşmesine oy birliğiyle karara varmıştı. Medine'nin sadece tek bir kral tarafından idare edilmesi gerekmektedir. Bu kararın en önemli şartı tayin edilecek kralın sözkonusu iki kabilenin içinden seçilmesiydi. Bu nedenle Hazrec kabilesinin reisi olan Abdullah

bin Übey bin Selûl⁴⁹ şehrin yeni kralı olarak atanmıştır. Ancak adı geçen zât kral olmadan önce Hz. Peygamber Medine'ye göçmen olarak gelmiştir. Bu yüzden Abdullah bin Selûl hicri 2/624 yılında olan Bedir gazvesinden sonra görünüşte İslamiyeti kabul etmiş ve aleyhte çalışmıştır. Zaten Hz. Peygamber Medine'ye geldikten sonra, Evsliler ve Hazrecliler bu kral meselesinden vazgeçmişler ve İslamı kabul etmişlerdir.

Şekil 3: Araplar Dönemi'nde

1- Hz. Peygamberin Döneminde İdare

Hz. Peygamberin Medine ile ilişkisi, kendisi oraya gitmeden önce başlamıştır. Özellikle I.Akaba'da şehrin idarecileri sayılan Evsliler ve Hazreclilerden on iki vakil seçmiştir. Hz.Peygamber'in bu adımdaki en önemli amacı, Medine'deki İslam dinine yeni giren kişiler ile irtibâtını sürdürmektir. Bununla birlikte Mekkeli olan Mus'ab bin

⁴⁹ Abdullah bin Übey bin Selûl hakkında detaylı bilgi almak için bk. Talât Koçyiğit, "Abdullah bin

Umeyri sözkonusu şehre de göndermiştir. Bu yüzden adı geçen Sahâbi İslam tarihi kaynaklarında İslam'da ilk elçi olarak vasıflandırılmaktadır. Diğer bir ifade ile zikredilen sahâbinin Hz. Peygamber'in Medine'deki ilk temsilcisi olduğunu söylemek mümkündür. Mus'ab bin Umeyr'in vazifeleri arasında, Medine müslümanlarına Kurân-i Kerim'in okutulması ve yeni dinin temel kurallarının öğretilmesi bulunmaktadır⁵⁰.

Sahâbilerin hemen hemen tamamı Mekke'den Medine'ye göç ettikten sonra, Hz. Peygamber Hz. Ebubekr'e gitmiş ve Allah'ın ona Medine'ye göç etmeyi emrettiğini söylemiştir.⁵¹ Onun akabinde bunlar bir yol gösterici ile buradan hareket edip Medine'ye hicret etmişlerdir. 12 Rebi'ülevvel 1/24 Eylül 622 tarihinde Hz. Peygamber ile yol arkadaşı Hz. Ebubekr Medine'ye ulaşmışlardır⁵².

Hz. Peygamber'in Medine'ye vardığında, onun tarafından yapılan ilk düzenlemelerin en önemlisi, Medine vesikasının hazırlanmasıydı⁵³. Bu vesikanın üç ana amacı vardı. Bunlardan birincisi Evsliler ve Hazrecliler'in İslam'ın doğuşundan önceki dönemde aralarında olan düşmanlıklarının kaldırılmasıdır. İkincisi aynı iki kabile (Ensar) ile Mekke müslümanları (muhacirler) arasında kardeşlik bağının kurulmasıdır. Üçüncüsü ise Medine müslümanları ile aynı şehirde yaşayan Yahudiler arasında ilişkilerin düzeltilmesidir⁵⁴.

Bu vesikanın sayesinde müslümanlar siyasi bir başkanlığın altında olmuşlardır. Bu siyasi başkanlığın başında Hz. Peygamber bulunmaktadır. Bundan sonra vezirler niteliği taşıyan büyük sahâbiler yer almaktadırlar. Hz. Peygamber bu sahâbilere siyasi meselelerinde, askeri işlerinde ve devletin dış politikası gibi muhtelif konularda istişare ediyordu⁵⁵. Aynı zamanda bütün sahâbiler her konuda

Übey bin Selûl", **DİA**, I, İstanbul, 1988, s.139-140.

⁵⁰ en-Nehravânî, **a.g.e.**, s.20; İbnü'n-Neccâr, **a.g.e.**, s.34; İbn Hişâm, **a.g.e.**, II, s.51-52.

⁵¹ İbn Hişâm, **a.g.e.**, II, s.97.

⁵² İbnü'l-İmâd, **a.g.e.**, s.113; Ebu'l-Fidâ, **a.g.e.**, s.186.

⁵³ Medine vesikası için bk. Muhammed Hamidullah, **Allah'ın elçisi Hz. Muhammed** (çev. Ülkü Zeynep Babacan), Bayan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 101-104; Mohammad Mahmoud Ghali, **The Prophet Mohammad and the first Muslim State**, Beirut, 1992, s. 24-25.

⁵⁴ N. Bozkurt-M. Sabri Küçükaşçı, **a.g.m.**, s.307; ayrıca bk. Guillaume, **The Life of Muhammed**, University, Press Oxford, London, ts., s.231; Afzal Iqbal, **The prophet's Diplomacy**, Delhi, India, 1984, s.10; p.De.Lacy Johnstone, **Muhammed and his power**, Delhi, 1984, s.90.

⁵⁵ İbn Hişâm, **a.g.e.**, II, s.253.

düşüncelerini söyleyebilirdi. Mesela el-Habbâb bin el-Münzir bin el-Camûh, Bedir’de Mekke müşrikleriyle olunacak savaşın kazanılabilmesi için, müslüman ordusunun savaşa başlamadan önce uygun bir yerde oturması gerektiğini Hz. Peygamber’e söylemiştir. Hz. Peygamber de bu fikri kabul ederek orduyu sahâbinin gösterdiği yerde oturtmuştur⁵⁶.

Hız. Peygamber Medine’de olmadığı zaman ve özellikle gazveye çıktığında yerine emîr (vali) bırakırdı. Bu vali Hz. Peygamber dönünceye kadar şehrin bütün işlerinden sorumluydu. Bunun yanında Hz. Peygamber ile çıkmayan sahâbilere namaz kıldırıyordu. Medine’de Hz. Peygamber tarafından ilk bırakılan vali Safer 2/Ağustos 623 tarihinde olmuştur. Bu tarihte Hz. Peygamber Kureyşi savaş etmek için el-Ebvâ⁵⁷ adıyla bilinen yere gitmiş ve şehirde Sa’d bin Ubâde vali olarak bırakmıştır⁵⁸. Bu kuralın yukarıdaki belirtilen tarihten itibaren 17 Ramazan/13 Mart 624 tarihine kadar devam ettiği görülmektedir. Bu son tarihte yani Bedir gazvesinde Hz. Peygamber tarafından Medine’de iki kişi bırakıldı. Bunlardan birincisi Medine idaresinden sorumlu olan valiydi. Bu makamda Ebu Lubâbe bin Abdülmünzir tayin edilmiştir. İkincisi ise dini bir görev taşıyan imam idi. Bu vazifenin yerine getirebilmesi için Umr bin Um Maktûm görevlendirilmiştir⁵⁹. Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber’in bütün gazvelerinde imamlık yapan kişi Um bin Um maktûm idi.

Hicri 2/623 yılında Benî Kaynuka‘ gazvesinde Hz. Peygamber’in Medine’yi iki idari bölge olarak böldüğü görülmektedir. Bunun için zikredilen bölgelerden her birinin işlerinin yürütülebilmesi için bir vali bırakılmıştır. Birinci vali olan Âsım bin Adî el-Aclânî Medine yerlerinden olan el-‘Alfiye ahalisine tayin edilmiştir. İkinci vali Beşîr bin Abdülmünzir es-Sûvayk’ta görevlendirilmiştir. Bunun yanında Umr bin Um Maktûm’a namazı kıldırmasını emretmiştir⁶⁰. Hz. Peygamber’in Medine’den gazvelere çıktığında en çok bıraktığı vali Numayla bin Abdullah el-Leysî’ydi. El-Leysî hicri 6/627-628 yılında Zî-girt gazvesinde ilk defa olarak vali tayin

⁵⁶ İbn Hişâm, a. g. e., II, s.259.

⁵⁷ Bazı rivayetlere göre el-Ebvâ, Medine’nin köylerinden bir köydür. Bu köyde Hz. Peygamber’in anası Âmine bint Vahb’in türbesi bulunmaktadır.

⁵⁸ İbn Hişâm, a. g. e., II, s.223-224.

⁵⁹ İbn Hişâm, a. g. e., II, s.251.

⁶⁰ es-Sehâvî, a. g. e., s.47.

edilmiştir⁶¹. Yalnız bazı rivayetlere göre bu gazvede Medine valisi Ebuzar el-Gifârî idi. Zilkade 6/Mart 628 tarihinde Hz. Peygamber ümre yapmak için Mekke'ye gitmiş ve yerine el-Leysi'yi bırakmıştır⁶². el-Leysi'nin en son yaptığı valilik Muharrem7/Mayıs 628 tarihinde Hayber gazvesinde olmuştur⁶³.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber Mekke'de iken her yıl hac mevsiminde şehre gelen muhtelif kavimlere İslam dinini arzederdi. Bu vasıtanın sayesinde Evsliler ve Hazrecliler (Ensar) müslüman olmuşlardır. Ancak bu usul Medine devleti döneminde değişmiştir. Hz. Peygamber bu dönemde çeşitli milletlere mektuplar göndermeye başlamıştır. Bu mektupların asıl amacı İslamı arzetmesiydi. Mesela hicri 6/627628 yılında Hz. Peygamber Bizanslılar, Mısırlılar ve Habeşlilere mektuplar göndermiştir⁶⁴.

Hz. Peygamber vefat ettiğinde, sahâbiler özellikle büyük olanlar Sakîfe'ye⁶⁵ gitmiş ve orada toplanmışlardır. Bu toplantıda Hz. Peygamber'den sonra müslümanların liderinin kimin olacağı tartışılmıştır. Hz. Ebubekr Hz Ömer'i veya Hz. Ubeydeyi halife olarak seçmeyi teklif etmişse de onlar kabul etmemiş ve ona *"yemin ederiz ki sen varken biz kendimizi bu işe sokmayız, çünkü sen muhacirlerin en büyüğüsün. Hicret esnasında Hz. Peygamber (s.a.v.) ile mağarada yalnız kalan, hastalığında namaz için ona vekâlet edensin, asıl sen elini uzat, biz saba bîat edelim"* demişler ve ilk defa Hz. Ömer, Hz. Ebubekr'e bîat etmiştir. Hz. Ömer'in bîatinden sonra diğer sahâbiler de bîat etmeye başlamışlardır⁶⁶.

2- Dört Halife Döneminde İdare

Hz. Ebubekr halife olduktan sonra, ona "Hz. Peygamber'in halifesi" unvanı verilmiştir. Bu dönemde devletin ilk karşılaştığı sorun bazı kişilerin İslam'dan çıkmasıydı. Hz. Ebubekr bu fitneyi ortadan kaldırmak için Medine'ye dört vali tayin etmiştir. Bunlar Hz. Ali, Talha, ez-Zübeyr ve İbn Mesûd idi. Bunların görevleri

⁶¹ İbn Hişâm, **a.g.e.**, III, s.333.

⁶² İbn Hişâm, **a.g.e.**, III, s.355.

⁶³ İbn Hişâm, **a.g.e.**, III, s.378.

⁶⁴ Nadir Özkuyumcu, "Asr-ı Saadet'te Hıristiyanlarla İlişkiler", **Bütün yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam**, II, ed-Vecdî Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994, s.395-399.

⁶⁵ Sakîfe, Sa'd bin Ubâde'nin evinde gölgeli bir yerdir.

⁶⁶ Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, II, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s.29.

arasında Medine'nin ve onun ahalisinin her türlü tehlikeden korunması bulunmaktaydı. Bundan sonra Hz. Ebubekr İslamı terkeden bu kişiler ile savaşmak için Medine'den çıkmış ve yerine Usâma bin Zeyd'i bırakmıştır⁶⁷.

Bu dönemde idare konusunda olan gelişmelerin en önemlisi Hz. Ömer zamanında olmuştur. Hatta İslam'da ilk kurulan devletin müesseselerinin teşekkül etmeye başlamaları ve ortaya çıkmalarının bu dönemde olduklarını söylemek mümkündür. Bunların başında kadılık müessesesi gelmektedir. Muhtelif İslam kaynaklarında ilk kadı Medine'de Hz. Ömer tarafından tayin edilmiştir. Tayin edilen kadının adı es-Sâib bin Yezîd idi⁶⁸. Zikredilen kadının tayin edilmesiyle halifenin bazı yetkilerinin kendinden çıktığı ve kadıya intikal ettiği ileri sürülebilir. Aynı zamanda es-Sâib bin Yezîd'in kadılık yanında hisbe işlerinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır⁶⁹. Bu noktadan hareketle hisbe teşkilatı Hz. Ömer döneminde başlamıştır⁷⁰.

Hz. Ömer döneminde takip edilen feth siyaseti sayesinde devletin sınırları genişlemiştir. Bunun en önemli sonucu halifenin sorumluluklarının artmasıydı. Büyük bir ihtimal ile bu durum kadılık müessesesinin ortaya çıkmasına gerçek bir sebep olmuştur. Ülkenin genişlemesiyle idarî ve kazaî işler çoğalmıştır. Bu nedenle Hz. Ömer sadece Medine'de değil, Mısır, Irak ve Suriye gibi bölgelerde kadılar da tayin etmiştir⁷¹. Mesela bunlardan Kûfa kadılığına Şüreyh, Mısır kadılığına Kays bin Ebü'l-Âs, Basra kadılığına Ebu Musa el-Eş'arî bulunmaktaydılar⁷².

Bu dönemde görülen gelişmelerden biri sahâbilerin adlarının belli defterlere kaydedilmesi idi. Bu adlar, sahâbilerin derecelerine göre yazılırdı. Yani önce büyük sahâbilerin adları yazılır ondan sonra diğer adlar kaydedilirdi. Bunun yanında askere mensup kişilerin isimleri bu gibi defterlere kaydediliyordu. Bu vesile ile askerlerin sayısının kaç olduğunu ve onlara tahsis edilen paranın miktarının ne kadar olduğu bu defterlerden öğrenilebilir. Keza Hz. Ömer döneminde ortaya çıkan müesseselerden

⁶⁷ es-Schâvî, **a.g.e.**, s.47.

⁶⁸ es-Schâvî, **a.g.e.**, s.48.

⁶⁹ Cengiz Kallek, "Hisbe", **DİA**, XVIII, İstanbul, 1998, s.135.

⁷⁰ Hüseyin Arslan, "Asr-ı Saadet'te Tüketicinin Koruması", **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam**, V, ed-Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994, s.189.

⁷¹ Fahrettin, Atar, "Kadı", **DİA**, XXIV, İstanbul, 2001, s.66.

⁷² Fahrettin, Atar, "Kazâ", **DİA**, XXV, Ankara, 2002, s.115.

biri Beytü'l-Mâl müessesesiydi. Yalnız başka bir rivayete göre Beytü'l-Mâl müessesesinin önceki dönemde yani Hz. Ebubekir zamanında ilk defa olarak zuhur ettiği söylenmektedir. Bu rivayet, Hz. Ebubekir kendi evinde sözkonusu müesseseyi kurduğunu, deve, atlar ile silahlar aldığını ve unları cihada verdiğini, Fars kadifeleri satın aldığını ve dul kadınlara dağıttığını zikretmektedir. Buna göre Beytü'l-Mâl müessesesinin Hz. Ebubekir zamanında başladığını ve Hz. Ömer döneminde son şeklini aldığını söylemek mümkündür. Hz. Ebubekir döneminde bahis konusu müessese ile ilgili işler yazılı olmadığından dolayı Hz. Ömer'e mensup olmuştur. Çünkü bu dönemde bütün işlerin yazılı olmasının yanında istatistik veriler de bulunmaktaydı⁷³.

Hz. Ömer ölmeden önce (Muharrem 24/Kasım 644) büyük sahâbilerden altı kişi seçmiş ve halifelik meselesini bunlara bırakmıştır⁷⁴. Hz. Osman'ın öldürülmesi (18 zilhicce 35/17 Haziran 656) ilerdeki günlerde meydana gelen olayların çıkmasına sebep olmuştur. Bunların en önemlisi Suriye valisi ve aynı zamanda Emevîlerin reisi olan Muâviye bin Ebu Süfyân'ın, Hz. Ali'ye biat etmemesidir. Bunun akabinde Cemelve Sıffîn savaşlarında müslümanlar karşı karşıya gelmişlerdi. Ancak gelişmelerin en tehlikelisi 661 yılında Hz. Ali'nin öldürülmesiydi. Hz. Ali öldükten sonra ve oğlu Hasan'ın halifelikten vazgeçmesiyle Muâviye halife olmuştur⁷⁵.

Hz. Osman zamanında Suriye genel valisi olan Muâviye, Hz. Osman'ın öldürülmesine kadar Suriye valiliğini yürütmüştür⁷⁶. Bunun için Hz. Ali'ye karşı ortaya çıkan isyan Şam bölgesinden başlamıştır. Bu isyanın İslam tarihinde ilk isyanın olduğunu söylemek mümkündür.

3- Emevî Zamanından Osmanlı Dönemine Kadar İdare

Hz. Ali'nin katledilmesiyle Medine idarî ve siyasî önemini kaybetmiştir. Çünkü Emevîler halifelik makamına geçtikten sonra devletin başşehri buradan Şam'a intikal etmiştir. İşte İslam tarihinde yeni bir devrin başladığını söylemek mümkündür. Muâviye halife olduktan sonra Medine'ye vali olarak Mervân bin el-Hakem bin Ümeyye'yi tayin etmiştir. Kadısı ise Abdullah bin Nevel bin el-Haris idi. Bazı

⁷³ es-Seyyid, Mohamed Abdülhay el-Kettânî el-İdrisî el-Hasanî el-Fâsî, **et-Terâtibü'l-İdârîyye**, Tahkik Abdullah el-Hâlidî, Beyrut, ts., s.200.

⁷⁴ en-Nehrâvânî, **a.g.e.**, s.145; es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.48.

⁷⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler" **DİA**, I, İstanbul, 1988, s.31.

rivayetlere göre tâbi'lerden Medine kadılığına ilk tayin edilen kişi bahis konusu İbn el-Hâris'ti. Muâviye tarafından Medine'de tayin edilen valilerin en önemlilerinden adı geçen Mervân, Sa'îd bin el-'âs ve Abdülmelik bin Mervân idi. Emeviler'in ilk devirlerinde Medine'nin idaresinde en önemli gelişme Yezîd bin Muaviye (60/680) döneminde olmuştur. Bu dönemde Amr bin Sa'îd bin el-'âs adıyla tanınan bir Emevi Medine ve Mekke'ye birlikte vali olmuştur. Zikredilen vali, valiliği Medine'den sürdürmüştür⁷⁷. İlk defa İslam tarihinde Medine ile Mekke beraber tek bir vali tarafından idare edilmiştir. İslam devletinin sınırları Emevi döneminde genişlettikten sonra, devlet merkezi, Şam bölgesi dışında beş büyük eyalete bölünmüştür. Bu eyaletlerden biri Arabistan eyaletiydi. Medine şehri sözkonusu eyaletin merkezi olarak seçilmiştir⁷⁸. Diğer bir ifade ile bu dönemde Arap yarımadasının tamamı Medine'den idare ediliyordu. Bunun için Medine'nin geçen dönemlerde kaybettiği siyâsî ve idarî özelliklerini yeniden kazanmaya başladığını söylemek mümkündür.

Emevi halifelerinden olan Hişâm bin Abdülmelik zamanında (105/724-125/743) Medine, Mekke ve Tâif birlikte adı geçen halife tarafından tayin edilen vali ve aynı zamanda dayısı olan İbrahim bin Hişâm bin İsmail bin el-Velîd tarafından yürütülmüştür. Bu gelenek Emevi devleti yıkılıncaya kadar devam etmiştir. Emevilerden Mekke, Medine ve Tâif'e son tayin edilen valinin adı Abdülmelik bin Mohammed bin Atiyye es-Sa'dî idi. 130/748 yılında üç şehre tayin edilen es-Sa'dî'nin valiliği 132/750 yılına kadar yani devletin ortadan kaldırılmasına kadar sürmüştür⁷⁹.

Abbâsî devletinin ilk dönemlerinden zaptedilen topraklar yirmi dört ana eyalete ayrılmıştır. Bu eyaletlerin arasında Hicaz eyaleti bulunmaktaydı⁸⁰. Medine, zikredilen eyaletin şehirlerinden biriydi. Abbâsîlerin ilk halifesi olan Ebü'l-Abbas es-Seffâh (132/750-136/754) tarafından Haremeyne (Mekke ve Medine) tayin edilen vali, onun amcası Davud bin Ali bin Abdullah bin el-Abbas idi. Buna göre adı geçen Abbas, Abbâsîlerin Medine'de ilk valisi sayılmaktadır. Onun ölmesinden sonra yerine Ziyâd bin Ubeydullah el-Hârsî getirilmiştir. Aynı zamanda Medine'ye

⁷⁶ İsmail Yiğit, "Emeviler", **DİA**, XI, İstanbul, 1995, s.88.

⁷⁷ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.49.

⁷⁸ İ. Yiğit, **a.g.m.**, s.95.

⁷⁹ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.52.

abdullah bin er-Rebî' tayin edilmiştir. Ebû Cafer el-Mansûr halife olduktan sonra (136/754-158/775) er-Rebî' azletmiş ve yerine Cafer bin Süleyman bin Ali bin Abdullah bin el-Abbas'ı tayin etmiştir. Bunun yanında el-Mansûr zikredilen Cafer'e Mekke'yi de vermiştir. 140/757-758 yılından önce Mekke, Medine, Tâif ve bir rivayete göre el-Yemâma birlikte adı geçen Ziyâd el-Hârsî'ye verilmiştir⁸¹.

Abbâsî halifesi olan el-Me'mun zamanında (198/813-218/833) Yemen bölgesi, Mekke ve Medine şehirlerine eklenmiş ve bölgeye Süleyman bin Abdullah bin Süleyman bin Ali bin Abdullah bin Abbas adıyla bilinen kişi vali olarak tayin edilmiştir⁸².

Medine'de eşrâf hakimiyeti VI/XII.yy.'da başlamıştır. Bunlardan ilk emir Hüseyin bin Mahnay'dı. Onun soyu Hz. El-Hüseyin bin Ali bin Abî Talib'den gelmektedir⁸³. Eşrâf emirliği zamanında meşhur Medine ateşi meydana gelmiştir⁸⁴. Bu ateşin sönmesinden üç yıl sonra, yani 657/1259 tarihinden itibaren eşrâfların arasında emirlik mücadelesi başlamıştır. Aslında bu mücadelenin 624/1227 yılında Medine emiri Kâsım'ın öldürülmesiyle başladığını söylemek mümkündür. Ancak son zikredilen yıldan itibaren 657/1259 yılına kadar Medine emirliğinde fazla uygunsuzluk olmadığından dolayı, sözkonusu mücadelenin XIII.yüzyılın ikinci yarısında yoğun bir şekilde ortaya çıktığını söylemek daha uygundur. Bu durum 782/1380 yılına kadar devam etmiştir. Bu yılda Cumaz bin Hibe bin Cumaz Nedine emiri olmuş ve 785/1383'te kendisi ile babasının amcasının oğlu Muhammed bin Atiyye bin Masur'u ortak emirlik yapmıştır. Bu müşterek emirliğin, Medine'de ilk müşterek emirliğin olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız bu emirlik çok sürmemiştir. Çünkü iki yıl sonra adı geçen Muhammed bin Atiyye Cumaz tarafından azledilmiştir. Bin Atiyye azledildikten sonra emirlik mücadelesi yeniden ortaya çıkmıştır. Bu

⁸⁰ H. Dursun Yıldız, **a.g.m.**, s.39.

⁸¹ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.52.

⁸² es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.54.

⁸³ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.56.

⁸⁴ 3 Cemâziyelâhîr 654/28 Haziran 1256 tarihinde Medine'de korkunç bir gürültü olmuştur. Bunun akabinde büyük bir deprem olmuştur. Deprem olduktan sonra yeryüzünden kocaman bir ateş çıkmıştır. Ateşin çıkışı Medine ovalarında ve İclibîn adıyla bilinen bir ovada başlamıştır. Bu ova Medine merkezinden yarım günlük mesafede yer almaktadır. Ateş çıktıktan bir süre sonra şehrin tamamı altında kalmıştır. Hatta onun ışığı Mekke'den görülmüştür. Ancak bu meselede en çok dikkati çeken hususiyet sözkonusu ateşin ısısı yoktu. Bu nedenle herhangi bir hasar olmamıştır. Zikredilen ateş üç gün sürmüştür (en-Nehravânî, **a.g.e.**, s.100-103).

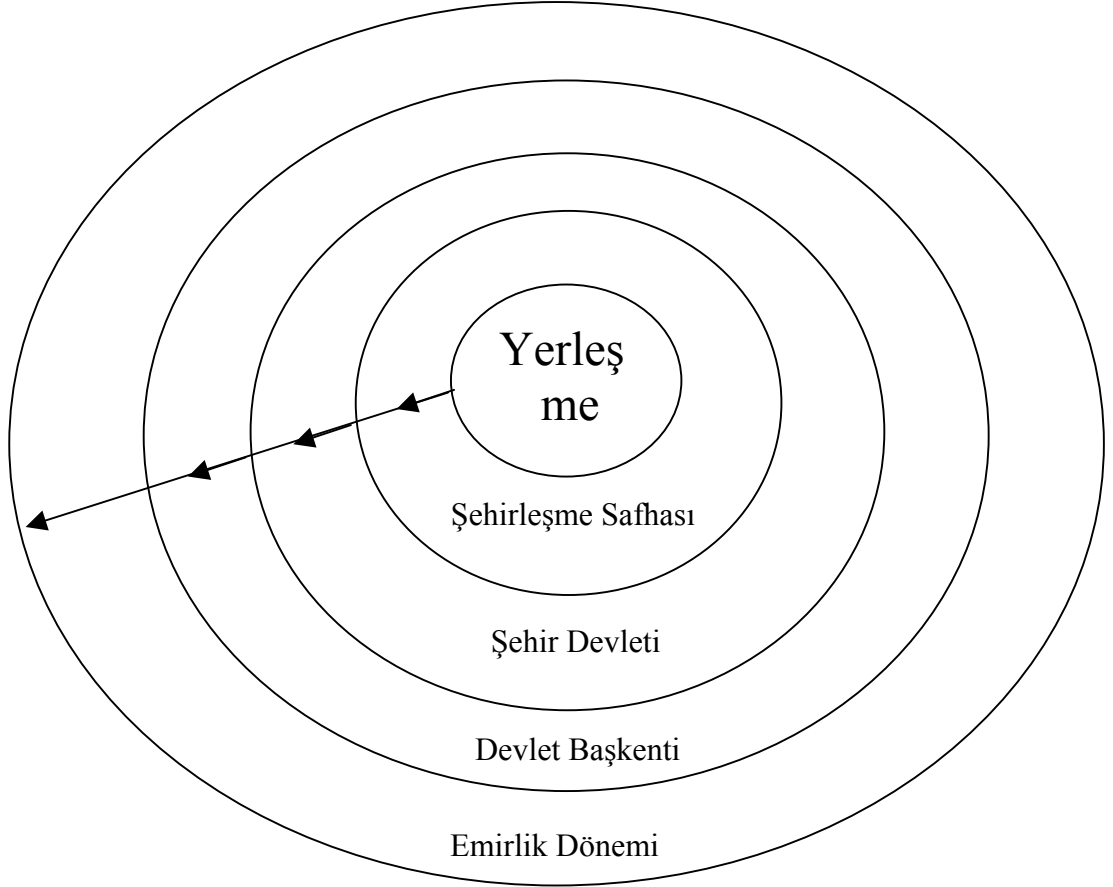
mücadele 883/1478 yılına kadar devam etmiştir. Çünkü bu yılda eş-Şerîf Muhammed bin Berekât Medine'ye gelmiş ve bahis konusu emirlik mücadelesine meydan vermemek için şehrin içinde bir miktar asker bırakılmıştır. Bunun yanında Cumaz ailesinden gelen Kuseytil bin Züher bin Süleyman emir olarak tayin etmiştir. eş-Şerîf bin Berekât, Kuseytil'in emirliğinin resmi olabilmesi için merkezi hükümete mektup göndermiştir. Merkezden gelen cevaba göre Kuseytil Medine'nin resmen emiri olmuştur. Medine'de Kuseytil'in emirliği 887/1482 yılına kadar devam etmiştir. Zikredilen yılda Medine emirliği Mekke emirine bırakılmıştır. Diğer bir ifade ile Medine emirliğine tayin edilecek zâtın seçilmesi Mekke emiri tarafından gerçekleşmiştir. Bu yüzden sözkonusu yılda eş-Şerîf Muhammed bin Berekât Medineliler ile istişare ederek Medine eski emirlerinden Zubeyrî'yi tekrar emirlik makamına getirmiştir. Bir sene sonra vefat eden zubeyrî, onun yerine oğlu Hasan'ı tayin etmiştir. Emir Hasan yine Mekke emiri tarafından da görevlendirilmiştir. Ancak 901/1495-1496 yılında zikredilen emir Hücre-i Şerîfe'ye saldırmış ve içinde bulunan para ve kandil ile birtakım şeyler çalmıştır. Aynı şeyi babası emir olduğu zaman da yapmıştır. Emir Hasan yaptığı bu çirkin davranıştan sonra Medine emirliğinden alınmış ve yerine Fâris bin Şaman bin Zuheyr bin Ziyân bin Mansur bin Cumaz atanmıştır. Recep 901/Mart-Nisan 1496 Medine'ye ulaşan Fâris Şîleri bastırmıştır. Bununla beraber bunlar tarafından Medine'den alınan paraların tamamını iade etmiştir. Aynı zamanda Ehl-i Sünnete mensup kişilere büyük bir saygı gösteren Fâris Medine emirlerinin en iyi olanlarından sayılmaktadır⁸⁵.

XIII. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren XVI.yüzyılın başlarına kadar olan dönem, Medine idaresinin tarihinde emirlik mücadelesi dönemi olarak vasıflandırılabilir. Bu dönemde istikrarı görmeyen Medine'ye birden fazla eşrâflar tarafından saldırılmıştır. Hatta Mescid-i Nebevî ve Hücre-i Şerîfe bu saldırılardan uzak olamamışlardır. Medine Eyyübî ve Memluk dönemlerinde Mısır'a bağlanmasına, bu iki devletin merkezleri Mısır'da olmasına ve Mısır Medine'ye yakın olmasına rağmen, zikredilen devletin hükümdarları Medine'de meydana gelen bu gibi olayları engellememişlerdir. Büyük bir ihtimal ile bunun en önemli sebebi gerek Eyyübî sultanları gerek de Memluklu hükümdarları Medine'yi

⁸⁵ es-Sehâvî, a.g.e., s.57-58.

yürütmek için belirli bir idare sistemi koymamakla beraber, şehir ile ilgili işleri eşrâflara bırakmışlardır. Eşrâflar Şî mezhebine mensup oldukları için Medine'yi gereği gibi korumamışlar ve çok sayıda çirkin davranışlarda bulunmuşlardır.

Şekil 4: İslam Dönemi'nde

4- Osmanlı Döneminde İdare

Osmanlılar Yavuz Sultan Selim 22 Ocak 1517'de Kahire yakınındaki Ridaniye'de Memluk ordusuna karşı büyük bir zafer kazandıktan sonra, Mısır'a ve Memlûklara ait topraklara hakim olmuşlardır. Bu topraklardan biri Haremeyn Şerifeyn yani Mekke-i Mükerre ve Medine-i Münevvere idi. Bunun yanısıra Osmanlı padişahları Müslümanların tek temsilcisi olma yolunda önemli bir adım atmışlardır. Halife unvanı ise, önceki dönemlerde Osmanlı hükümdarları tarafından kullanılmıştır⁸⁶. Mısır zaptedildikten sonra Mekke ve Medine'nin Osmanlı idaresine

⁸⁶ Halil İnandık, "The Ottomans and the Caliphate", *The Cambridge History of Islam*, I, Cambridge, 1970, s.320-323.

girişyle, Yavuz Sultan Selim “Hâdimü’l-Haremeyni’ş Şerifeyn” unvanını kazanmış ve iki kutsal şehrin ahalisine ihsân olarak 200.000 filori göndermiştir⁸⁷.

Osmanlılar, Osmanlı idarî sistemini Mısır’da sağladıktan sonra, bahis konusu iki kutsal şehri Mısır eyaletine bağlamışlardır. Bu şekilde Medine’nin en önemli işlerinden sayılan idarî ve malî işleri Mısır beylerbeyisine verilmiştir⁸⁸. Bu hususla ilgili Mısır beylerbeyisine, kadısına ve defterdârına 17 Zilhicce 985/25 Şubat 1578 tarihinde bir hüküm gönderilmiştir⁸⁹. Genelde gerek Medine gerek Mekke ile ilgili işler Mısır tarafına bildiriliyordu. 1582 civarında bu hususta görülen bazı kusurlar nedeniyle 26 Zilhicce 990/21 Ocak 1583 tarihiyle Mısır beylerbeyisine bir hüküm gönderilmiştir⁹⁰. Bu husus için yukarıda belirtilen aynı tarih ile Mekke kadısına ve Şeyhu’l-Harem’e bir hükmün gönderildiği görülmektedir. Gönderilen bu hükmün bir sureti’nin Medine kadısına ve Şeyhu’l-Harem’e verildiği anlaşılmaktadır⁹¹. Bazen

⁸⁷ Lütfi Paşa, **Tevârih-i Âl-i Osmân**, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1341, s.264; İsmail Hami Danişmend, **İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, II, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1971, s.43.

⁸⁸ Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, **XVI.Asırda Mısır Eyaleti**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s.265.

⁸⁹ Mısır beylerbeyisine ve kadısına ve defterdârına hüküm ki: Sen ki beylerbeyisin mektûb gönderüp mahrûse-i Mısır’da ve tevâbi’inden Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere ve Cidde-i Ma’mûre ve gayri yerlerde âmme ve hâssaya müte’allik kalîl ü kesîr vâki’ olan beytü’l-mâl mirî için zabt olunduktan sonra sâhibleri gelüp verâset tarîkiyle hakların taleb etdükte sahih vârise oldukları nakl-i şer’iyye taleb olunup ta’allüle mi ‘amel olunsun yoksa hemen müteveffânun vârisleri olduğu şer’le isbât eyledüklerinden sonra verilsün emr-i şerîf ne vecihle olursa hüküm irsâl olunmasın ‘arz etmişsin. İmdi elli bin akçadan ziyâde olan husûsa sütte-i sa’âdetime istimâ’ olunmak emr edüp buyurdum ki: vusûl buldukda mahrûse-i Mısır’da ve sâir tevâbi’inde ‘âmme ve hâssa beytü’l-mâl mirî için zabt olunduktan sonra vefât edenlerin vârisleri size gelüp da’vâ hakk eyledüklerinde elli bin akçaya varınca vâki’ olanları nakl-i şehâde-i şer’iyye vâsıl şâhid ile kemâl-i dikkat ile anda istimâ’ eyleyüp şer’le sâbit olan hakların aliveresin (BOA, MD, nr.XXXIII, 240/492).

⁹⁰ Mısır beylerbeyisine hüküm ki: Mektûb gönderüp Haremeyn-i Şerîfeyne müte’allik husûslar kadîmden Mısır cânibine i’lâm olunmuş iken hâlâ ol cânibe mürâca’at olunmayup bildükleri üzere ‘arz etdikleri ecilden anbar-ı hâssadan ve Cidde mahsûlünden vazîfe ve buğday için kimesnelere ahkâm-ı şerîfe verilüp küllî muzâyaka vermişlerdür deyü bildürdüğün ecilden kadılara ve şeyhü’l-haremlere ahkâm-ı şerîfe yazılıp sana gönderilmişdür. Buyurdum ki: vardukda irsâl olunan gemileri ulaştırup dahi anlara cânibinden sonra i’lâm olunan mevâdı sen dahi vech ü münâsib gördüğün üzere Sütte-i sa’âdetime ‘arz eylesin (BOA, MD, nr.XLVIII, 257/725).

⁹¹ Mekke Kadısına ve Şeyhü’l-Harem’e hüküm ki: Mısır beylerbeyisi mektûb gönderüp kadîmden Haremeyn-i Şerîfeyne müte’allik husûslar ve Cidde mahsûlünden ba’ zılara ibtidâ’ ve terakî ‘arz olunmak lâzım geldükde Mısır beylerbeyisi olanlara i’lâm olunup onlar dahi vech ü münâsib gördükleri üzere ‘arz ederler iken hâlâ ol cânibe mürâca’at olunmayup Mısır hazînesinden ve Cidde mahsûlünden ibtidâ’ nice dirik ve terakî için ve anbar-ı hâssadan buğday için ahkâm-ı şerîfe verilmekle küllî muzâyaka verirler deyü bildürmeğün buyurdum ki, vusûl buldukda anun gibi Haremeyn-i Şerîfeyne müte’allik olan husûslardan Âsitane-i sa’âdetime i’lâmı lâzım olan mevâddı vukû’ üzere Mısır beylerbeyisine i’lâm edesin ki

Medine’de görev alan yerli idareciler herhangi bir husus için merkezi hükümeti bildirdikten sonra, hükümet tarafından arz edilen işin çözülmesi için Mısır beylerbeyisine hüküm gönderiyordu⁹².

Medine ile ilgili önemli işlerden biri, sözkonusu şehre yollanan ihsanlar ve sadakaların saklanmasıydı. Bu sadakaların güvenli bir yerde saklanması için 4 Şaban 973/24 Şubat 1566 tarihiyle Mısır beylerbeyisine bir hüküm gönderilmiştir. Hükümden anlaşıldığı kadarıyla, Mısır beylerbeyisi Harem-i Nebevî’nin bir köşesinde kule inşa edilmesi ve onun korunması için Mısır kullarından elli kişi ile bir ağanın buraya gönderilmesini emretmiştir⁹³. Zaten Medine’de yapılmış binaların malzemeleri genelde Mısır’dan götürülüyordu. Bu yüzden Mısır beylerbeyisi bu konuda merkezi hükümet tarafından muhataptır⁹⁴. Arzedilen hususların halledilebilmesi için gereken paraların temin edilmesine bağlı olduğu zaman, hükümler hem Mısır beylerbeyisine hem de defterdarına gönderilmekte idi. Dolayısıyla bu paralar genelde Mısır hazinesinden temin edilirdi. Bu gibi hükümleri yeni inşa edilecek binalar veya eski binaların tamir edilmesinde görmekteyiz⁹⁵.

ol dahi vech münâsib gördüğü üzere. Bir sûreti Medine-i Münevvere kadısına ve Şeyhü’l-hareme olana vech-i meşrûh üzere (BOA, MD, nr.XLVIII, 258/726)

⁹² Mısır beylerbeyisine hüküm ki:

Medine-i Münevvere’de Nevbetçiler Ağası olan Kıdvetü’l-emâcid ve’l-ekârim İbrâhîm zîde mecdühû Südde-i Sa’âdetim’e mektûb gönderüp, nevbetçilerin sene-i erba’a ve seb’in (ve) tis’a mi’e Şevvâlî guresinden dokuz yüz yetmiş beş Ramazânî gâyetine gelince iki yıllık cerâyeye e alîkleri gönderilmeyüp Ömer-oğlı elinden ise tahsîl mümkin olmayup ahvâlleri mükedder olduğun bildürmeğün buyurdum ki: Arz olduğun üzere cerâyeye ve alîkların te’hîr itmeyüp vakti ile gönderesin (BOA, MD, nr.VII, 359/1041, 11 Ramazan 975/10 Mart 1568).

⁹³ BOA, MD, nr.V, 408/1084.

⁹⁴ Mısır beylerbeyisine hüküm ki:

Cidde ma’mûre beyi Ahmed dâme ‘izzuhuya Mekke Mükerreme’de binâ olunan kitâbun hıdmet emr olunup bi-hamdî’llahi te’âlâ itmâma erişüp Medine-i Münevvere dahi bazı binâ hıdmet emr olunup ol bâbda lâzım olan kerestesini tedârük eyleyüp gönderesin deyü mukaddemâ hükm-i humâyûnum gönderilmişdi. Hâlâ ol emr-i şerîfim ‘alâ mâkân mukarrer olmağın buyurdum ki: varıcak aslâ te’hîr ü tevakkuf etmeyüp müşârün-ileyhle haberleşüp emr olunan binâyâ müte’allik ne asıl kereste ve sâir nesne lâzımsa mu’accelen tedârük edüp mahall-i me’mûra gönderüp müşârün-ileyhe teslîm edesin ve ne mikdâr nesne tedârük edüp gönderdiğün yazup bildüresin, husûs-ı mezbûr mühimmât dandır, Onât mukayyed olup ihmâl ve musâheleden hazer edesin (BOA, MD, nr.XXVIII, 76/180, 25 Recep 984/18 Ekim 1576).

⁹⁵ Mısır beylerbeyisine ve defterdarına hüküm ki:

Mektûb gönderüp Medine kadısı ve Şeyhü’l-Harem size mektûblar gönderüp Mescid-i Şerîf-i Nebevî duvârlarının cânib-i şarkîyesinde vâkî’ olan duvârınun nisf-ı uhrâ inhi’dâma mâil ‘iyâzem bi’llahi te’âlâ bî-kusûr nice evler ve ribâtlar harâbe bâ’is olduğundan gayri nice Müslümanların helâkine sebep olup küllî zarar olur deyü dört bin filorî tahmîn olduğun ve andan mâ’adâ bender-i Yanbu’a vâsıl olan defîşe ve sadakat-ı buğday konulu gelen vekâle dahi sâhil-i deryâda olduğundan kesret-i matardan harâp olup içine su girmekle buğdayun ekseri zâyi’ olur. Zikr

Mısır beylerbeylerinin Medine ile ilişkilerinde dikkati çeken en önemli husus, 1594 yılında Harem-i Nebevî'deki Ravza-ı Mutahhara'ya bazı ihsân edenlerden tahsis edilen yedi bin filorinin eski Mısır beylerbeyisi Ahmet Paşa⁹⁶ tarafından alınmasıdır. Ahmet Paşa'nın aldığı bu parayı bazı hususlarda harcadığı anlaşılmaktadır⁹⁷. Aşağı yukarı bu ilk defa Mısır beylerbeylerinin gerek Mısır hükümetine gerek merkezi hükümetine mensup olmayan ve halktan gelen bazı kişiler tarafından Medine'ye tahsis edilen paraların bir miktarını aldıklarını görmekteyiz. Ancak bu durum az rastlanır. Dolayısıyla Medine ihtiyaçları genel olarak Mısır hazinesinden temin edilirdi. Ancak bu sefer durum tam değişmiştir. Ahmet Paşa tarafından meydana gelen bu olay, Mısır eyaleti ile Medine arasındaki malî işlerin tek örneğini teşkil etmektedir. Bunun dışında başka bir örneğin bulunması zordur.

Daha önce bahsedildiği gibi Osmanlılar Mısır'yı yıkılan Memlûk devletinden aldıktan sonra, Haremeyn-i Şerifeyn'i teşkil eden Mekke ve Medine ile ilgili işler Mısır valisine bırakılmıştır. Buna göre Medine, Mısır eyaletine bağlı idari bir birim olarak olmuştur. Şehrin işlerini yöneten Mısır beylerbeyisinin kendi merkezinde bulunması nedeniyle, Osmanlılar sözkonusu şehrin içinde zikredilen beylerbeyisine bazı yardımcılar tayin etmişlerdir. Bu yardımcılardan en önemli vazifeleri şehrin işlerini yakından takip etmesiydi. İşler ağır olduğu zaman adı geçen beylerbeyine haber verilir ve Mısır'dan gelen cevaba göre hareket edilirdi. Hatta bunlar İstanbul'daki merkezi hükümete de bildirebilirlerdi. Bu yardımcılardan başında kadı ve Şeyhü'l-harem gelmektedir.

Yavuz Sultan Selim "Hâdimü'l Haremeyni'ş-Şerifeyn" unvanını kazandıktan sonra, Mekke ve Medine ahalisi için 200.000 filori sadaka olarak göndermiştir. Bu sadakanın beraberinde Mısır'ın en iyi kadılarında iki kadı da yollamıştır. Bu iki

olunan duvâr ve vekâle husûslarına sâbıkâ Cidde beyi olan Ahmed dâme 'izzühunun dahi vukûfu vardır deyü i'lâm etdiklerin 'arz etmişsin. İmdi müşârün-ileyh dergâh-ı mu'allâmda olup suâl olundukda duvâra iki bin beş yüz verile, bin beş yüz cümle dört bin filorî kifâyet eder deyü cevâb vermeğin buyurdum ki: vardukda zikr olunan duvârı ve merhem dört bin filorî ile istihkâm üzere binâ etdürüp filorî Mısır hazinesinden veresin ammâ isrâfdan hazer edesin (BOA, **MD**, nr.XXXV, 296/748, 27 Recep 986/29 Eylül 1578).

⁹⁶ Ahmed Paşa beylerbeyliği 998/1003 yılların arasındaydı. Bu yıllar Mısır eyaletinin reform dönemine mensup olmasına rağmen, aynı zamanda fesâd da mevcuttu. Bk. Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, **a.g.e.**, s.96-101.

⁹⁷ BOA, **MD**, nr.LXXIII, 12/29.

kadının birinin Mekke'ye diğersinin de Medine'ye tayin edildiği anlaşılmaktadır⁹⁸. Bu iki kadının gönderilmesiyle Medine şehri resmen Osmanlı idaresine girmiş olmaktadır.

Bilindiği gibi Osmanlıların kendilerine ait topraklarda belli bir idari sistemi uyguladıkları görülmektedir. Bu sisteme göre taşra teşkilatta en küçük idari birimi köy idi. En büyük birimi ise eyaletti⁹⁹. Ancak bu sistemin dışında özel statüsü olan bazı yerler vardı. Bunların arasında Mekke ve Medine bulunmaktadır¹⁰⁰.

Hicaz bölgesinin Osmanlılar ile ilk irtibatı Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Mekke Şerifi Berekât, oğlu Ebu Nüme'yi Kahire'deki Osmanlı Padişahına göndermiştir. Ebu Nüme'yi Yavuz Sultan Selim görüştüğten sonra, adı geçen Padişah tarafından Şerif Berekat'a berat ve hil'at verilmiştir. Buna göre Şerif Berekat kendi yerinde yani Mekke emiri olarak bırakılmıştır. 1525 yılında Şerif Berekat vefat etmiştir. Bu yüzden Kanunî Sultan Süleyman Ebu Nüme'ye emirlik berâti ve hil'at vermiştir¹⁰¹.

Medine ise, şeriflerin nüfûzu ortadan kaldırıldıktan sonra sadece iki memur tarafından idare edilmeye başlamıştır. Bu yeni idarî sistemin içinde Medine'nin eski emirlerin yeri yoktur. Büyük bir ihtimal ile Osmanlılar emirlik sembolü sadece Mekke'de sağlamak istemişlerdir. Medine-i Münevvere bir kadı ile şeyhü'l-harem tarafından idare edildiği için hem kaza sıfatı hem de şeyhlik özelliğini taşımıştır.

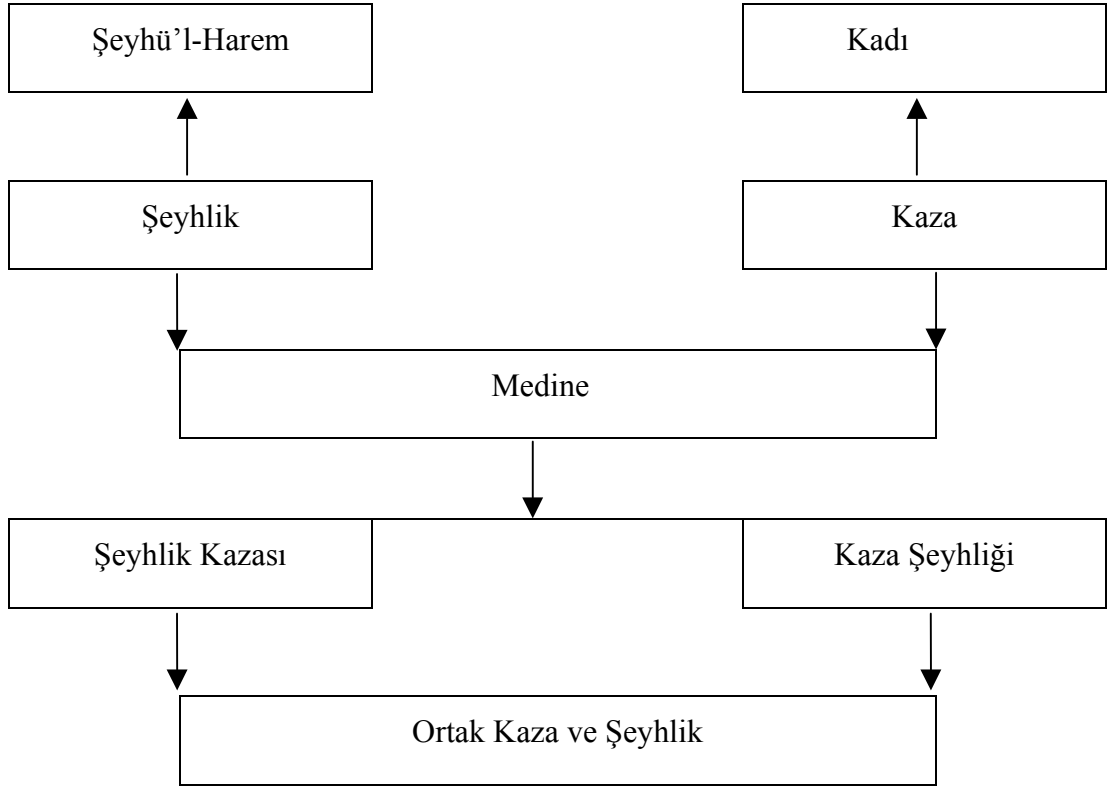
⁹⁸ Hoca Sâdeddin, **Tâcü't-Tevârih**, II, İstanbul, 1279-1280, s.372; Solakzade, **Tarih**, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1297, s.410.

⁹⁹ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII.yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve sosyal Yapı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s.83. Ayrıca bak. ;. Metin Kunt, **Sancaktan eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.

¹⁰⁰ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı devlet Teşkilâtı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, 1994, s.224.

¹⁰¹ Bu husus için bk. Feridun M. Emecen, Hicaz'da Osmanlı Hakimiyeti Tesisi ve Ebu Nüme', **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 14, İstanbul, 1994, s. 87-120.

Şekil 5: XVI.yy'da Medine İdarî Statüsü

C- Osmanlı Dönemi Medinesi

1) Şehrin Fiziki Yapısı ve Nüfusu

Medine'nin fiziki yapısında kale önemli bir yere sahiptir. Tespit edilebildiği kadarıyla ilk kale Abbasi halifelerinden olan et-Tâi'-lillâh zamanında (363/974-381/991) vezir Adudu'd-Devle tarafından inşa ettirilmiştir. Ancak bu kale zamanla harabe olmuştur. Bu nedenle 440/1048-1049 yılında Medine ribâtlarından olan Acem ribâtının sahibi Cemaluddin Mehmed el-Asfahânî tarafından tamir edilmiştir. Bazı rivayetlere göre Memlûk sultanı Kayıtbay'ın sözkonusu kalenin bazı kısımlarının tamir ettiği zikredilmektedir. Diğer yandan Kanunî Sultan Süleyman'ın bahsedilen kalenin bazı duvarlarını restore ettiği söylenir. 750/1349 yılında Medine emiri Sa'd bin Sâbit kalenin bazı taraflarında bir çukur kazmaya başlamıştır. Yalnız onun vefat

etmesinden dolayı bahis konusu çukur gerçekleşmemiştir. Bu çukurun sonraki dönemler Medine emirleri tarafından tamamlandığı anlaşılmaktadır¹⁰².

Kale zamanla yerleşme yerleri ile çevrili olarak fiziki yapının bir parçası olmuştur. Osmanlı döneminde kale etrafının mesken olduğu hatta duvarlarına bitişik evler yapıldığı dikkati çekmektedir. Nitekim 13 Zilkade 975/10 Mayıs 1568 tarihinde Medine kadısına ve Şeyhu'l-Harem'e gönderilen bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla bu evlerin inşa edilmesi sebebiyle, kale duvarlarının yıkılma tehlikesi arzettiği dikkat çekiciydi. Bu yüzden bundan böyle kale duvarlarına bitişik binaların yaptırılması yasaklanmış etrafındaki yerleşme yerlerinin temizlenmesi istenmiştir. Fakat bunun gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmiyor¹⁰³.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1316 numaralı surre defterine göre, 998/1589/1590 yılında Medine kalesinde yaşayan bazı kimselerin adları da kaydedilmiştir. Bunların bazılarının isimlerini şöyle zikredebiliriz:

İyâl-i Mehmed Ağa Dezdâr-ı Sâbık

Sa'îde tâbi'-i Dezdâr

İyâl-i Kâbil Abdullah

İyâl-i Hüseyin bölük başı

Zâdü'l-Hayr atîkâ-yi bölük başı

İyâl-i Mehmed bölük başı

Merâna tabî'-i Hasan bölük başı

İyâl-i Ömer Halîfe

¹⁰² el-Hanefî Muhammed Aşık, **İhtisârü'l-Hulâsa fî Tarihi'l-Medine**, İÜK, nr.T.498, v.187a-188a.

¹⁰³ Medine-i Münevvere kâdısına ve Şeyhu'l-Harem'e hüküm ki: Mektûp gönderüp, "Medine-i Münevvere'de Kal'a dîvârlarına ulaşıp ba'zı kimesneler evler ve havzlar binâ idüp ve binâlarına kerpiç kesmek için dîvâr diplerinden toprak kazmakla temeli buçuk zirâ'dan ziyâde topraktan taşra kalup bu hâli üzre olursa çok zaman geçmeyüp dîvârlarına zarar gelüp" diyü bildürdüğünüz ecilden buyurdum ki:

Göresiz, kazıyye arz olunduğı gibi olup anun gibi Kal'a dîvârına muttasıl evler ihdâs olup Kal'a zararları olanları def'u ref' idüp bin-ba'd kal'aya muttasıl evler ihdâs itdürmeyesiz ve kal'a temeline karîb yirde kerpiç kesdürmeyüp memnu' olmayanı yazup arzyleyesiz. Husûs-ı mezbûr mühimdür, onat vechile mukayyid olasız (BOA, **MD**, nr.VII, 482/1390). Ayrıca bk. BOA, **MAD**, nr.17928; s.37; BOA, **MAD**, nr.17937, s.9.

İyâl-i Ahmed Mahmud

İyâl-i Mehmed nin Muharrem

İyâl-i Mehmed bin Ahmed

İyâl-i Musâ bin Abdullah

İyâl-i Ömer bin Osmân

İyâl-i es-Seyyid Habîb

İyâl-i Hasan el Basr

İyâl-i İbrahim bin Mehmed¹⁰⁴

Diğer yandan Evliya Çelebi'ye göre, kalenin içinde yüzyirmi evin bulunduğu kaydedilmiştir¹⁰⁵.

Medine'nin İslâm şehirlerine benzer şekilde mahallelere ayrıldığı ve bu şekilde fiziki gelişme içine girdiği anlaşılmaktadır. Medine'nin bilinen ve diğer mahalle gruplarını kapsayan en önemli mahallesi, Harem mahallesidir. Aynı zamanda şehrin merkezini teşkil eden mahallenin ilk çekirdeği Hz. Peygamber'in Medine'ye geldiğinde tesis edilmiştir. Harem-i Nebevî'nin kurulmasıyla ortaya çıkan mahallenin şehrin en eski mahallelerinden olduğunu söylemek de mümkündür.

Medine'de Harem adı, Hz. Peygamber'in tarafından çizilen bölge için kullanılır¹⁰⁶. Harem bölgesinin sınırları Medine'nin kuzeyindeki Sevr adıyla bilinen dağdan güneydeki Ayr dağına kadar uzanmaktadır¹⁰⁷. Bazı rivayetler Medine'de Sevr adıyla bilinen bir dağın olmadığını zikretmiş ise de, diğer rivayetlerde Uhud dağının arka tarafında Sevr adında küçük bir dağın olduğunu söylemektedir¹⁰⁸. Buna göre Uhud dağı Medine Haremi içinde kalır. Harem bölgesinin doğudan batıya kadar sınırları ise Harretü vâkım'dan başlamakta ve Harretül-vebre ile bitmektedir.

¹⁰⁴ TSMA, SD, nr.1316, v.17b.

¹⁰⁵ Evliya çelebi, a. g. e., v.121a.

¹⁰⁶ Salim Ögüt, "Harem", DİA, XVI, İstanbul, 1997, s.127.

¹⁰⁷ İbnü'n-Neccâr, a.g.e., s.51; S. Ögüt, a.g.m., s.131.

¹⁰⁸ en-Nehrevânî, a.g.e., s.46-47.

Böylece Harem mahallesi yarıçapı aşağı yukarı 22 km.lik bir daireyi teşkil etmektedir¹⁰⁹.

Medine'nin önemini Harem mahallesinin bulunmasından kazandığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda mahallenin özelliği Harem-i Nebevî ile Hz. Peygamber'in türbesinin bulunmasından gelmektedir. Bu yüzden tarihi süreç içinde Hz. Peygamber'in zamanından itibaren Osmanlı dönemine kadar Müslümanların başında olan Halifeler ve hükümdarlar sözkonusu bölgeye büyük bir önem vermişlerdir. Bu önem mahallenin muhtelif yerlerinde mescidler, medreseler, mektepler, vakıflar, zaviyeler, ribâtlar ve sebiller gibi çeşitli ilmi, dinî ve sosyal müesseselerin inşa edilmesinde görülmektedir. es-Sehâvî'nin zikrettiği bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla bu müesseselerin hemen hemen çoğu Harem-i Şerîf'in çevresinde kurulmuştur¹¹⁰. Şehri süslenen bu müesseselerin yanında aynı mahallede ve özellikle Mescid-i Şerîf'in etrafında bir sûr yapılmıştır.

Medine'de ilk sûr Abbâsî halifesi olan et-Tâi'-lillâh bin el-Mutî'-lillâh'ın (363/974-381/991) veziri Aduddevle bin Buveyh tarafından kurulmuştur¹¹¹. Bu sûrun 363/974 yılında veya başka bir rivayete göre 368/978-979 tarihinde inşa edildiği zikredilmiştir. Ancak sözkonusu sûr zaman gittikçe viraneye dönmüştür. Bu nedenle 554/1159 yılında Eyyûbiler'den Nureddin Şehîd Mahmud'un veziri olan Cemaleddîn Mohamed bin Mansur el-Cevâd el-Esfahânî yeni bir sûr kurmuştur. Rivayetlere göre bu sûr mükemmel bir şekilde yapılmıştır. Zikredilen sûrun yapılmasından birkaç sene sonra adı geçen Nureddîn Şehîd Harem-i Nebevî etrafında başka bir sûr yapmıştır. Bahis konusu sûrun çalışmaları 557/1162 yılında başlamış ve 558/1163 tarihinde bitmiştir¹¹². Ancak bu son yapılan sûrun önceki kurulmuş olan sûrun içinde veya üzerinde yapılıp yapılmadığını söylemek pek zordur. Dolayısıyla bu konu hakkında kaynaklar bilgi vermemiştir.

Harem mahallesindeki sûr kırk kadar kule ile dört kapıdan ibarettir. Yüksekliği ise otuz metredir. Medine'nin en geniş ve güzel caddeleri mahallenin

¹⁰⁹ S. Öğüt, **a.g.m.**, s.131.

¹¹⁰ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.36-37.

¹¹¹ es-Semhûdî, **a.g.e.**, v.104a.

¹¹² Söylemez Oğlu Süleyman, **a.g.e.**, s.189.

merkezi ve şehrin ortasında yer alan Harem-i Nebevî'den çıkan caddelerdir. Sûrun dışında ve özellikle şehrin güney ve batısında bahçeler ve hurma ağaçları bulunmaktadır¹¹³.

Mahallenin en önemli yapılarından biri pazar, İslam tarihinde ilk defa olarak Hz. Peygamber'in zamanında kurulmuştur. Bu dönemde Hz. Peygamber'in Medine sakinlerinden olan Benî Sâ'ide adıyla bilinen bir kavme gittiği ve onların mezarlık olarak kendilerine tahsis ettikleri yeri istediği söylenmiştir. Benî Sâ'ide yeri Hz. Peygamber'e verdikten sonra, o da zikredilen yerde Müslümanlar için bir pazar kurmuştur¹¹⁴.

Bu çekirdek mahalle birimi birçok sokağı da ihtiva ediyor olmalıdır. Osmanlı döneminde ana yerleşim bu mahalle çerçevesinde oluşumunu sürdürmüştür. Sözkonusu kesimde yaşayan nüfus birikimi hakkında ise fazla bir bilgi ve belge yoktur. Bilindiği kadarıyla Medine'de ilk tahriri surre alanları tesbit amacıyla III. Murad döneminde (1574-1595) yapılmıştır. Yalnız bu tahririn sözkonusu padişahın saltanatının hangi yılında olduğu bilinmemektedir. Zikredilen tahririn sonucuna göre adı geçen şehirde oturan kimselerin sayısı altı bin altı yüz altmış altı kişiydi¹¹⁵. Ancak bu rakam daha sonra belirtileceği rakamlara nazaran Medine'nin ahalisinin hepsini değil, sadece onlardan surre almış olan kişilerin sayılarını aksettirmektedir. Mesela 1004/1595-1596 yılında Medine'ye gönderilen surrenden en az altı bin dört yüz yirmi yedi kişinin faydalandığı anlaşılmaktadır¹¹⁶. Bu kişilerin şehirdeki olan muhtelif yerlerde oturdukları görülmektedir. Mesela bunlardan dört bin üç yüz elli bir kişi evlerde, yedi yüz altmış dokuz kişi ribâtların eski odalarında, altı yüz doksan iki kişi ribâtların yeni odalarında, otuz iki kişi üç zaviyede ve on kişi zaviye-i Hümayun'da kalıyorlardı. Kalan beş yüz kırk altı kişinin nerede oturduğu yer zikredilmemiştir. Bu yüzden zikredilen ilk rakamın bahis konusu şehrin ahalisinin sadece bir bölümünü teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Bunun en belirgin kanıtı, XVI. yüzyılın seksenlerinde Medine halkına yollanan buğdaylar, şehirde sakin ve mucavirlerden sekiz binden fazla kişiye tahsis edilmiştir. Bu durum 4 Zilhicce

¹¹³ Şemesddîn Samî, **a.g.e.**, s.4245.

¹¹⁴ es-Semhûdî, **a.g.e.**, v.139b.

¹¹⁵ BOA, **MD**, nr. LXXXIX, 24/65.

987/22 Ocak 1580 tarihinde Mısır beylerbeyisine gönderilen hükümden anlaşılmaktadır¹¹⁷. Bu noktadan hareketle bu konuda zikredilen bütün rakamlar sözkonusu şehrin nüfusunu yansıtmamaktadır. Bu rakamlar surrenden sadece hisseleri olacak kişileri teşkil etmektedir. Bu şekilde şehirde oturan kişilerin (ahaliden olsun mucavirlerden de olsun) önemli bir kesimi kaydedilmemiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 5716 numaralı surre defterinde bulunan notlardan anladığımız kadarıyla, III. Murad döneminde ve özellikle 998/1589-1590 yılında Medine'de on bin adam olduğu görülmektedir. "Bin erdeb matbah-ı şerifte fukarâya şorba pişmek için alıkonup bâkî kalanın sülüsî eşrâf-ı Benî Hüseyîne verilüp ve sülüseyn ahâli-i Medîne-i Münevvere'ye ki on bin nefer adâmdır her ay birer vebe Buğday verilüp"¹¹⁸ kaydı buna işaret eder. Bu adamların çocukları kaydedilirse, şehrin nüfusu en az otuz kırk bin kişi arası olmaktadır. Bu rakam, Medine-i Münevvere'nin büyük bir şehir olduğunu söylemek mümkündür. Bazı araştırmacıların bu fikri benimsedikleri görülmektedir¹¹⁹.

Sonuç olarak Medine'nin fiziki yapısının mahiyeti ve içerdiği nüfus kesafeti, Osmanlı kayıtlarının yardımıyla XVI.yüzyılın son çeyreğinde, gerek nitelik gerekse nicelik olarak nispeten aydınlığa kavuşturulabilmektedir. 30-40 bin kişilik büyük nüfus kesafeti, dini bir merkez için kozmopolit bir yapıyı ortaya koymak bakımından da manidardır. Medine toplumu Osmanlı döneminde, sadece imparatorluğun muhtelif yerlerinden gelenler değil, İran'dan Hindistan'a, Mağrib'e kadar sosyal çeşitlilik oluşturan gruplarla ilginç bir kompozisyona sahip olmuştur. Yerlileri, dışarıdan gelenleri, zenginleri, fakirleri, mucavirleri, mezhebi zümreleri, uleması, fakihleri ile Osmanlı Medinesi XVI.yüzyıl sonlarında kazanmış olduğu sosyal yapısını, pek bir değişime uğramaksızın sonraki asırlarda da sürdürecektir.

¹¹⁶ TSMA, SD, nr.1209/2, v.2b-3a

¹¹⁷ Mısır beylerbeyisine hüküm ki mektup gönderüp Medîne-i Münevvere'de ehl-i sünnetten ve cemaâttan olan 'ulemâ ve sulehâ ve 'âme-i fûkara için Medîne-i Münevvere'ye her sâl irsâl olunan sadaka-ı buğdayları Medîne-i Münevvere'de sekiz bin neferden ziyâde mucavir ve sâkin olanlara mahsûs olur (MD. nr. XXXIX, 115/278).

¹¹⁸ TSMA, SD, nr. 5716, v.1b.

¹¹⁹ Suraiya Faroghi, **Hacılar ve Sultanlar Osmanlı Döneminde Hac 1517-1638**, İstanbul, 1995, s. 93.

2) Fiziki Gelişmenin Göstergesi Olarak Dinî, İlmî ve Sosyal Müesseseler

Medine'nin İslâm müesseselerinin ilk nüvesi olacak en önemli kuruluşu, hiç şüphesiz mesciddir. Dini ve sosyal yönü ile bir müessese olarak tanımlanabilecek fonksiyona sahip kılınmış, ilerideki gelişmelere de bir bakıma model olmuştur. Bilindiği gibi Hz. Peygamber hicri 1.yılda (622) Medine'ye girer girmez bir ibadet yeri / mescid kurulmasını emretmiştir. Mescidler islamın ilk tarihlerinden itibaren Osmanlı dönemine kadar, sadece dini bir yer değil aynı zamanda eğitim ve öğretim yapılan, bazı sosyal fonksiyonları olan en önemli kurum olmuştur. Ayrıca mescidler, bu süre içinde islam tarihinde yer alan muhtelif devletlerde bir bakıma ana idarî merkezleri de teşkil etmekteydi. Diğer bir ifade ile adı geçen müessesede idari işler ve devleti ilgilendiren konular da görüşülüp neticelendiriliyordu.

Medine'de Hz. Peygamber Mescidi'nin kurulmasından hemen sonra, onun arka kısmında müslümanlardan fakir olan kimseler için oturma yerleri oluşturulmuştur. Bunlar da ileriki yıllarda ortaya çıkacak Ribat Müessesesi'nin ilk çekirdeğini teşkil etmiştir. Bu şekilde Ribat müessesesi, İslam tarihinde ikinci müessese olarak kabul edilir. Bu müessese, Medine'de ve sosyal hayatta önemli bir rol oynamıştır.

Hz. Peygamber ve dört halife döneminde Medine'de bulunan müesseselerin hemen hemen tamamı dinî müesseselerden ibarettir. Diğer bir ifade ile zikredilen dönemde henüz hayrî müesseseler belirgin bir şekilde teşekkül etmemiştir. Çünkü Medine bu dönemde dinî, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasî olarak yeni belirgin hale geliyordu. Bu nedenle bahsedilen dönemdeki müesseselerin azlığın zikredilen hayatın muhtelif alanlarında olan gelişmelerin normal bir sonucu olarak kabul etmek mümkündür.

Enevî ve Abbasî dönemlerinde hayrî müesseselerin kurulmasında önemli bir değişme olmamıştır. Bilindiği gibi Enevî devleti, Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra ve olayın akabinde meydana gelen siyasî gelişmelerden sonra ortaya çıkmıştır. Bu siyasî gelişmelerin en önemli sonucu, devlet merkezî Medine'den Sam'a intikal etmiş olmasıdır. Enevîlerin Medine'ye önem vermemeleri, buranın İslâmî idare merkezi olma özelliğini sona erdirmiştir. 63/683 yılında Medinelilerin Yezîd bin Muaviye'ye bîat etmedikleri için Muslim Bin Ukba, Enevî askerleriyle Medine'ye

girerek şehrin güç kazanıp itaat altına almış, bu arada pek çok Medinelî de hayatını kaybetmiştir.

Medineliler aynı muameleyi Abbasî döneminde de gördüler. Abbasî halifelerinden olan El-Mustain-Billah döneminde ve özellikle 251/865 yılında Medine-i Münevvere, İsmail bin Yusuf bin İbrahim bin Musa bin Abdullah bin El-Hasan tarafından kuşatılmış, bunun neticesi şehir halkının büyük bir çoğunluğu açlıktan ölmüştür. Aynı şekilde Abbasî halifesi olan Al-Mu'temid- Alellah döneminde (256/870-278/891) Mehmed bin El-Hasan, Medine ahalisi üzerinde baskısını artırmış, hatta şehirde kaldığı süre içerisinde Mescid-i Nebevi'de başta Cuma namazı olmak üzere hiçbir namazın kılınmasına izin vermemiştir. Bu durum Abbasî halifesi olan Al-Muktedir – Billah dönemine kadar (295/908-319/931) sürmüştür. 311/923-924 yılında zikredilen halife, bu kutsal yerlere yeniden itibarını iade etmiş ve Mekke ile Medine halkına 315.426 filori altın göndertmiş, böylece “surre” şeklinde anılacak uygulama da bir bakıma başlatılmıştır. el-Muktedir Billah iki mukaddes şehrin ahalisine her yıl 300000 dinar tahsis etmiştir.

Medine, Mekke ile birlikte önemli bir dini merkez olma özelliğine bu dönemden itibaren daha kuvvetli vurgularla kavuşmuş olmalıdır. Ancak Medine'de hayri müesseselerin ciddi bir şekilde inşa edilmesi Memlûk idaresi döneminde başlamıştır. Bu dönemde sözkonusu devletin sultanları çok sayıda müessese inşa etmişlerdir. Bunların yanında zenginlerden bazı kimselerin çeşitli müesseseler bina edildikleri anlaşılmaktadır. Bunların arasında medrese, mektep, hastahane ve ribat bulunmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Medine-i Münevvere özellikle Abbasiler zamanından itibaren büyük bir önem kazanmıştır. Bu önem Memlûk ara devresinin ardından Osmanlılar döneminde daha düzenli bir hale gelmiştir. Bu sebeple Osmanlı Devleti, diğer Türk ve İslam devletlerine nazaran adı geçen şehirde en çok ilmî, sosyal ve dinî müessese inşa eden devlet olmuştur. Diğer bir ifade ile Hz. Peygamber'in zamanından itibaren Osmanlı dönemine kadar Medine'de kurulan hayrî müesseselerin hem sayı bakımından hem de çeşit açısından en önemli kısmı Osmanlı Devleti idaresine rastlar. Burada dikkati çeken en mühim konu, bahis konusu şehirde bina edilen müesseseler sadece Osmanlı sultanları tarafından kurulmamış

bulunmasıdır. Zira padişahların anaları ve eşleri ile sadrazamlar gibi devlet adamları da muhtelif müesseseler inşa ettirmişlerdir. Bunun en belirgin örneği Kanunî Sultan Süleyman'ın eşi olan Hürrem Sultan ve Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'dır.

a- Mescidler

Kûbâ

Bilindiği gibi İslam medeniyeti tarihinde ilk inşa edilen müessese mescid müessesesi idi. Sözkonusu müessese büyük bir ihtimalle müslümanların günlük ibadetleri ile direkt ilgili olduğu için bu önemi kazanmıştır. Tarihçilere göre Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye ettiğinde yaptırdığı ilk mescid olup Medine'ye iki üç mil mesafede Kûbâ adıyla bilinen köyde bulunuyordu¹²⁰. Zikredilen mescidin kırk üç sütunu ile üç kapısı var idi¹²¹. Kûbâ mescidi eski şekli ile Emevî halifelerinden olan Hz. Ömer bin Abdülaziz zamanına kadar devam etmiştir. Ancak bu dönemde adı geçen mescid Hz. Ömer tarafından genişletilmiştir. Bunun yanında Hz. Ömer mescidin içinde birkaç sütun daha yaptırmış ve onlar mozaik ile süslenmiştir. Diğer yandan Hz. Ömer aynı mescid için ilk defa olarak bir minare yaptırmıştır. Yalnız Kûbâ mescidi zaman gittikçe yine de yıkılmıştır. Bir süreye kadar bu şekilde kalan mescid, Musul bölgesinde Zengi emirlerin veziri olan Cemaleddin el-Esbahânî tarafından tamir edilmiş ve genişletilmiştir. Bu dönemde adı geçen mescid kare biçimindeydi. Boylamları altmış sekiz zira' ve yüksekliği yirmi zira' idi. Aynı zamanda minaresinin uzunluğu çatısından minarenin ucuna kadar yirmi iki zira' idi. Minarenin üstüne uzunluğu on zira' kadar bir kubbe bina edilmiştir. Sözkonusu minarenin doğu tarafından enlemi on zira', batı tarafından ise sadece sekiz zira' idi. Bununla birlikte mescidin duvarlarında otuz bir küçük pencere vardı¹²².

23 Zilkade 1003/30 Temmuz 1595 tarihinde Kubbe-i İslam adıyla da bilinen Kûbâ mescidinin içinde hasır, mum ve kandil bulunmamaktaydı. Bunun en önemli etkisi hac mevsiminde muhtelif İslam bölgelerinden Medine'ye gelen hacıların söz

¹²⁰ İbnü'n-Neccar, a.g.e., s.123.

¹²¹ Katip Marakşî, a. g. e., s. 43.

¹²² İbnü'n-Necar, a.g.e., s. 125.

konusu mescidde ibadetleri yapamamalarıydı¹²³. Diğer yandan Kûbâ mescidinde çalışanların arasında imam, hatib ve müşid¹²⁴ bulunmaktadır (Bk. Tablo 1).

Kişinin Adı	Yaptığı Görev
Mustafa bin Mehmed Mehmed en Nâşrî	Müşid İmam
Abdüllatif bin el- Kadi ¹²⁵	İmam Hatîb
Şeyh Ahmed ¹²⁶ Mehmed ¹²⁷	Hatîb

Tablo 1: Kûbâ mescidinde bazı çalışanlar

Harem-i Şerîf

Hz. Peygamber Medine'ye ulaşır ulaşmaz şehirde bulunan Müslümanlar ve dışarıdan özellikle Mekke'den gelen muhacirler için yeni bir cami daha inşa edilmesini emretmiştir. Bu mescid İslam kaynaklarında çeşitli adlar ile bilinmektedir. Bunlardan “Harem-i Nebevî”, “Harem-i Muhterem”, “Harem-i Şerîf”, “Mescid-i Nebevî” gibi adlardır. Zikredilen mescid Rebiülevvel 1/Eylül 622 tarihinde kurulmuştur¹²⁸. Kare şeklinde olan mescidin boyları yetmiş zira‘ idi. Mescid-i Nebevî'nin kurulmasından yedi sene sonra yani 7/628-629 yılında Hz. Peygamber tarafından da genişletilmiştir¹²⁹. 8/629-630 tarihinde zikredilen mescidin minberi yapılmıştır. Bu inşa edilen minberin boyu iki zira‘, eni ise bir zira‘ idi¹³⁰. Hz. Ömer döneminde Harem-i Nebevî'de büyük bir genişletme yapılmıştır. Bu genişletme sayesinde adı geçen mescidin boyları yüz kırk, eni ise yüz yirmi zira‘a çıkmıştır. Aynı zamanda üç kapıyı ihtiva eden mescide bir kapı daha yapılmıştır¹³¹. Bunların Cibril Kapısı, Babü'n-Nebî (Peygamber Kapısı) adıyla da bilinmektedir¹³². Babu'r-

¹²³ BOA, **MD**, nr. LXXIII, 392/859.

¹²⁴ müşid, nazır, müdür, müfettiş gibi manalara gelmektedir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti teşkilatına medhal**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 341.

¹²⁵ TSMA, **SD**, 1209/2, v. 48b.

¹²⁶ BOA, **MD**, nr.LXIII 352/774.

¹²⁷ BOA, **KK**, nr.211, s. 29.

¹²⁸ en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 75.

¹²⁹ en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 76-77; es-Sehâvî, **a.g.e.**, s. 16.

¹³⁰ en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 87.

¹³¹ en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 94-95.

¹³² Eyyûb Sabri Paşa, **Mir'at-ı Medine**, II, s. 867.

Rahme (Rahmet Kapısı), Âtika bint Abdullah bin Yezîd bin Muaviye'nin evinin önünde yer aldığı için bu adla anılmıştır. Aynı zamanda zikredilen kapının Medine pazarına açılması için Pazar kapısına da denilir¹³³. Babu's-selam, Mervan bin el-Hakem'in evine çok yakın olduğu için Mervan Kapısı adıyla da bilinmektedir¹³⁴. Babu'n-Nisâ (Kadınlar Kapısı)¹³⁵ ise, son kapıdır ve başka bir adı yoktur.

Anlaşıldığı kadarıyla bu dört kapının her birinde bir bevvab (kapıcı) ve bazen müşid oluyordu. Mesela 1316 numaralı surre defterindeki kayıtlara göre, 998/1589-1590 yılında Harem-i Nebevî kapılarından olan Babu's-Selâm kapısında kapıcı olarak çalışan bir kişi var idi. Bu kişinin adı İbrahim'dir¹³⁶. Söz konusu kişinin bu görevde 1004/1595-1596 tarihine kadar çalıştığı görülmektedir¹³⁷. Aynı tarihte onun yerine başka bir kişi getirilmiştir. Bu yeni tayin edilen kişinin adı Cafer idi¹³⁸.

Keza Hz. Osman döneminde bahis konusu mescidde büyük bir genişletme yapılmıştır. Bu devirde Harem-i Şerif'in duvarları taştan inşa edilmiştir. Boyları 160 zira' ve enlemleri de 150 zira' olmuştur¹³⁹. Hz. Ali zamanında eski şekliyle duran mescid-i Nebevî'nin, Emevî halifelerinden olan el-Velîd bin Abdülmelik tarafından genişletildiği görülmektedir. Bu dönemde zikredilen halifenin Medine valisi Hz. Ömer bin Abdülaziz idi. Bahis edilen genişletme sayesinde Harem-i Şerif'in boyları 200 zira' enlemleri mescidin ön kısmında 200, arka kısmından 180 zira' çıkmıştır. Bu genişletmede de Hz. Peygamber'in türbesi mescidin içine girilmiştir¹⁴⁰. Abbâsî döneminde ise, adı geçen mescidde iki ve bazı rivayetlere göre üç genişletme olmuştur. Bunlardan birincisi Abbâsî halifelerinden olan el-Mehdî tarafından yapılmıştır.

Zikredilen el-Mehdî, Zilhicce 158/ Ekim 775 tarihinde halife olduktan sonra, Medine'de Mescid-i Nebevî, Mekke'de Mescid-i Harâm ve Kudüs'te Mescid-i

¹³³ Eyyûb Sabri Paşa, **a.g.e.**, s. 873-874.

¹³⁴ E. Sabri Paşa, **a.g.e.**, s. 876.

¹³⁵ Şikarzade Ahmed, **Mir'at-ı Medine**, v.3a, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 5003.

¹³⁶ TSMA, **SD**, nr.1316, v. 15a.

¹³⁷ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v. 18b.

¹³⁸ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v. 33a.

¹³⁹ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s. 23; en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁴⁰ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s. 23; en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 98.

Aksa'yı genişletmeye başlamıştır. 180/777 yılında onun tarafından Cafer bin Süleyman bin Ali bin Abdullah bin Abbas adıyla bilinen bir kişi, Medine'ye vali olarak tayin edilmiştir. el-Mehdî, tayin ettiği validen Harem-i Nebevî'nin genişletilmesini istemiştir. Bu genişletme 162/779'da başlamış ve 165/782 yılında bitmiştir. Bu genişletmenin üzerine sözkonusu mescide Şam tarafından 100 zira' eklenmiştir. Bunun dışında mescidin diğer taraflarında başka bir değişme olmadığı anlaşılmaktadır¹⁴¹. İkincisi Abbâsî halifesi olan el-Mamun tarafından olmuştur. Ancak sözkonusu son genişletmenin hakkında fazla bilgi yoktur. Üçüncüsü ise, aynı sülaleye mensup olan el-Mutevekkil Ala'l-lah tarafından yapılmıştır. Bu dönemde adı geçen halife Harem-i Nebevî'nin tamir edilmesi için Medine'ye bazı işçiler göndermiştir¹⁴².

XIII.yüzyılda Medine'de meydana gelen büyük bir depremin ardından akabinde "İcbilîn" adıyla bilinen ve Medine'ye yarım günlük mesafede kalan bir ovada çıkan yangın şehre ulaşmış ve yayılmıştır. Hatta bu yangının ışığının Mekke'den görüldüğü zikredilmiştir. Medine'de vaki' olan bu yangının en önemli sonuçlarından biri, 1 Ramazan 651/25 Ekim 1253 tarihinde Harem-i Nebevî'nin tamamen yanmasıdır. Harem-i Muhterem'in yeniden inşa edilebilmesi için Abbâsî halifesi olan el-Mu'tasım'a başvurulmuş ve bunun üzerine Haccâc el-Vâk adıyla tanınan bir kişinin refakatinde bazı işçiler ile malzemeler yollamıştır. Çalışmalar sözkonusu mescidde 655/1257 yılında başlamıştır¹⁴³. 655/1257'de Hücre-i Şerife tavanı yeniden yapılmış, doğu duvarı Cibril kapısına kadar, batı kısmında olan Ravza-i Şerife ise minbere kadar tamir edilmiştir. Tamir işi, 658/1260'da tamamlanabilmiştir.

Harem-i Muhterem'in dört minaresi mevcut bulunmaktaydı. Bunlardan her minarede beş müezzin görev yapardı¹⁴⁴. Aynı mescidde ibadet etmek isteyenler için dört abdest inşa edilmiştir. Bunlardan en az iki tanesi Memluk devleti zamanında inşa edilmiştir. Bunların birincisi Babu's Selâm'da, ikincisi mescidin bahsinde,

¹⁴¹ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s. 23; en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 99-100.

¹⁴² es-Sehâvî, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁴³ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.56; en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s. 100-101.

¹⁴⁴ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s. 27-28.

üçüncüsü mescidin doğusunda, dördüncüsü Kâyitbây ribâtında yer almaktadırlar. Bu son abdesthane özellikle bahis konusu ribâtın içinde yaşayanlar için yapılmıştır¹⁴⁵.

Hz. Peygamber'in zamanından itibaren Memlûk Devleti dönemine kadar Mescidi Nebevî ve gösterilen ilgi Osmanlı döneminde de sürmüştür. Söz konusu mescidin bu dönemde ve özellikle Osmanlı padişahlarından olan Kanunî Süleyman, II. Selim ve III. Murad taraflarından birkaç defa tamir edildiği anlaşılmaktadır. İlk olarak 1530 yılında Harem-i Nebevî'deki Hücre-i Şerîfe'nin batı duvarı harap durumdaydı. Kanunî Süleyman tamir için mühendisler ve işçiler göndertmiş, bunlar 1531'de Medine'ye varmıştır. Mühendisler ve işçilerin Medine'ye ulaşmasından sonra bahis konusu duvarda çalışmalar başlamış ve mükemmel bir biçimde tamir edilmiştir¹⁴⁶. Diğer yandan 1534 yılında hem Harem-i Şerîf hepsi hem de içindeki Hücre-i Şerîfe restore edilmiştir. 1540'ta zikredilen mescidin duvarı Rahmet kapısından Şeklîyye adıyla bilinen minareye kadar tamir görmüştür. 1541 yılında bahis konusu duvar Babu'n Nisâ'dan mescidin sonuna kadar yenilenmiştir. Bu yapılan çalışmalardan dolayı, zikredilen Şeklîyye minaresinin yeni adı Süleymaniye minaresi olmuştur.

II. Selim döneminde ve özellikle 1566 yılında söz konusu mescidin duvarının Rahmet kapısından Harem-i Şerîf'in sonuna kadar tamir edildiği anlaşılmaktadır¹⁴⁷. Aynı zikredilen padişahın zamanında Harem-i Nebevî'de bulunan Ravza-i Mutahhara'daki Kubbe-i Münevvere'nin sıvası düşmüş ve tamire muhtaç olmuştur. Bu tamirin yerine getirebilmesi için 22 Rebiülevvel 979 /14 Ağustos 1571 tarihli bir hükümle vezir Sinân Paşa'ya gönderilmiştir¹⁴⁸.

III. Murad döneminde ise, Mescid-i Nebevî'nin çeşitli yerlerinin birkaç defa tamir edildiği görülmektedir. Bunun yanında ihtiyaç duyulan her türlü malzemeler temin edilmeye çalışılmıştır. Mesela 1576'da Harem-i aydınlatma ihtiyacını temin için yeterli sayıda mum Mısır'dan talep edilmiştir¹⁴⁹. Aynı yılda Harem-i

¹⁴⁵ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁴⁶ Eyyub Sabri Paşa, **a.g.e.**, s. 670.

¹⁴⁷ Eyyub Sabri Paşa, **a.g.e.**, s. 717-719.

¹⁴⁸ BOA, **MD**, nr.XII, 43/852.

¹⁴⁹ BOA, **MZD**, nr.III, 291/733.

Nebevî'deki Hz. Ömer bin Abdülaziz tarafından yenilenen duvar da Mısır hazinesine yeterli miktarda akçe gönderilerek tamir olunmuştur¹⁵⁰. III. Murad, Harem-i Nebevî'de vaki' olan Ravza-i Mutahhara için cevherler ile süslenmiş bir kandil yollanmıştır. Bu gönderilen kandilin Ravza-i Mutahhara'de uygun bir yere asılmasını Medine'i Münevvere kadısına emretmiştir¹⁵¹. Yine kubbeler ile minberin örtüleri ve Ravza-i Mutahhara halıları ve ihtiyaç duyulan her türlü malzemelerin yeniden temini ve yollanması için Mısır beylerbeyisine emir gönderilmiştir¹⁵². Bahis konusu emrin sonucu olarak Ravza-i Mutahhara döşemesi için elli parça halının geldiği dikkat çeker¹⁵³.

2 Receb 986/4 Eylül 1578'de III. Murad Harem-i Nebevî'deki Ravza-i Mutahhara için yeni bir altın kandil göndermiştir. İki sene Ravza-i Mutahhara'ya yollanan kandil olduğu yerden kaldırılarak bu yeni altın kandil konulmuştur¹⁵⁴. Keza 27 Receb 986/29 Eylül 1578'de Mescid-i Şerîf-i Nebevî'nin doğu tarafında bulunan duvarının yarısı yıkılmak üzereydi. Sözkonusu duvarın çökmemesi ve sağlam bir şekilde yeniden inşa edilmesi için Mısır beylerbeyisine ve defterdarına emir gönderilmiştir. Tamir işinin aciliyet kazandığı ve eğer bu duvar yıkılırsa, Harem-i Nebevî çevresindeki evler ve ribâtların harap olacağı bildirilmiştir. Gerekli olan paranın miktarı ise dört bin filori idi. Bu para Mısır hazinesinden temin edilmiştir¹⁵⁵.

Mescidin minberinin de bu dönemde elden geçirilmiş olduğuna dair kayıtlar vardır. Konuyla ilgili Mısır beylerbeyisine yollanan hükümde, minberin yeniden inşa edilebilmesi için, Mısır mimarbaşısı olan Zeynîzade görevlendirilmiştir. Bu iş için Medine'ye gidecek Zeynîzade'nin refakatinde yeterli ruhâm (mermer) gönderilmesi emredilmiştir. Bu mermer Mısır'dan temin edilecekti¹⁵⁶. Diğer yandan III. Murad'ın döneminde Harem-i Nebevî'de bulunan Hz. Peygamber'in türbesinin yanında yer alan hazine kubbesinin bazı bölümlerinde çatlaklar oluşmuş ve bunların da yeniden yapılması kararlaştırılmıştır. Özellikle sözkonusu yerler Hz. Peygamber'in türbesinin

¹⁵⁰ BOA, **MZD**, nr. III, 319/821.

¹⁵¹ BOA, **MD**, nr. XXVII, 385/921.

¹⁵² BOA, **MD**, nr. XXVIII, 19/43 (19 Cemâziyelevvel 984/14 Ağustos 1576).

¹⁵³ BOA, **MD**, nr. XXVIII, 30/71 (19 Cemâziyelevvel 984/14 Ağustos 1576).

¹⁵⁴ BOA, **MD**, nr. XXXV, 196/489.

¹⁵⁵ BOA, **MD**, nr. XXXV, 296/748.

¹⁵⁶ BOA, **MD**, nr. XXXVI, 346/909.

tam yanında bulunduğundan Osmanlı idarecileri buna özel bir önem vermişlerdir. Bahis konusu göreve Mısır emirlerinden olan Kul Mahmud tayin edilmiştir. Kubbe yerleri için ihtiyaç duyulan kerestenin Yenbu'dan sağlanıp Medine'ye nakli için Mısır beylerbeyisine ferman gönderilmiştir¹⁵⁷.

3 Ramazan 993/6 Aralık 1585'te, tarihli bir kayıt mescidin tamiratının sürdüğüne delalet eder. Bu kayıta Babü'n-Nisâ'ya kadar olan duvarın tamire ihtiyacı olduğu belirtilmektedir¹⁵⁸. Harem-i Muhterem tamiri için de 1587'de müteferrikalarından olan Mustafa nâzır olarak tayin edilmiştir. Sözkonusu nâzırın tayin edilmesinden önce zikredilen iş için Atâullah adıyla bilinen bir kişi emin olarak görevlendirilmiştir¹⁵⁹.

1588'de Mescid-i Nebevî için tahsis edilen mum adedinin yetersizliğini belirten bir belge de bu durumun bilhassa hac mevsimi görüldüğü ifade edilmektedir. Bu kayıta tahsis olunan mum sayısı da bulunmaktadır. Daha önce yapılan tahsisat Mısır'dan sağlanıyor ve on kantar olarak tespit ediliyordu. İhtiyaca kifayet etmeyince mum sayısı yine Mısır'dan temin edilmek üzere, 195 olarak belirlenmiştir. Bunun yanısıra otuz kadar da altın yıldızlı şamdan tahsis edilmiştir. Aynı kayıta keza Ravza-i Mutahhara'ya daha önce tahsis edilen ve ulaşmayan otuz adet halının da hemen gönderilmesi gerektiği tenbih edilmiştir. Yine de Ravza-i Müşerrefe'nin döşemesi için de üç yüz miktar Mısır hasır tahsis olunmuştur. Ancak bu döşeme kısa çıkmış ve tamamlanması için Medine kadısı ile şeyhülharemine emir yollanmıştır¹⁶⁰. Bu son tarihten iki sene sonraki kayıtlar (1590-1591)¹⁶¹ mescidin tamir işinin devam ettiğini ortaya koyar. 1594'te Harem-i Nebevî kapılarından olan Babu's-Selâm yakınındaki milhane (tuzluk) kaldırılmış ve boşalan yeri ve Darü'l-Hadis inşa edilmesiyle ilgili karar alınmıştır¹⁶². Bu durum mescidin yüksek seviyede bir ilim müessesesi haline getirilmesini de temin etmiş olmalıdır¹⁶³. Mescid-i Nebevî inşa

¹⁵⁷ BOA, **MD**, nr.XLIII, 70/143.

¹⁵⁸ BOA, **MD**, nr. LVIII, 278/708.

¹⁵⁹ BOA, **MD**, nr. LXIV, 4/14.

¹⁶⁰ BOA, **MD**, nr.LXVI, 57/109.

¹⁶¹ Eyyub Sabri Paşa, **a.g.e.**, s.726.

¹⁶² BOA, **MD**, nr.LXXII, 394/862.

¹⁶³ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s. 36.

edildikten sonra buranın idari bir merkez olarak öne çıktığı bilinmektedir¹⁶⁴. Yeni kurulan devletin idari, siyasi, askeri, kazaî ve malî olan bütün işleri burada arz edilir ve bunların çözülmesine çalışılırdı. Bu bakımdan Mescid-i Nebevî'yi hem idari-askeri-hukuki, hem de dini fonksiyonu olan bir yer olarak anabiliriz. Bu durumda idari ve dini iki başlık altında buranın personel ve idaresini incelemek mümkündür.

İslâm'da ilk ordu Harem-i Nebevî'de kurulmuş ve buradan savaşa hareket etmiştir¹⁶⁵. Bu yüzden Mescid-i Nebevî'nin, askeri işler için bir karargâh olduğunu söylemek mümkündür. Zira askeri meseleler ve planlar mescidin içinde tartışılırdı. Mesela Uhud gazvesinden önce hazırlanan plan burada çizilmiştir. Hz. Peygamber orduya yeni bir kumandan tayin ettiği zaman, tayin edilecek kişiyi mescide çağırır ve ona askeri açıdan takip edilmesi gereken yöntemi bildirirdi. Bunun yanısıra Harem-i Nebevî zaman zaman savaşın çeşitli oyunları için bir sahne olarak kullanılıyordu. Özellikle Habeş bölgesinden gelen erkek çocuklar burada harabeler ile yarışmaktaydılar. Bu yarışmayı seyredenlerin arasında Hz. Peygamber ve onun hanımı Aişe bulunmaktaydılar¹⁶⁶.

Keza Mescid-i Nebevî dışarıdan Medine'ye gelen muhtelif elçiler (heyetler) için bir karşılama konağı olarak da kullanılmıştır. Bu elçiler burada özel memurlar tarafından karşılanırdı. Bu memurlar, Hz. Peygamber mescide gelinceye kadar gelen elçilerin onu nasıl selamlayacaklarını ve nasıl davranmaları gerektiğini öğretiyorlardı. Aynı zamanda sözkonusu elçilerin ihtiyaçları temin edebilmesi için diğer memurlar da vardı. Bu memurlar misafirlerin yemeklerinin ve oturacak odalarının hazırlanmasından sorumluydu. Hz. Peygamber bu elçiler ile görüştüğten sonra, Medine'yi terk etmeden önce onlara bazı hediyeler veriyordu. Hz. Peygamber'in hediyelerin takdimine büyük bir önem verdiği görülmektedir. Bu hediyeler Hz. Peygamber'in adına Hz. Bilâl tarafından teslim edilirdi. Zikredilen

¹⁶⁴ M. Ali Kapar, “ Hz. Muhammed'in Müşriklerle Siyasi ve Diplomatik Münasebetleri”, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm**, II, ed.Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994, s.347. Ayrıca bk. Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükbaşçı, **a. g. m.**, s. 309.

¹⁶⁵ Mustafa Ağırman, “Devlet ve Siyaset” **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm** , IV, ed.Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994 s.31.

¹⁶⁶ Bu husus için bk. M. Ağırman, **a.g.e.**, s.187-189.

elçilerin çoğu Hicri 9 yılda (630) Medine'ye gelmişlerdi. Bu nedenle adı geçen yıla senetu'l-vufud (elçiler yılı) adı verilmiştir¹⁶⁷.

Bunun yanında Medine devletinin kuruluşundan sonra Mescid-i Nebevî'nin bir mahkeme dairesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mesela sorunu olan veya başkalarına dava açmak isteyen kimseler buraya gelip davalarını Hz. Peygamber'e arz ederdi. Hz. Peygamber de sunulan davaya bakar ve sonunda kararı verirdi¹⁶⁸.

Aynı şekilde Harem-i Nebevî Hz. Peygamber'in zamanında ve sonraki dönemlerde bir hazine (vezne) dairesi olarak kullanılmıştır. Mesela müslümanların verdikleri zekât ve gayr-i müslimlerden alınan haraç mescidin içinde depo edilirdi. Keza Medine ahali tarafından sûffa cemaatine getirilen hurmalar da burada saklanırdı. Bu gibi şeyler burada toplandıktan sonra muhtaç olan fakirlere dağıtılırdı. Hz. Bilâl bu ilk dönemde Mescid-i Nebevî'nin idarî ve malî işlerinden sorumluydu¹⁶⁹.

Harem-i Nebevî'nin bir depo olarak kullanılması Hz. Peygamber'in zamanında başlamış ve Osmanlı dönemine kadar devam etmiştir. Onun için de genelde fakirlere ait sadakalar ve onun gibi maddeler koyulmaktaydı. Mesela 1566 yılında Medine'ye gönderilen nüzûr ve sadakaların saklanması için Harem-i Nebevî'nin bir köşesinde kule yapılması emredilmiştir. Bunun yanında bunların muhafazası için Mısır kullarından elli kişi ile bir ağa buraya tayin edilmiştir. Bu durum 4 Şaban 973/24 Şubat 1566 tarihinde Mısır beylerbeyince gönderilen bir hükümden anlaşılmıştır¹⁷⁰.

Hız. Ebubekr Mescidi

Ayn-ı Zerkâ'nın yakınındaki Arîzîyye bahçesinin ortasında yer almaktadır¹⁷¹. 1004/1595-1596'da sözkonusu mescidde bir imam, bir müezzin, bir vekkâd, bir ferrâş ve bir bevvâb bulunmaktaydı¹⁷². Zikredilen yılda Hz. Ebubekr mescidinde üç

¹⁶⁷ M. Ağırman, **a.g.e.**, s.190-195; Ayrıca bk. es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.16.

¹⁶⁸ M. Ağırman, **a.g.e.**, s.195.

¹⁶⁹ Ahmet Güner, **a.g.e.**, IV, s.197-198.

¹⁷⁰ BOA, **MD**, nr.V, 408/1084.

¹⁷¹ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁷² TSMA, **SD**, nr.1209/2, v. 7a.

kişi müezzinlik yapmıştır. Bunların adları Derviş Hasan er-Rûmî¹⁷³, Derviş Hüseyin ve Abdü'n-Nebî idi¹⁷⁴. Aynı yılda molla Abdülbâkî adıyla bilinen kişi bahsedilen mescidde imamlık yapmıştır¹⁷⁵.

Hz. Ali Mescidi

Hz. Ali mescidi, Arîzîyye bahçesinin kuzeyinde bulunmaktaydı. 881/1476 Memlûklar tarafından tamir edilmiştir¹⁷⁶. 1004/1595-1596 yılında burada bir imam, bir müezzin, bir vekkâd, bir ferrâs ve bir bevvâb bulunmaktaydı¹⁷⁷.

Cuma Mescidi

Medine'de Hz. Peygamber tarafından kılınan ilk Cuma namazı bu mescidde gerçekleşmiştir. Bu nedenle sözkonusu mescid "Cuma Mescidi" adıyla bilinmiştir¹⁷⁸.

el-Kibleteyn Mescidi

Bu mescidde ve özellikle öğle namazında kible, Kudüs'teki Mescid-i Aksa'dan Mekke'deki Mescid-i Haram'a transfer edilmiştir. Bunun için zikredilen mescide Kibleteyn (iki kible) adı verilmiştir¹⁷⁹.

b. Medreseler

Sadrazam Rüstem Paşa Medresesi

Osmanlı belgelerine göre Medine'de Osmanlılar tarafından ilk kurulan medrese Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından olan Rüstem Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Sözkonusu belgenin tarihine göre bu medresenin Rüstem Paşa'nın ikinci sadrazamlığında tesis edildiği anlaşılmaktadır¹⁸⁰.

¹⁷³ TSMA, SD, nr.1209/2, v. 6a.

¹⁷⁴ TSMA, SD, nr.1209/2, v. 20b.

¹⁷⁵ TSMA, SD, nr.1209/2, v. 22a.

¹⁷⁶ es-Sehâvî, a.g.e., s.40.

¹⁷⁷ TSMA, SD, nr.1209/2, v. 7b.

¹⁷⁸ es-Sehâvî, a.g.e., s. 39.

¹⁷⁹ es-Sehâvî, a.g.e., s. 41.

¹⁸⁰ "Medine-i Münevvere kadısına hüküm ki: Hâliyâ veziriazam Rüstem Paşa yüssire Lehû mâyûrîd Medine-i Mutâhhara'da bina ettiği medresesinde tâlebe sâkin olduğu hücerata geldiklerinde dahl edüb ihraç eyleyüp kendüler sâkin oldukları istima' olunmayup buyurdum ki vusul buldukta bu

Sadrazam Mehmed Paşa Medresesi

Sadrazam Rüstem Paşa medresesinin inşa edilmesinden on dört yıl sonra yani 15 Receb 981/10 Kasım 1573 tarihinde II. Selim döneminde Medine'deki Harem Muhterem'de başka bir medresenin bulunduğu görülmektedir. Zikredilen medresenin kurucusu Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'dır. Bu durum Medine kadısına ve Şeyhü'l-Harem'e gönderilen bir hükümden anlaşılmaktadır¹⁸¹.

Hürrem Sultan Medresesi

Medine'de üçüncü medrese, II.Selim'in annesi ve Kanunî Sultan Süleyman'ın eşi olan Hürrem Sultan tarafından inşa ettirilmiştir¹⁸². Adı geçen medresenin 984 tarihinde harap olduğu görülmektedir.

III. Murad Medresesi

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1209/2 numaralı ve 1004/1595-1596 tarihli surre defterinde kayıt edilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla III. Murad'ın sözkonusu şehirde bir medresesinin bulunduğunu görmekteyiz¹⁸³. Zikredilen medresenin ne zaman tesis edildiği bilinmiyor ise de, Ramazan 1011/Şubat 1602 tarihine kadar öğretim faaliyetinde olduğu anlaşılmaktadır¹⁸⁴.

bâbda dâima mukayyed olup zikrolunan medresede Talebeden gayri kimesneyi onun gibi.." (BOA, **MD**, nr.III, 383/1136, 18 Şaban 967/5 Şubat 1569).

¹⁸¹ "Medine-i Münevvere kadısı ve Şeyhü'l-Hareme hüküm ki: Düstûr ekrem veziri azam Mehmed Paşa edâmallahû te'âla iclâlehûnun Medine-i Münevvere'de Harem Muhterem'de vâki' medresesinin müderrisi olan Muhyiddin adam gönderüp her senede mâh Ramazanında Kâbe-i Şerîfe'de Şerefihâ Allahû te'âla ziyâretine varup Hac zamanında değin anda olup üzerine lâzım olan ders hizmetini Mekke-i Mükerrreme'nin Harem Şerîfinden edâ eyleyüp Hüccâc avdet edinceye değin anda ikâmetine kimesne mâni' olmamak bâbında emr-i humayûn talep eylemeyin buyurdum ki müşarûn ileyhi her sene mâh-i Ramazânda Kâbe-i Şerîfe'ye varup Hüccâc avdet eyleyinceye değin mucâvir olup üzerine lâzım olan tedris-i ûlûm-ı şer'iyye ve tefhîm-i fûnûn mer'iyye hizmetini Mekke-i Mükerrreme Harem Şerîfinden..." (BOA, **MD**, nr.XXIII, 135/274).

¹⁸² "Mısır beylerbeyisine hüküm ki: Merhûm babam tâbe serâhûnûn vâlidesi merhûme Sultân tâbe serâhânın Medine-i Münevvere'de olan medresesi hârab müşrif olduğu istima' olunup tamir olunmak lâzım olmayın buyurdum ki..." (BOA, **MD**, nr. XXVIII, 80/188, 1Cemâziyelâhîr 984/26 Ağustos 1576).

¹⁸³ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v. 35a.

¹⁸⁴ Atâî, **Zeyl-i Şekâik**, s. 566.

III. Mehmed Medresesi

Konu ile ilgili tespit edebildiğimiz Osmanlı belgelerinde bahis konusu medresenin adının geçmediği görülmektedir. Bu medrese ilk defa Şevval 1006/Mayıs 1597-1598 tarihinde Atâî tarafından zikredilmiştir¹⁸⁵. Büyük bir ihtimal ile sözkonusu medresenin III. Mehmed'in son yıllarında onun tarafından inşa ettirildiği düşünülebilir. Bu sebeple XVI.yüzyıla ait Osmanlı belgelerinde geçmemiştir. Bu medrese en yüksek payeli medreselerden biri sayılmaktadır¹⁸⁶.

Hız. Ebubekr Sıddık Medresesi

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1212 numaralı surre defterine göre, 1000/15191-1592 tarihinde yani III. Murad döneminde Medine'de Hız. Ebubekr Sıddık'ın adına bir medresesi bulunmakta idi¹⁸⁷. Ancak adı geçen medresenin ne zaman inşa edildiği ve kimin tarafından kurulduğu hakkında bir şey söylemek pek zordur.

Mehmed Ağa Medresesi

XVI.yüzyılda Medine medreselerinden biri olan Mehmed Ağa medresesi ilk defa 1003/1595-1596 yılında zikredilmiştir. Bu tarihte sözkonusu medrese öğrencilerinden yedi öğrenciye surre tahsis edildiği bilinmektedir¹⁸⁸. Aynı zamanda adı geçen medresenin 1049/1639-1640 tarihine kadar görevini yerine getirdiği görülmektedir. Bu durum Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 10 numaralı surre defterinde yazılan notlardan anlaşılmaktadır¹⁸⁹.

Resmîye Medresesi

Resmîye medresesi ilk defa 1004/1595-1596 yılında 1209/2 numaralı surre defterinde zikredilmiştir¹⁹⁰. Ancak ne zaman ve kimin tarafından tesis edildiği bilinmemektedir. Aynı zamanda adından hareketle onun bir hükümdar tarafından kurulduğunu söylemek mümkündür.

¹⁸⁵ Atâî, **a.g.e.**, s. 509.

¹⁸⁶ Cahit Baltacı, **XV-XVI. YÜZYILLARDA Osmanlı Medreseleri**, I, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, nr.198, İstanbul, 2005, s. 108.

¹⁸⁷ TSMA, **SD**, nr.1212, v.1b.

¹⁸⁸ TSMA, **SD**, nr.1214, v.8a.

¹⁸⁹ TSMA, **SD**, nr.10, v.13b.

Kubbe-i İslâm Medresesi

Medine medreselerinden sayılan kubbe-i İslâm medresesi, ilk defta Safer 1009/Ağustos 1600 tarihinde Atâî tarafından zikredilmiştir¹⁹¹. Bunun dışında hakkında başka bir bilgi yoktur.

Bu dönemde Medine'deki medreselerde on beş müderris ile bir kapıcının çalıştıkları tespit edilmiştir. Söz konusu on beş müderristen sekiz müderrisin çalıştıkları medreseler zikredilmiş ise de, diğer müderrisler hakkında bilgi bulunamamıştır (Bk.Tablo 2).

Kişinin Adı	Çalıştığı Medrese	Yaptığı Görev
Muhyiddin ¹⁹²	Sadrazam Mehmed Paşa	Müderris
Veli Efendi	Resmîyye	Müderris
Molla Behrâm ¹⁹³	Zikredilmemiştir	Müderris
Osman bin Yahya ¹⁹⁴	Resmîyye	Kapıcı
Ahmed Efendi	III.Murad	Müderris
Şeyh Mehmed Üsküpî ¹⁹⁵	Resmîyye	Müderris
eş-Şeyh Mehmed el-Mağribî ¹⁹⁶	Zikredilmemiştir	Müderris
Mehmed Ali bin Mehmed ¹⁹⁷	Zikredilmemiştir	Müderris
Ali bin Mehmed ¹⁹⁸	Zikredilmemiştir	Müderris
Ahmed bin Yunus	Zikredilmemiştir	Müderris
Yunus el-Bennâ	Zikredilmemiştir	Müderris
Mehmed el-Bennâ ¹⁹⁹	Zikredilmemiştir	Müderris
Ahmed Efendi ²⁰⁰	III.Mehmed	Müderris
Ma'rifetü'l-lah ²⁰¹	III.Mehmed	Müderris
Mehmed ²⁰²	Kubbe-i İslâm	Müderris
Ali Hâvâbî ²⁰³	III.Murad	Müderris

Tablo 2: Medine Müderrislerinin Adları

¹⁹⁰ TSMA, **SD.**, nr.1209/2, v.19b.

¹⁹¹ Atâî, **a.g.e.**, s.561.

¹⁹² BOA, **MD.**, nr. XXIII, 269/466.

¹⁹³ TSMA, **SD.**, nr.1209/2, v.19b.

¹⁹⁴ TSMA, **SD.**, nr.1209/2, v.20a.

¹⁹⁵ TSMA, **SD.**, nr.1209/2, v.35a.

¹⁹⁶ TSMA, **SD.**, nr.1209/2, v.23a.

¹⁹⁷ TSMA, **SD.**, nr.1316, v.14b.

¹⁹⁸ TSMA, **SD.**, nr.1316, v.16a.

¹⁹⁹ TSMA, **SD.**, nr.1316, v.18a.

²⁰⁰ Atâî, **a.g.e.**, s. 444.

²⁰¹ Atâî, **a.g.e.**, s. 509.

²⁰² Atâî, **a.g.e.**, s. 561.

²⁰³ Atâî, **a.g.e.**, s. 566.

Öte yandan Medine’de Memlûk Devleti’nin döneminde en az sekiz medresenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Sözkonusu medreselerin XV.yüzyılın son yıllarından XVI.yüzyılın ilk yıllarına kadar ve özellikle 902/1496-1497 tarihine kadar devam etmelerine rağmen, XVI.yüzyıla ait Osmanlı belgelerinde onlardan bahis edilmemiştir. Bu medreseleri şöyle zikredebiliriz.

el-Eşrefiyye; Bu medrese Memlûklular Sultanı el-Eşeref tarafından tesis ettirilmiştir. el-Bâstfiyye; Medrese 840/1436-1437 yılından sonra ez-Zeynî Abdalbâsî adıyla bilinen bir kişi tarafından kurulmuştur. el-Cubânîyye; O dönemlerde Medine’de bulunan bir imaretin nazırı olan eş-Şems bin ez-Zemen tarafından inşa edilmiştir. ez-Zemenîyye; Aynı el-Cubânîyye kurucusu tarafından tesis edilmiştir. es-Sencârîyye; Memlûklular döneminde tesis edilmiştir. Ancak kimin tarafından kurulduğu tespit edilememiştir. Bu medrese Harem-i Muhterem kapılarından olan kadınlar kapısının tam karşısındaydı. eş-Şehâbîyye; el-Muzeffer Gazi adıyla tanınan bir kimse tarafından inşa edilmiştir. Sözkonusu medresenin içinde sayılamayacak kadar kitaplar vardı. Yalnız bu kitaplar zaman gittikçe dağılmıştır. el-Kilercîyye; Medrese Hindistan’daki Kilerce bölgesinin sahibi eş-Sihâb Ahmed’e mensuptu. el-Mezherîyye. Bu son medrese ez-Zeynî adıyla bilinen bir kişi tarafından kurulmuştur²⁰⁴.

Zikredilen medreselerin bütününün Medine şehrinin tam merkezinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile bunlar Medine’de Mescid-i Nebevî’nin etrafında kurulmuştur.

c. Mektepler

Osmanlı Devleti’nde mektep, çocukların yetiştirilmesi ve ilim tahsil etmesi için inşa edilen kurumdur. Bugünkü ilköğretim okulu anlamına gelir. Bu kurumda çocuklar, ilim alanında ilk adımları atıyordu. Osmanlılarda mektep çeşitli adlarla bilinmekteydi. Bunlardan Darü’t-ta’lim, Darü’l-hıfz, Darü’t-tedrîs, mektep-i ibtidaî, sibyan mektebi, muallimhane ve taş mekteb gibi adlardır. Bildiğimiz kadarıyla bu

²⁰⁴ es-Sehâvî, a.g.e., s.36.

mekteplerde tahsil gören erkek çocukların yanında, kız çocukları da vardı. Bunun yanında her zümre için yapılan mektepler de vardı²⁰⁵.

Osmanlı belgelerinde Medine-i Münevvere’de bulunan mektepler hakkında bize verilen ilk bilgi, XVI.yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bu belgelere göre, sözkonusu mekteplerin III. Murad dönemi sonlarına yani 1000/1591-1592 tarihine ait oldukları görülmektedir. Bu devirde, adı geçen şehirde sekiz mektep olduğu kaydedilmektedir. Bunlar şöyledir:

1. Ummu’s-selâtin el-Hasekiyye
2. İbrahim Defterdar
3. İlyâs Muhiyddîn er-Rûmî
4. Fakîd Mehmed eş-Şukeylî
5. Mehmed en-Neşâ
6. Ağa el-Haremü’l-Muhterem
7. Molla Alâeddîn
8. Hümâyûn

Yukarıda zikredilen mekteplerin her birisi bir fakîh ile sayıları bilinmeyen öksüzleri ihtiva etmiştir²⁰⁶. Listede yazılan ilk mektep, Osmanlı padişahlarından olan III. Murad’ın anası olan Safiye Sultana aitti²⁰⁷. Sonuncu sıradakinin de padişahlardan birisi tarafından tesis ettirilmiş olması gerekmektedir.

1003/1594-1595 tarihinde, Medine-i Münevvere’de bulunan mekteplerin sayısı ondur. Bunlardan dört tanesi ilk defa zikredilmiştir. Kayıtlarda aynı zamanda bu mekteplerin yedisinin nerede buldukları tespit edilmiştir (Bk. Tablo 3).

²⁰⁵ Bk. Cahit Baltacı, “Mektep”, **DİA**, XXIX, Ankara, 2044, s. 6-7; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Kurum Yapıları”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, II, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1998, s.223-444; Mefail, Hızlı, **Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1999.

²⁰⁶ TSMA, **SD**, nr.1212, v. 4a.

²⁰⁷ M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980, s. 43.

Mektebin Adı	Bulunduğu Yer
1. Hümâyûn	İmaret-i Hâkânî'da
2. Hanefî	Süleymaniye minarası altında
3. Hanefî (başka)	Harem-i Şerîfin arkasındaki Zâhiriyye ribâtında
4. Şukeylî	Kerebçiyye ribâtında
5. İbrahim Defterdar	Huş-ı Hamravî'da
6. İlyâs ibn-i Muhyiddîn	Hammâm'da
7. Vâlîde-i es-Selâtin	Şehirdeki onun ribâtında

Tablo 3: Bazı Mektepler ve buldukları yerler

Yukarıdaki tabloda bulunan 7 mektep dışında kalanlar şunlardır:

1. Malikî, bu mektep daha fazla Mehmed el-Ensârî mektebi adı ile bilinir.
2. Âhiru'l-Harem
3. Molla Âlâeddîn el-Lârî

Süleymaniye minaresi altındaki Hanefî mektebi muallim, halife, arif denilen görevli eğitim kadrosunu ve elli çocuğu ihtiva etmektedir. Diğer yandan Harem-i Şerîf'in arkasındaki Zâhiriyye ribâtında bulunan Hanefî mektebinde muallim ile üç arîf ve altmış çocuğun bulunduğu görülmektedir. Diğer mektepler ise, bir muallim ile muhtelif sayıda çocukları ihtiva etmektedir. Ancak Âhiru'l-Harem mektebinde bir muallim ile bazı yoksulların olduğu kaydedilmektedir²⁰⁸.

Yine III. Murad'ın, şehirde bir mektep yaptırdığı bilgisine de sahibiz. Bu mektepte yıllık olarak elli çocuk ilk tahsil görmekteydi. Zikredilen öğrenciler ile muallimin elbise ve yemek gibi ihtiyaçları temin edilip bunların ihtiyaçları zamanında verilmekteydi²⁰⁹. Bunun 997/1588-1589'da Medine-i Münevvere'de bir muallimhane inşa edilmesine dair belgede yazılan mektup olup olmadığı konusunda kesin bir şey söylenememektedir. Belgede bu muallimhanede görev yapacak

²⁰⁸ TSMA, SD, nr. 1214, T.1003/1594-1595, v. 8b-9b.

²⁰⁹ Eyyub Sabri Paşa, **Mir'at-ı Medine**, I, İstanbul, 1304, Bahriye Matbaası, s. 729.

kimseler de tayin edilmiştir. Bunlar Hoca, Hâlife, Ferrâş ve Saggâ'dır. Bununla birlikte bu muallimhanede elli çocuk olacağı zikredilmektedir²¹⁰.

d. İmaretler

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde ilk imaret²¹¹ İznik'te Orhan Gazi tarafından kurulmuştur. Bu tesis edilen imaretlerin asıl amacı, fakirler, medrese öğrencileri, yolcular, kimsesiz ve garipler gibi muhtelif sosyal zümrelere ücretsiz yemek dağıtılması idi²¹². Bu yüzden halkı oldukça fakir olan Medine şehri, imaretlerin inşa edilmesi için iyi bir zemin sağlamıştır. Görüleceği gibi Osmanlı padişahlarının bazıları sözkonusu şehirde birden fazla imaret tesis etmişlerdir. Ancak bu zikredilen imaretlerin sayısı bilinmemektedir. Dolayısıyla bu husus için ne Osmanlı belgelerinde ne de diğer kaynaklarda not düşülmüştür. XVI.yüzyılda Medine'de Osmanlılar tarafından inşa edilen imaretlerin şu sıraya göre zikredilmesi mümkündür.

Kanunî Sultan Süleyman İmaretî

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Medine'de Osmanlı padişahları tarafından inşa edilen imaretlerin en eskisi, Kanunî Sultan Süleyman tarafından kurulmuştur. Bu durum 28 Cemâziyeâhir 990/20 Temmuz 1582 tarihinde Mısır beylerbeyisine gönderilen bir belgeden anlaşılmaktadır²¹³. Yalnız sözkonusu imaretin Kanunî saltanatının hangi yılında inşa edildiği bilinmemektedir.

Hürrem Sultan İmaretî

Medine'de ikinci imaret, Kanunî Sultan Süleyman'ın eşi olan Hürrem Sultan tarafından kurulmuştur²¹⁴. Bu imaret sözkonusu şehirde bulunan surun dışında inşa edilmiştir. İmaretin ortasında minareli bir mescidin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu

²¹⁰ “Hâlâ Medine-i Münevvere'de bina olunacak muallimhaneye ferman olanlardır. Hocaya yevm 10, hâlifeye yevm 8, ferrâş 2 yevm 6, Saggâ 2 yevm 6, elli nefer gulâm tayin oluna...” (BOA, **KK**, nr. 252, s. 65).

²¹¹ Zeynep Tarım Ertuğ, “İmaret”, **DİA**, XXII, İstanbul, 2000, s. 219-220.

²¹² Yusuf Halaçoğlu, **a. g. e.**, s.163.

²¹³ BOA, **MD**, nr.XLVII, 240/574.

²¹⁴ BOA, **MD**, nr.XX 76/184 (25 Ramazan 980/29 Ocak 1573)
Ayrıca bk.BOA, **MD**, nr.XXVII, 96/236.

mescidde çok sayıda imam ve hizmetçi gibi görevliler çalışıyordu. Bahis konusu imaretin her gün fakirlere deşîşe çorbası ile ekmek verdiği görülmektedir²¹⁵. 17 Cemâziyelevvel 983/23 Ağustos 1575 tarihli bir hükümde, sözkonusu imarette kullanılan kazganların bazılarını tamire muhtaç oldukları anlaşılmaktadır. Aynı hüküm Hürrem Sultan imaretinin iki kazgana daha ihtiyaç duyduğunu göstermektedir²¹⁶. Diğer yandan 20 Şaban 983/24 Kasım 1575 tarihinde Mısır beylerbeyisine ve kadısına gönderilen bir hükme göre, bahis konusu imaretin kazganlardan beş aded ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır²¹⁷. Bu kazganlar, Mısır beylerbeyisine gönderilen başka bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'dan Medine'ye yollanmıştı²¹⁸. Kazganların bu tarihlerde istenmesi Medine'de yaşayan fakirlerin sayısının yükseldiğini göstermektedir. Özellikle adı geçen şehrin ahalisinin çoğu fakirlerden oluşmaktadır.

III. Murad İmareti

2 Receb 986/4 Eylül 1578 tarihinde Mısır beylerbeyisine ve defterdarına gönderilen bir hükümde, III. Murad tarafından Medine'de bir imaret inşa ettirildiği kayıtlıdır²¹⁹. Bu imarette çalışan hizmetçilere ve bulunan aççılara günlük birer altın tahsis edilmiştir. Bununla birlikte aynı aççılara da yıllık olarak birer erdeb buğday tayin edilmiştir²²⁰. Yalnız bu imarette çalışanların sayısı zikredilmediğinden, imaretin ne kadar büyük olduğunu bilebilmek çok zordur.

Zikredilen imaretlerde çalışanlardan tespit edebildiğimiz yedi görevli idi. Bunlar iki şeyh, iki bevîb ve üç imamdı (Bk. Tablo 4).

²¹⁵ Eyyub Sabri Paşa, **a. g. e.**, s. 891-892.

²¹⁶ BOA, **MZD**, nr. III, 334/861.

²¹⁷ BOA, **MD**, nr. XXVIII, 386/1002.

²¹⁸ BOA, **MD**, nr. XXIX, 110/268.

²¹⁹ BOA, **MD**, nr. XXXV, 188/474.

²²⁰ Eyyub Sabri Paşa, **a. g. e.**, s. 723.

Kişinin Adı	Çalıştığı İmaret	Yaptığı Görev
Ali bin Yunus	Hasekî	İmam
Şeyh Ahmed Dede ²²¹	Hasekî	Şeyh
Molla Kâdrî ²²²	Hümâyûn	Şeyh
Hamza Halîfe ²²³	Hasekî	Bevvâb
Dervîş Ramazan ²²⁴	Hasekî	Bevvâb
Şeyh Mustafa ²²⁵	Hasekî	İmam
Molla İbrahim ²²⁶	Hasekî	İmam

Diğer yandan 999/1590-1591 yılında, III. Murad Medine’de büyük bir imaret inşa ettirmiştir. Sözkonusu imaretin bir anbârı, bir mutfığı, birkaç deposu ve içinde değirmenleri ile fırınları da vardı. Bununla birlikte çeşitli malzemelerin koyulabilmesi için özel odalar tahsis edilmiştir. Zikredilen imaret, her gün fakirlere ekmek dağıtıyordu, yalnız Cuma ve Pazartesi geceleri ekmek yanında tatlı ile pilav vermekteydi. İmarette pişirilen yemek, bahsettiğimiz şehrin fakirlerine tahsis edilmiştir. Ancak Cuma ve Pazartesi gecelerinde pişirilen yemek sadece fakirler değil, Medine-i Münevvere’nin bütün ahalisine dağıtılıyordu. Bu imaret için Mısır’da bazı köyler ve tarlalar satın alınmıştır. Bunlardan gelen gelirler, sözkonusu imarete tamamen vakfedilmiştir. Bu sebeple her yıl Mısır’dan imarete yirmi beş bin altın geliyordu. Mısır’da imaret için vakfedilen köyler şunlardır:

- Leglâ ve Zâhiriyye, Buheyre nahiyesine bağlıdır.
- Sebkü’l-Ehed ve Şebrâzincî, Menûfiyye nahiyesine bağlıdır.
- Tınân, Kefr Zerîk, Tûh el-Meleke, Sed Tınân ve Sehrâ, Kelyûbiyye nahiyesine bağlıdır.
- Semdûb menîh Samânûd ve Ebu’l-Hasan, Deheklîyye nahiyesine bağlıdır.
- Kumberâ el-vech el-Kiblî, Behnesnâviyye nahiyesinin içindedir.

²²¹ TSMA, SD, nr.1209/2, v. 16a.

²²² TSMA, SD, nr.1209/2, v. 19b.

²²³ TSMA, SD, nr.1209/2, v. 20a.

²²⁴ TSMA, SD, nr.1209/2, v. 21a.

²²⁵ TSMA, SD, nr.1209/2, v. 35a.

²²⁶ TSMA, SD, nr.1209/2, v. 50b.

Eyyub Sabri Paşa, bu imaretin diğer Arap bölgelerinde benzeri yok olduğunu zikretmektedir²²⁷.

III. Mehmed İmaretı

III. Mehmed'in Medine'de bir imaret inşa ettiğini zikreden tek kaynak Evliya Çelebi'dir. Ancak medrese yaptırdığı bilgisi, bu imaret ile de örtüşmektedir. Hakkında fazla bilgi veya belge yoktur²²⁸.

Hz. Peygamber İmaretı

Tespit edebildiğimiz kadarıyla sözkonusu şehirde Hz. Peygamber'in adıyla bir imaretin olduğu görülmektedir. Ancak bu imaretin ne zaman ve kimler tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Zikredilen imaretin III. Murad dönemine kadar ve özellikle 987/1579 yılına kadar hizmette bulunduğu anlaşılmaktadır²²⁹.

e. Hastahane

Osmanlılar, hastahane için değişik adlar kullanmıştır. Bunlar Darüssıhha, Şifâhane, Bimarhâne ve Tımarhane idi. Hastane, insan sağlığıyla direkt ilişkisi olduğu için eski zamanlardan beri büyük bir önem kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde, klasik döneminden itibaren inşa edilmiş olan hastahanelerin ilk çekirdeği önceki dönemlerde ve özellikle Abbâsiler devrinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlılar'da ilk hastane, Bursa'da Yıldırım Bâyezid tarafından kurulmuştur. Hatta bu dönemde özel hastahanelerin yapıldığı görülmektedir. Mesela II. Murad Edirne'nin başkent olmasından sonra cüzzamlılar için bir cüzzamhane yaptırmıştır²³⁰.

Böylece hastahaneler Osmanlı topraklarında yayılmaya başlamıştır. XVI. yüzyıla gelince doğuda olsun batıda olsun Osmanlı Devleti'ne tabi' olan muhtelif

²²⁷ Eyyub Sabri Paşa, *a. g. e.*, s. 727-728.

²²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, v. 121a, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, nr. 448/1-452/2.

²²⁹ BOA, *A. NŞT*, nr. 1089, s. 81.

şehirlerde en az bir hastahanenin bulunduğu görülmektedir. Bu şehirlerden biri de Medine şehridir. XVI. yy.'da Medine-i Münevvere'de bir hastane bulunmaktaydı. Bu hastahanenin, 975/1567 yılına yani II. Selim'in dönemine ait olduğu görülmektedir²³¹. Sözkonusu hastahane bu devirde veya Kanuni Sultan Süleyman'ın döneminde inşa edilmiştir.

Ancak bahis konusu hastahane hakkında yeterli bilgi olmadığı için hastahane çalışan doktorlar ve cerrahların sayıları bilinmemektedir. Yalnız zikredilen hastahanenin büyük bir hastane olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü sözkonusu hastahane, hem bir sağlık müessesesi hem de oturma yeri olarak kullanılmıştır. Medine-i Münevvere'deki hastahane sadece hasta olanlar değil, fakirler de oturuyordu. Bu noktadan hareketle zikredilen hastahane iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım hastaların tedavi gördüğü yer, ikinci kısım ise fakirlerin oturdukları yerdir. Bu şekilde sözkonusu hastahanenin iki fonksiyonu vardı.

f. Ribâtlar

Ribât müessesesi, İslâm tarihinde tesis edilmiş olan müesseselerin en eskilerinden biri sayılmaktadır. Çünkü ribât, Medine-i Münevvere'de Hz. Peygamber'in emriyle kurulmuş olan ve sonraki dönemlerde hatta şimdiye kadar "Mescid-i Nebevî" adıyla bilinen caminin bitişinden hemen sonra inşa edilmiştir. Bu devirde, Hz. Peygamber, sahabelerinden fakir olan kimseler için bahis konusu mescidin arka kısmını tahsis etmiştir. Zikredilen sahabeler, mescidin bu kesimini oturma yeri olarak kullanmışlardı. Bunların çoğu hemen hemen ilim ile meşguldüler. Hatta bunlardan büyük sahabeler de vardı. Yemekleri ise, Medine'nin zengin olan

²³⁰ Y. Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.161-163; Arslan Terzioğlu, "Bimâristân", **DİA**, VI, İstanbul, 1992, s.163-178.

²³¹ "Medine-i Münevvere kadısına hüküm ki: Medine-i Münevvere'de vâki' olan bimârhânedeki vefât eyleyen kimesnelerin metrûkâtın şimdiye değin kimler zabtedüp ve satıldukda akçasın ne makûle sarfolunduğu ma'lûm olmak lâzım olmağın buyurdum ki: Vusûl buldukda, anun gibi mezbûr bimârhânedeki vefât idenlerin metrûkâtın kim zabtedüp ve bahâları ne asıl yire sarfolunup ve yılda ne mikdâr nesne hâsıl olduğun ma'lûm idinüp mufassal ü meşrûh yazup arz eylesin. Husûs-ı mezbûr mühimdür; ihmâl olunmayup şimdiye dek anun gibi metrûkâtı zabt edenlerden defter taleb idüp îrâd ü masrafların görüp vukû'ı üzre bildüresin", (BOA, **MD**, VII, 365/1057, 4 Ramazan 975/3 Mart 1568).

ahalisi tarafından temin edilmekteydi. Bu fakir sahabeler İslâm tarihi kaynaklarında “ehl-i Sûffa” adıyla bilinmektedir²³².

İşte zikredilen mescidin arka kısmı, sonraki dönemlere ait muhtelif İslâm devletlerinde ortaya çıkan ribât müessesesinin ilk çekirdeğini teşkil etmiştir. Yalnız ribâtın parlak şeklini, Osmanlı Devleti’nde aldığı görülmektedir. Çünkü bu dönemde görüleceği üzere, Osmanlılar ribât müessesesine büyük bir önem vermiştir.

Hz. Peygamber’in döneminden itibaren Osmanlı Devleti zamanına kadar olan muhtelif İslâm devletleri tarafından Medine’de çok sayıda ribât inşa edilmiştir. Bununla birlikte ribâtların önemli bir kesimi halktan zengin olan bazı kimseler tarafından kurulmuştur. Tesis edilen bu ribâtların sayıları bir yüzyıldan başka bir yüzyıla hatta bir yıldan başka bir yıla göre değiştiği görülmektedir. Mesela XV.yy.’da Medine’de inşa edilen ribâtlardan on bir tanesi tespit edilmiştir. Bunların çoğu zengin kimseler tarafından inşa edilmiştir. Sözkonusu ribâtların adlarını şöyle zikredebiliriz.

1. el-Esbahânî²³³: Bu ribât Acem adıyla bilinmektedir.

2. Adı geçen dönemde Medine’de el-Şeyh Ahmed eş-Şerif el-Horasânî adıyla tanınan bir kişi Mescid-i Nebevî yakınında bir ribât inşa etmiştir²³⁴.

3. eş-Şeyh Safiyuddîn Ebubekr bin Ahmed es-Selâmî iki ribât inşa edilmiştir. Birincisi erkek ve kadınlarla vakfedilmiş ise de, ikincisi sadece erkeklerle vakfedilmiştir²³⁵.

4. Sebîl²³⁶

²³² Mesela ehl-i sūffadan Abdullah ibn-i Mes’ud, Bilal, Ebuzer, Amar ibn-i Yasir, Zeyd ibn el-Hattab, Salim, Muaz ibn el-Haris, Mes’ud ibn er-Rebî’, Ka’b ibn-i Âmr, Ebu İsa, Ebu Lubabe, Huzeyfe ibn el-Yaman, Abdullah ibn-i Bedr, el-Haccac ibn-i Âmr, Sabit ibn ed-Dahhak, Salim ibn-i Ubeyde, Ebu Hureyre, Cesim ibn-i Masik ve Sabit ibn-i Vedi’e bulunmaktadır (en- Nehrevânî, **a. g. e.**, s. 93).

²³³ İbn Ferhûn, **a.g.e.**, s. 95.

²³⁴ İbn Ferhûn, **a.g.e.**, s. 101.

²³⁵ İbn Ferhûn, **a.g.e.**, s. 102.

²³⁶ İbn Ferhûn, **a.g.e.**, s. 108.

5. el-Fayyûmî: Bu ribât Ahmed el-Fayyûmî adıyla tanınan bir kişi tarafından inşa edilmiştir.

6. eş-Şirâzî: Bu ribât büyük bir ihtimalle o dönemde Medine’de Ebubekir eş-Şirâzî adıyla tanınan büyük bir âlim tarafından inşa edilmiştir²³⁷.

7. Marâğa: Bu ribât Sûflilerden fakir olan kimseler için vakfedilmiştir. Bu fakirlerin çoğu Fas bölgesinden idi²³⁸.

8. Dakâla²³⁹: Hz. Osman²⁴⁰ adıyla da bilinen ribât iki ribâtтан ibarettir. Biri erkekler için, diğeri ise kadınlar için inşa edilmiştir²⁴¹.

9. el-Mu‘în²⁴²

Yukarıda zikredilen ribâtlardan el-Esbahânî, Dakâla, Sebil, es-Selâmî ve Marâğa ribâtları XV.yüzyılın sonlarına ve XVI.yüzyılın başlarına kadar devam ettikleri görülmektedir. Bunların yanında otuz ribâtın daha olduğu zikredilmiştir. Şunları şöyle sıralayabiliriz.

1. el-Bedel: Bu ribâtın Medine eski kalesinin yerinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu kale, Medine emirleri tarafından ikametgah olarak kullanılmıştır.

2. el-Battâlîn: Bu ribât Harem-i Nebevî’de çalışan Hûddâmlar için tahsis edilmiştir.

3. el-Bağdâdî

4. el-Bağla

²³⁷ İbn Ferhûn, **a.g.e.**, s. 163.

²³⁸ İbn Ferhûn, **a.g.e.**, s. 172.

²³⁹ İbn Ferhûn, **a.g.e.**, s. 197.

²⁴⁰ Bazı Sahabelerin adlarını taşıyan ribâtlar Memlûk döneminde inşa edilmiştir (es-Sehavî, **a. g. e.**, s. 37).

²⁴¹ es-Sehavî, **a.g.e.**, s. 37.

²⁴² İbn Ferhûn, **a.g.e.**, s. 204.

5. el-Cebertî: Aslında iki ribâttan ibarettir. Biri evli olmayanlar için, diğeri ise evli olanlar için tahsis edilmiştir.

6. el-Cûyânî

7. İbn Humeydân

8. el-Helef: İbn Albek adıyla da bilinmektedir.

9. er-Revz

10. ez-Zeyâlî

11. ez-Zeynî

12. es-Seminî

13. es-Şems

14. es-Sâdır ve'l-Vârîd

15. ez-Zâhirî

16. el-Abîd: İki ribâttan ibarettir.

17. Arafa

18. Gerîse

19. el-Ğâra

20. el-Fâdıl

21. Kureyş

22. Karbâca: Ferraşların şeyhlerinden biri tarafından inşa edilmiştir. En-Nehle adıyla da bilinir. Biri evli olanlar için diğeri kadınlar için tahsis edilmiştir.

23. el-Masasi'â

24. el-Mikrâsî

25. el-Hindî

26. İbn Vehbân

27. İbn Lahî²⁴³

Bu ribâtların kapıları XVI.yüzyılın son yıllarına kadar ve özellikle 992/1583-1584 tarihine kadar Medine fakirlerine, mucavirlerine, sâlih ve âlimlerine dışarıdan gelen gariplere açık idi. Ancak aynı tarihte ribât sayısı bunlardan daha da fazlaydı. Bu tarihte kırk altı ribâtın daha olduğu kaydedilir. Bunları şöyle zikredebiliriz:

1. Hz. Halid: Hz. Halid'in iki ribâtı vardır. Birincisi erkekler için, ikincisi de kadınlar için tahsis edilmiştir.

2. Kâytbay

3. et-Tekîye

4. Hocagi zâde

5. Kâtibü's-sır: Bu ribât sadece kadınlara mahsustu.

6. el-Cûbânîyye el Kubra

7. el-Rûmî: Rahmet kapısının yanında bulunmaktaydı²⁴⁴.

8. el-Cûbânîyye es-Suğra

9. İbnü'z-zemen

10. Şeyhü'l Harem

11. İbn Yahya

12. el-Bâstîyye

13. Melîke
14. el-Aşara
15. eş-Şahâbîyye
16. es-Sancârîyye
17. Sandal²⁴⁵
18. el-Ansârî
19. Fâdıla
20. el-Ansârîyye
21. el-Muzaffer
22. el-Cedîd
23. Umeyr
24. Havî
25. el-Hâtûnîyye
26. er-Rûmî bin Revan
27. Takî²⁴⁶
28. Avadî
29. Bedreddîn
30. el-Mehlî

²⁴³ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s. 37.

²⁴⁴ TSMA, **SD**, nr.4120, v. 4b.

²⁴⁵ TSMA, **SD**, nr.4120, v. 5a.

²⁴⁶ TSMA, **SD**, nr.4120, v. 5b.

31. el-Fenârî

32. es-Sellâvî

33. Sinan Ağa

34. el-Munkati‘în

35. Beyt Âmîr

36. Bilal Ağa

37. Hamza

38. Anber Hazinedâr

39. Osman Ağa

40. ez-Zebidî

41. Harun

42. es-Sadr

43. Hz. Ca‘fer: İki ribâtı vardır. Biri evli olanlar için, diğeri sadece kadınlar için tahsis edilmiştir.

44. Mahdûmü’l-Melik²⁴⁷

992-1583-1584 yılında ribâtların sayısı yetmiş altı ribât olmuş ise de, 1000/1591-1592 tarihinde seksen dokuza kadar çıktığı görülmektedir. Çünkü bu tarihte on üç ribât daha tespit edilmiştir. Bunların en önemlisi III. Murad tarafından inşa edilen ribât idi. Diğer ribâtları ise şöyle zikredebiliriz:

²⁴⁷ TSMA, SD, nr.4120, v. 6a.

1. Hz. Ebubekr
2. Hz. Ali
3. Kethuda Kadın²⁴⁸
4. Haseki Sultan²⁴⁹
5. Abdülkerîm el-Acemî
6. Abdülvehhab Efendi
7. İbrahim Ağa
8. Buhârîyye²⁵⁰
9. Hızır Ağa²⁵¹
10. Aşîr Ağa²⁵²
11. el-Bûnî²⁵³
12. Ömer

Ribâtlar genelde müessesenin büyük veya küçük olmasına göre birtakım odalardan oluşmaktadırlar. Bu odalar, bir sur içinde oluyor ve her kişi için müstakil bir oda veriliyordu²⁵⁴. Bu şekilde, ribâtları hacim bakımından üç kısma ayırmak mümkündür. Birinci kısım, küçük ribâtlardır. Bunların en belirgin örneği, Şeyhü'l-İslâm, es-Sellâvî, el-Mehlî, el-Fenârî ve Sinân Ağa gibi ribâtlardır (Bk. Tablo 5)

²⁴⁸ TSMA, **SD**, nr.1212, v. 1b.

²⁴⁹ TSMA, **SD**, nr.1212, v. 2a.

²⁵⁰ TSMA, **SD**, nr.1212, v. 2b.

²⁵¹ TSMA, **SD**, nr.1212, v. 3a.

²⁵² TSMA, **SD**, nr.1212, v. 3b.

²⁵³ TSMA, **SD**, nr.1212, v. 4a.

²⁵⁴ TSMA, **SD**, 1216, v. 5b.

Ribâtın Adı	Odalarının Sayısı
es-Sellâvî	3
Şeyhü'l-İslâm	14
Hz. Alî	13
el-Fenârî	15
el-Mehlî	19
Sinân Ağa	15
ez-Zebîdî	16
es-Selâmî	16
el-Cebert	13
Fâzıla	16
es-Sâdır ve'l-Vârid	8
Kureyşî	10
Harûn	16

Tablo 5: Küçük ribâtların örneği

İkinci kısım orta ribâtlardır. Bunların odalarının sayısının birinci kısımdan daha fazla olduğu görülmektedir. Orta ribâtlar arasında Abdulvehâb Efendi, el-Ensârî, el-Ensârîyye, Merhûm Hasekiyye, İbn-i Zaman ve Ağa Osman gibi ribâtlar gelmektedir (Bk. Tablo 6).

Ribâtın Adı	Odalarının Sayısı
Abdulvehhâb Efendi	30
	33
Abdulkerîm el-Acemî	35
Şahâbîyye	35
Bûhârîyye	41
el-Ensârî	32
el-Ensârîyye	44
Merhûm Hasekîyye	55
İbn-i Zaman	43
Ağa Osman	43
Âşîr Ağa	47
Hızır Ağa	30
Kethûda Kâdın	40
Cûbâniyye es-Sûgra	

Tablo 6: Orta ribâtların örneği

Üçüncü kısım ise, büyük ribâtlardır. Bunların da diğer kısımlar arasında önemli bir yer aldığı görülmektedir. Bu kısmın en meşhur ribâtları, Sultan Kaytbây, Cûbânîyye el-Kûbrâ, ez-Zeynî, el-Bâsita ve el-Bedel ribâtlarıdır (Bk. Tablo 7).

Ribâtın Adı	Odalarının Sayısı
Sultan Kaytbây	81
Hocâkî Zâde	92
Cûbânîyye el-Kûbrâ	106
ez-Zeynî	73
İbn-i Yahyâ	74
el-Bâsita	70
el-Bedel	75
Bilâl Ağa	62
el-Fâra	64
el-Cedîd	77
Ömer	63
Es-Semînî ²⁵⁵	73

Tablo 7: Büyük ribâtların örneği

Ribâtlar, tip açısından ise, iki ana kısma ayrılabilir. Birinci kısım genel ribâtlardır. İkinci kısım ise özel ribâtlardır. Genel ribâtlar, Medine-i Münevvere'nin en ünlü ribâtları sayılmaktadır. Çünkü sözkonusu şehirde bulunan ribâtların çoğu bu cinsten oluşmaktadır. Zikredilen ribâtlarda, sadece erkeklerin değil kadınların da bulunduğu görülmektedir. Fakat bahsedildiği üzere, Medine'deki ribâtların her biri birkaç odadan oluşmaktadır. Bu yüzden oturan kimselerden her kişiye müstakil bir oda tahsis edilmiştir. Mesela 999/1590-1591 yılında, yani III. Murad döneminde, Medine-i Münevvere'deki Şahâbîyye ribâtında yedi odanın bulunduğu kaydedilmiştir. Bu odalarda üç erkek ve dört kadın kalıyordu. Aynı yılda, dokuz odalı olan Meleke ribâtında üç erkek ile altı kadının oturduğu görülmektedir. Böylece, genel ribâtların içinde hem erkekler hem de kadınlar vardı²⁵⁶.

²⁵⁵ TSMA, **SD**, 1212, v. 1b-3a.

²⁵⁶ TSMA, **SD**, 1216, v. 7a.

Özel ribâtların ise, belli bir sosyal zümre için yapıldıkları görülmektedir. Bunlarda oturan kimseler, sadece o gruba mensuptu. Bunların Osmanlı belgelerinde ilk defa 992/1583-1584 yılında geçtikleri zikredilmiştir. Bu tarihte, sadece kadınlar için beş ribâtın bulunduğu kaydedilmiştir. Bunları şöyle zikredebiliriz:

1. Hz. Osmân
2. Hz. Hâlid
3. Hz. Ca‘fer
4. Kâtibu’s-sir
5. en-Nehle

Bununla beraber zikredilen yılda erkekler için iki tane özel ribât vardı.

1. Hz. Osmân
2. Hz. Hâlid

Ayrıca evli olan kişiler için iki tane ribât olduğu görülmektedir.

1. Hz. Ca‘fer
2. en-Nehle²⁵⁷.

999/1590-1591 yılında evli olan kimseler için inşa edilen Hz. Ca‘fer ribâtında yirmi kişinin kaldığı görülmektedir. Bunların adları da zikredilmektedir.

1. Hasan el-Mutahtah
2. Şeyh Ebu’l-Feth el-Yemânî
3. Ebu Abdullâh el-Acemî
4. Tâbezzamân
5. Abdurrahman el-kâtân
6. Tâhir el-Tekrûrî
7. Ebubekr el-Mekdisî
8. Seyyîd Mehmed bin Alî Bâ Hureyre
9. es-Seyyîd Tâhir
10. el-Hac Alî Yemânî

²⁵⁷ TSMA, SD, 4120, v. 4b-6a.

11. İsmâ'îl el-Mekrânî
12. Mehmed el-Mesrûh
13. Ahmed el-Hekmî
14. Şerîfe el-Acemîyye
15. Fereç el-Şerfî
16. el-Hac Kamer el-Yemânîyye
17. Abdullâh el-Hindî
18. Fâtıma Um el-Hicâzî
19. Ayşe bint-i Şeref
20. Fâtıma Şeybîyye²⁵⁸

Aynı yılda Hz. Ca'fer adıyla dul kadınlar için bir ribâtın olduğu kaydedilmektedir. Adı geçen kadınlar büyük bir ihtimal ile yaşlı kadınlardan ibaretti. Bu ribâtta on iki dulun kaldığı görülür ve bunların isimleri şöyle sıralanabilir:

1. Hadîce Um Hasan el-Yemânîyye
2. Yesû' bint-i Zekerîya
3. Fâtıma Um Ramzâb
4. Hâfâcne Um Hasan
5. Beybey Uğânîyye
6. Ayşe Um Saîd
7. Ayşe bint-i Ahmed
8. Leylâ Um Sâliha
9. Zâhire bint-i Ahmed
10. Fâtıma Um Alî
11. Selâme bint-i Alî
12. Mercân Atîke-i İbrahim²⁵⁹

²⁵⁸ TSMA, SD, 1216, v. 11a.

²⁵⁹ TSMA, SD, 1216, v. 11b.

Sözkonusu yılda Harem-i Şerîf ağaları için Battâlîn adı altında bir ribâtın olduğu zikredilmiştir. Bu ribâta ağalardan on tane ağanın oturduğu görülmektedir. Bunların adları şöyledir:

1. Ağa Sândâl
2. Ağa İhtiyâr Celâlî
3. Ağa İsmâ'îl er-Rûmî
4. Ağa Rızvân Anberî
5. Ağa İsmâ'îl Tekrûrî
6. Ağa Kâbil Sûrûrî
7. Ağa Fettûh Naibî
8. Ağa Abdullâh Tâncerî
9. Ağa Mahmûd Acemî
10. Ağa Hüseyîn tâbi'ü'l-Hûddâm²⁶⁰

Ayrıca 999/1590-1591 tarihinde yolda kalan ve garip olan kimseler için bir ribât vardı. Bu ribâta zikredilen zümreden onüç kişinin kaldığı kaydedilmiştir. Bunların dokuzu erkek, dördü ise kadındır.

1. Seyyîd Mehmed bin Seyyîd Fereh
2. Fâtıma Tûnusîyye
3. Seyyîd Ebu Fereh
4. el-Fakîh Mehmed
5. Ahmed bin İsâ
6. Sa'âde
7. Selâme
8. Seyyîd Hasan el-Hindî
9. Yahyâ bin Hûbidî
10. Fâtıma bint-i İbrahim
11. Gülşün Rûmîyye

12. Dervîş veled-i Ahmed Dede

13. Hasan bin Alâeddîn²⁶¹

1004/1595-1596 yılında Medine-i Münevvere'deki ribâtlarda ribât şeyhi, müşid, Cebbâd, kapıcı, süpürçü, Ferrâş ve kâtib görev yapardı. Ribât şeyhi idareci olup ve ribât ile ilgili bütün işler kendi nezaretindeydi. Müşid, ribâtın iç işleriyle meşgul idi. Kapıcı ribâta ve gelen giden kimselerden sorumluydu. Süpürçü ve Ferrâş ribâtın temizliğiyle ilgileniyordu. Katip ise ribâta kalan kimselerin kayıtlarını tutardı²⁶².

999/1590-1591 tarihinde Medine'de bulunan ribâtların bazılarının şeyhlerinin isimleri kaydedilmiştir (Bk. Tablo 8).

Ribâtın Adı	Şeyhinin Adı
Mevlânâ	Şeyh Hâmîs
Fâzılî	Alî bin Yusuf
el-Hindî	Yahyâ bin Hasan
Behlî	Muhammed
el-fara	Muhammed bin Ömer
Rûmîyye	Abdünnebî
İbn-i Âlık	Hasan bin Ahmed
Cedîd	Muhammed bin Ahmed
Cûbânîyye el-Kûbrâ	İsâ
ez-Zeynî	Abdurrazzâk
Fâzıla eş-Şerkîyye	Râşid bin Saîd
Hz. Ebubekr	Dervîş Mehmed
Hz. Alî	Dervîş Mehmed
el-Mehlî	Alî bin Kâsım
Sinân Ağa	Ahmed bin Yahyâ
el-Ensârîyye	Ahmed bin Nure'î
Mehmed en-Neşâ el-Ensârî	eş-Şeyh Mehmed

²⁶⁰ TSMA, SD, 1216, v.12a.

²⁶¹ TSMA, SD, 1216, v. 14b.

²⁶² TSMA, SD, 1209/2, v. 6b-9b.

Ribâtın Adı	Şeyhinin Adı
es-Sâdr	Abdullâh
Şeyh Abdullâh el-Maltânî	Abdüsselâm
Alî el-Bûnî	Alî
Hâmde bint-i Cuma	İsma‘îl
Harûn	Yusuf bin Harûn ²⁶³

Tablo 8: 999/1590-1591 yılında Medine-i Münevvere’deki ribâtların bazı şeyhlerinin adları

Ribâtların şeyhlerinden başka, ribâtlarda diğer görev yapan memurların adları hakkında fazla bilgimiz yoktur. Yalnız 1004/1595-1596 yılında Medine’deki Kethudâ Kâdın ribâtında Ahmed Çelebi adıyla tanınan kişi kâtiplik görevini yapmıştır²⁶⁴.

Görüleceği üzere Osmanlılar Medine-i Münevvere’de bulunan çeşitli ribâtlara büyük bir önem vermiştir. Meselâ 973/1565-1566 yılında yani Kanuni Sultan Süleyman’ın son aylarında zikredilen şehirdeki hem eski ribâtların tamirlerine hem de yeni ribâtların inşa edilmesine karar verilmiştir.

Bununla ilgili olarak Mısır beylerbeyisinin devreye sokulmuş olması, bu mukaddes yerlerin Mısır merkezli Osmanlı idari tasavvufu altında bulunduğunun delili gibidir. Burada Mısır beylerbeyi ve defterdarına yollanan hükümde, “*Medîne-i Münevvere’de binâ ve tâmîr olunmak emr olunan ribâtların binâsı Medîne-i Münevvere kadısı ile Şeyhü’l-Hareme emr edüp mesârîfî için Hazîne-i Mısırdan bin sikke altun tâyîn edüp ...*”²⁶⁵ cümleleri dikkat çeker. III. Murad döneminde ve özellikle 993/1584-1585 yılında Medine’de bulunan ribâtlarda altmış üçünün tamirlerine karar verilmiştir. Söz konusu ribâtların tamiri için tahmin edilen meblağ otuz iki bin altındır. Bu para hem Mısır hazinesinden hem de Cidde mahsûlundan temin edilecektir. Medîne-i Münevvere kadısına ve Şeyhü’l-Harem Mustafa’ya yollanan hükümde, “*Medîne-i Münevvere’de vâki’ olan altmış üç âded ribâtın*

²⁶³ TSMA, SD, 1216, v. 5b-13b

²⁶⁴ TSMA, SD, 1209/2, v. 20b.

²⁶⁵ BOA, MD, nr.VI, 46/92 (27 Muharrem 973/24 Ağustos 1565).

*tarmîmî için otuz iki bin altın tahmîn ve arz olundukta gâh Hazîne-i Mısırdan gâh Bender-i Cidde mâhsûlundan verilmek ...*²⁶⁶ kaydı bu durumu göstermektedir.

3 Cemaziyelevvel 1001 tarihli Kûbâ köyünde fakirler için kırk odalı bir ribât inşasıyla ilgili bir başka kayıta şunlar belirtilir: “*Sa‘âdetlü padişâhı zıllullâh hazretlerinin hayrât-ı şerîfelerinden Medîne-i Münevvere’de mescid-i Kûbâ’da emri padişâhı ile Mustafa Efendî [nin] binâ eylediği ribâtın kırk bâb hücreleri olup ve her hücre başına surrenden dörder filorî tayîn edüp ve sâir hûddâm ribâta dahî on ikişer filorî tayîn olunduğundan gayr-ı Mısır vakfından hücre başına on beşer filorî ve sekizer erdeb buğdây arz edüp minvâl meşrûh üzere kimi surrenden ve kimi evkâf-ı Mısırdan ve sâir damâyımdan hücre başına ellişer altûna karîb sadâkât-ı padişâhî zuhûr bulmuş iken hücerât mezkûre ağniyâ eline düşüp ribâttan ancak dört beş adâm firâr edüp sâir hücrelerin muayyenâtı [nı] ağniyâdan bazı kimesneler ahz ü kabz edüp, hücerât-ı ribât hâlî [ve] mu‘attal kalup, ağniyânın tama’-ı hâmlarından fukarâ ve gurabâ hâlleri dige-güne olup, mâl-i vakf-ı şerîf ve sadâkât-i padişâhî bel’ ü ketm olunmağın, zikr olan ribâta birkaç akçe vazife ile bie şeyh nasb olunursa (...) refâhîyet-i hâllerine bâ‘is olup, evkât-ı hamselerin Mescid-i Kûbâ’da edâ edüp sa‘âdetlü padişâha du‘âlar olunup ol bâbda sevâb-i ‘azîm müterettib olması muhakkak olmağın vech meşrûh üzere şeyh tayîn olunup zikr olan kırk bâb hücerâtın firâdî firâdî muayyenâtı tetebbu’ olunup ve yerlû yerinden hücerâta sâkin olan fukarâ ve gurabâya tahsîs ve ta’yîn olunması bâbında müekked hükm-i şerîf buyurmak için ‘inâyet recâ olunur’²⁶⁷.*”

Bu belgede III. Murat’ın hayratından olan Mescid-i Kûbâ’da, padişahın emriyle Mustafa Efendi adlı birinin inşa ettirdiği ribatın 40 odalı olduğu, her bir odaya belirli bir tahsisat ayrılmış bulunduğu, bu tahsisatın surre parasından ve Mısır’dan ayrılan tahsisten karşılandığı anlaşılmaktadır. Burada problem, hak etmedikleri, zengin oldukları halde, fakirlere ayrılan bu odalara yerleşenlerin bulunması, bu gibi olumsuzlukların önlenmesi için ribata bir şeyh yani idareci tayin edilmesi teklif olunmaktaydı. Bu kayıt ribatların fakirlere tahsis edilmiş bir barınma yeri olduğu keyfiyetini ortaya koyar.

²⁶⁶ BOA, **MD**, nr. LVIII, 277/706 (3 Ramazan 993/6 Aralık 1575).

²⁶⁷ TSMA, **SD**, nr. 5634/1, v. 3a-3b; BOA, **MD**, nr. LXX, 20/33 (3 Cemâziyelâhir 1001/7 Mart 1578).

Bununla beraber bunların aynı zamanda bir öğretim müessesesi olarak kullanıldıklarını da söylemek mümkündür. Bu müessesede sakinlerin bir kesimi ders görüyordu. Ribâtlarda bazı ders veren hocaların adları tespit edilmiştir. Mesela 1004/1595-1596 yılında Medine'deki ribâtlardan olan Hz. Osman ribâtında yedi hocanın ders verdikleri görülmektedir. Bunların adları şöyledir:

Eş- Şeyh ebu'l-Kasîm bin Mehmed

Eş- Şeyh Abdullah bin Ahmed

Ahmed bin eş-Şeyh Abdullah

Eş-Şeyh Abuy

Eş-Şeyh Râbih

Saîd el- Havâs

Ahmed el Aşrî²⁶⁸

g. Diğer Vakıf Eserler

Vakıf müessesesi, tarih boyunca muhtelif İslâm devletlerinde büyük bir önem arz etmiştir. Özellikle sosyal ve ekonomik hayat üzerinde kaçınılmaz bir rol oynamıştır. Bu sebeple sosyal müesseselerin geçmişte ve günümüzde en önemlilerinden biri sayılmaktadır. Bahis konusunun müessesenin, kuruluş döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nde önemli rol oynadığı görülmektedir²⁶⁹. İslâm'da ilk vakıf Hz. Peygamber tarafından kurulmuştur. O dönemde Medîne-i Münevvere'de kendisine ait yedi hurma bahçesini vakfetmiştir²⁷⁰.

Hz. Peygamber'in vakıfları ile ilgili Osmanlı belgelerine kadar ulaşan bilgilerin mevcudiyeti ilginçtir. Bunlar şüphesiz onun bizzat yaptığı vakıflar değil, sonradan onun namına tahsis edilen vakıflar olabilir. 23 Rebi'ülevvel 982/12 Ağustos 1574 tarihli bir belgeye göre, Hz. Peygamber'in Medîne-i Münevvere'deki vakıfları arasında bazı evler ve dükkanlar bulunmaktadır. Medine kadısına hitaben yollanan bir hükümde, "*Medine- Münevvere Şeyhü'l-haremi Kıodvetü'l-emâcid ve'l-âyân*

²⁶⁸ TMSA, SD, nr. 1209/2, v. 47a.

²⁶⁹ Bk. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", İA, XII/2, s.153-172; Yusuf Halaçoğlu, a. g. e, s. 156.

²⁷⁰ Sofyal, Ali Çavuş, Kanunnâme, haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul, 1992, s.52.

*Mehmed dâme mecduhû südde-i sa'âdetime kâzâyâ defteri verüp bilfi'l Medîne-i Münevvere'de Hazret-i Risâlet penâh aleyhi efdâli's-salât ve's-selâmın evkâf-ı şerîfinde bazı buyût ve dekâkîn murûr zamânla hârâbe mütevcih olup...*²⁷¹ kaydı bu durumu gösterir. Demek ki Hz Peygamber'e atfedilen vakıflar Osmanlı döneminde Medine'de halen fal bir hareketliliğe sahipti.

Osmanlı padişahlarından XVI. yy.'da, Medîne-i Münevvere'de ilk vakıf kuran Kanuni Sultan Süleyman'dır. 21 Şaban 989/20 Eylül 1581 tarihli bir belgeye göre zikredilen padişahın Medine'de bir deşîşe vakfı vardır²⁷².

Topkapı Saray Müzesi Arşivi'nde bulunan 5716 numaralı surre defterlerine göre, 998/1589-1590 yani III. Murad döneminde Medîne-i Münevvere'de on bir vakfın olduğuna işaret edilmiştir. Defterin kaydedildiğine göre, zikredilen vakıfları iki kısma ayırmak mümkündür. Birinci kısım, asl-ı vakıflar ve bunlar beş tanedir. İkinci kısım ise, müessesât-ı hayriyye olup bunlar altı vakıftır.

Asl-ı Vakıflar

Asl-ı Vakıflar, kendisinden direkt faydalanmayan vakıflardır. Bu grup, arazi, nakit para gibi vakıfları ihtiva etmektedir. Bu vakıflar tamamen Osmanlı dönemine has bir gelişmenin sonucudur. Para vakıfları konusu İslâm fakihleri arasında tartışmalı bir mevzudur. Ancak Osmanlılarda yaygın bir uygulama sahası bulmuş gözükmemektedir.

Osman Şâh Vakfı

Asıl parası beş bin beş yüz altındır. Onu on bire kâr olunup ve on ikişer altın ile on beş âded cüzleri ve beşer altın ile elli nefer tesbîh için üç yüz yetmiş altın verilip, kalan para, vakfın mütevellisine ve diğer çalışanlara tahsis olunur.

İlyâs Bey Vakfı

Asıl parası üç bin altındır. Onu on bire kâr olunup, kazançtan gelen para onar altın on beş eczâ-ı hânâna verilip, kalan para vakfın mütevellisine ve diğer çalışanlara tayin olunur.

²⁷¹ BOA, MD, nr.XXVI, 154/405.

Kemal Bey Vakfı

Asıl parası altı yüz altındır. Onu onbire kâra verilip, kârdan tahsis edilen meblâğ üç aded cüzleri okuyana, mütevellisine ve diğer çalışanlara verilir.

Kuds Kâdısı Vakfı

Asıl parası sekiz yüz altındır. Meblağın yüzde onu olan seksen altın cüzlerine ve mütevellisine tahsis edilir.

Şâh Cevher Hâtûn Vakfı

Asıl parası üç yüz altındır. Kârdan gelen on otuz, cüzlerin okunmasına ve mütevellisine verilir.

Müessesât-ı Hayrîyye Vakıflar

Müessesât-ı Hayrîyye Vakıflar, kendisinden direkt faydalanılan vakıflardır. Bunların en belirgin örneği medreseler, mektepler, imaretler, zaviyeleri, mescidler, hastahaneler gibi çeşitli müesseselerdir.

Kayıtbay Vakfı

Bu vakıf, bazı odalar ile bazı dükkânlar ve üç tane bahçeden ibarettir. Bunlardan odalar ve dükkânlar kiraya verilmiştir.

el-Fukâra Vakfı

Bazı odaları ve bahçeleri olup, bunlardan gelen para fakirlere verilmekteydi.

Harem-i Şerîf Ağaları Vakfı

Bu vakıf, bazı evler ile odalar ve bahçeleri ihtiva eder ve gelen meblağ tamirlere tahsis edilirdi.

el-Mağârîba Vakfı

Zikredilen vakıfın, bazı evleri, odaları ve bahçeleri vardı.

²⁷² BOA, MD, nr.XLVI, 100/189. Medine kadısına ve eski Budin defterdarı olup Medine'de şeyhü'l-harem olan Mustafa'ya yollanan hüküm:

Davud Paşa Vakfı

Bu vakıf, birkaç depo ile bazı dükkânlar, bir bahçe ve bir hamamdan ibarettir. Bunlar kiraya verilmiştir. Kiradan gelen para, otuz âded eczâ-i Şerîfe tilâvet eden kimselere altışar altın ve Âyan, sebil, hamam ve Birke yolunda vaki‘ olan yerlere vakfin nazırı elinden tahsis olunur.

Haseki Sultan Vakfı

Medîne-i Münevvere’de fakirler için büyük bir ribât yaptırmıştır. Ribâtta her oturan için yılda dört altın ve günde onun imaretinden bir tabak çorba ile ikişer ekmek tahsis edilmiştir²⁷³.

h. Sebiller

Osmanlılarda, Medîne-i Münevvere’de bulunan sebillerle ilgili ilk bilgilere 1565 yılına ait kayıtlarda rastlanır. Medîne kâdısına ve Şeyhülharemine yollanan bir hükümde “Bâb-ı râhmette Kayıtbây vakfı olan müslümanlara sebîl olup ...”²⁷⁴ kaydı dikkat çeker. Şüphesiz daha önce de sebiller mevcuttur. Ancak Osmanlı kayıtları bu konuda daha geç bir tarihte yoğunluk kazanır.

II. Selim’in döneminde, bazı sebillerin vezirâzam Sokullu Mehmed Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılır. 28 Recep 975/28 Ocak 1568 tarihli olan ve Medine kadısına hitap eden bir hükümde Veziriazam Mehmet Paşa’nın getirttiği su için bazı görevliler (su yolcu) ve burada oluşturulan sebiller için de sucu/su taşıyıcı (âb-ker) gerektiği üzerinde durulur.²⁷⁵

1580’de III. Murad tarafından bir sebîl inşa edildiğine dair bilgiler mevcuttur. Zikredilen sebilin yapılabilmesi için tahmin edilen meblağın miktarı iki bin filoridir. Bu para, Mısır hazinesinden temin edilecektir. Sebilde, iki sucu tayin edilecek ve bunlara günde yedişer akçe tahsis olunacaktır. Bunların da parası Mısır hazinesinden verilecektir²⁷⁶.

²⁷³ TSMA, **SD**, nr. 5716, T.998/1589-1590, v. 3a-3b.

²⁷⁴ BOA, **MD**, nr.V, 633/1770 (23 Zilkade 973/11 Haziran 1566).

²⁷⁵ BOA, **MD**, nr.VII, 274/774 (28 Receb 975/28 Ocak 1568).

²⁷⁶ BOA, **MD**, nr.XLIII, 282/533 (29 Şaban 988/ 9 Ekim 1580); Eyyûb Sabri Paşa, **a. g. e.**, s. 723.

993/1584-1585 tarihinde Medîne’de başka sebil yaptırıldığı dikkati çeker. Bahis konusu sebîl için deşişe parasından dokuz yüz on dört altın tahsis olunmuştur. Daha önce de adı geçen Şeyhülharem Mustafa Efendi, Medine’de III.Murad’a ait hayrat kapsamında yaptırılmış olan sebil için Mısır deşişe malından 914 altının gerekli olduğu bildirmiştir²⁷⁷. Bu sözkonusu sebilin önceki sebilten farklı olduğu anlaşılmaktadır. 999/1590-1591 yılında ise III. Mehmed tarafından bir başka sebilin daha inşa edildiğine dair kitabi bilgilere rastlanır²⁷⁸. Bunun 3 Cemâziyelâhir 1001/7 Mart 1593 tarihinde bir sebîl yapılmasına dair hükümde belirtilen sebil olma ihtimali büyüktür²⁷⁹.

Topkapı Saray Müzesi Arşivi’ndeki 5716 numaralı Surre Defteri’nde yer alan listede 1589-90’da, Medîne’de sebil sayısı dokuz olarak gösterilir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir.

1. Sebil-i Hümâyûn. Bu III. Murat döneminde padişah adına atfe yaptırılan sebiller olduğu açıktır.

2. Merhûm Davud Paşa Sebilleri

XVI. yüzyıl Osmanlı vezirlerinden Davud Paşa’nın Medîne’de üç sebili olduğu görülmektedir. Birincisi, Medîne’nin yakınında, ikincisi Kûbbe-i İslâm yolunda, üçüncüsü ise Medîne’de sur içindedir.

3. Lala Mustafa Paşa Sebili

4. Mısır Eski Defterdarı İbrahim Bey Sebili

Bu sebil, Medîne’nin içindedir.

5. Şeyhü’l-Harem Mustafa Bey Sebili

Zikredilen sebilin musâllânın yakınında olduğu görülmektedir. Bu sebilin 1584-85’teki IV. Murad’ın emriyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

6. Lala İbrahim Paşa Sebili

Sözkonusu sebîl kalenin yakınındadır.

²⁷⁷ BOA, MD, nr.LX, 279/643.

²⁷⁸ Eyyûb Sabri Paşa, a. g. e., s.727.

7. Mısır Eski Defterdarı Kasım Bey Sebili

Bu sebîl mescid-i Sûkya adı altında bilinen yerdedir²⁸⁰.

i. Çeşme

Osmanlı belgelerinde, Medîne-i Münevvere’de bulunan çeşmeler²⁸¹ ilk defa III. Murad döneminde ve özellikle 1580 yılında zikredilmiştir. Ancak bu zikredilen çeşmenin daha önceki tarihlerde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu çeşme, muhtemelen yukarıda belirtilen yılda harab halde olduğundan, aynı yılda yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. 5 Cemâziyelevvel 988/18 Haziran 1580 tarihinde Medîne kâdısına gönderilen bir hükümde, Ravzâ-ı Münevvere’nin yakınında ve özellikle Camii Şerîfin önünde su olmadığı için bir çeşme inşa edilmesine karar verilmiştir²⁸². Gerçekten bu esnada Medîne’de su sıkıntısı yaşanıyor²⁸³. 3 Cemâziyelâhir 1001/7 Mart 1593 tarihinde, bahis konusu şehirde bir çeşme (Hanefiyye) kurulmasıyla ilgili karar alınmıştı²⁸⁴.

j. Hamamlar

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde bulunan 5716 numaralı Surre Defteri’ndeki notlardan 998/1589-1590 yılında Medine’de en az iki hamamın olduğu ortaya çıkar. Bunlardan birincisi Davud Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. İkincisi ise Mehmet Paşaya aitti²⁸⁵. Bu hamam Medine’de bulunan kalenin içindeydi²⁸⁶.

²⁷⁹ BOA, **MD**, nr.LXX, 20/33.

²⁸⁰ TSMA, **SD**, nr.5716, T.988/1589-1590, v. 3b.

²⁸¹ Semavi Eyice, “Çeşme”, **DİA**, VII, İstanbul, 1993, s.277-287.

²⁸² BOA, **MD**, nr.XLIII, 84/171.

²⁸³ Eyyûb Sabri Paşa, **a. g. e.**, s.723.

²⁸⁴ BOA, **MD**, nr.LXX, 20/33.

²⁸⁵ TSMA, **SD**, nr.5716, v. 3 b.

²⁸⁶ Evliya Çelebi, **a. g. e.**, v. 121a.

k. Zaviyeler

XVI.yy.'da Medîne'de sekiz zaviyenin²⁸⁷ olduğu görülmektedir. Bunların bütünü XVI.yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bahis konusu zaviyelerin başında Zaviye-i Humâyûn gelir. Bu zaviye, Medîne'deki Hz. Ebubekr Sıddîk'in mescidinde bulunmaktaydı²⁸⁸. Diğer zaviyeler şöyle zikredilebilir:

- 1- Hürem Sultan zaviyesi²⁸⁹.
2. el-Eslâfi Zaviyesi
3. el-Maltânî Zaviyesi
4. Abdülkâdir Ceylânî Zaviyesi²⁹⁰
5. Şeyh Muhiddîn el-Arabî Zaviyesi
6. Meşâri'â Zaviyesi
7. Mescid Zaviyesi

Yukarıda belirtildiği gibi bu dönemde Medîne'de bulunan zaviyeler, oturma yeri olarak kullanılmıştır. Bunun yanında, tasavvuf ile ilgili ilimlerin zikredilen zaviyelerde öğretildiği görülmektedir²⁹¹.

²⁸⁷ Osmanlılarda zaviye hakkında genel olarak bk. A.Y. Ocak- S. Faruki, "Zaviye", **İA**, XIII, İstanbul, 1986, s.468-476.

²⁸⁸ TSMA, **SD**, nr.1212, v. 1b.

²⁸⁹ BOA, **KK**, nr. 225. s. 218.

²⁹⁰ TSMA, **SD**, nr.1212, v. 4a.

²⁹¹ TSMA, **SD**, nr.1214, v. 9b.

Müessesenin Adı	Sayısı
Medrese	17
Mektep	12
İmaret	6
Hastahane	1
Ribât	89
Vakıf	13
Sebil	12
Çeşme	3
Hamam	2
Zaviye	10
Mescid	6

Tablo 9: Medine'deki Müesseseler ve Sayısı

D. El-Bakî': Mezarlık

Medine-i Münevvere'nin ünlü mezarlığı olan El- Bakî', şehrin doğusunda ve sur dışında yer almaktadır²⁹². Sözkonusu mezarlığın enlemi 10°, boylamı ise 150 metredir. Burada l-Ğarğad ağacı büyük bir miktar ile yetiştiğinden dolayı- Bakî' el-Ğarğad adıyla da bilinir²⁹³. Bu mezarlıkta Hz. Peygamberin, Hz. Hadice ve Hz. Maymuna dışında bütün diğer eşleri defnedildi²⁹⁴. Diğer yandan oğlu İbrahim ile kızları Fâtıma ve Rûkeyye'nin mezarları da burada bulunmaktadır²⁹⁵. Aynı zamanda sahâbîlerin büyük bir kısmı Bakî' mezarlığına gömüldü. Bazı araştırmacılara göre burada defnedilen sahâbîlerin sayıları on bine kadar ulaşmaktadır²⁹⁶. Bunlardan Bakî' de gömülen ilk sahâbî aynı zamanda muhacîrinden Medine'de ilk vefat eden Osman bin Maz'ûn idi²⁹⁷.

²⁹² İbn Havkal, **a.g.e.**, s.30; Kâtib Merâkşî (hicri VI.yy.'da yaşamıştır), **Kitabü'l-İstibsâr fî Acayıpü'l-Amsâr, vasfu Mekke ve'l-Medîne ve Mısır ve Bilâdü'l-Mağrib**, Sa'd Zağlul Abdülhamid, ed-Darü'l Beydâ, 1985, 42; el-Kerehî, **a.g.e.**, s. 18; el-İdrisî, **a.g.e.**, s. 143; İbn Fadl'l-lah el-Ömeri (ö.749 h.), **Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l Amsâr**, I, Fuad Sezgin, Almanya, 1408/1988, s. 93; İbn Battuta, **Tuhfetün Nuzzâr fî Garayip ve Acayıpü'l-Asfâr**, tahkik Abdülhâdi et-Tâzî, I, er-Ribât, 1417/1997, s. 360; el-Feyruzâbâdî, **a.g.e.**, s. 452; İbn Cubeyr, **a.g.e.**, s. 173.

²⁹³ İbrahim Rifat Paşa, **a.g.e.**, s. 426.

²⁹⁴ İbnü'n-Neccâr, **a.g.e.**, s.165.

²⁹⁵ İbrahim Rifat Paşa, **a.g.e.**, s. 426.

²⁹⁶ İbrahim Rifat Paşa, **a.g.e.**, s. 425.

²⁹⁷ İbnü'n-Neccâr, **a.g.e.**, s. 167; el-Kalkaşendî, **a.g.e.**, I, s. 435.

Sonuç olarak XVI. yüzyıl sonlarına kadar Medine'deki hayri ve kamusal binalar oldukça fazla bir yekun tutar. Osmanlı hükümeti, buradaki dini ve ilmi yapıları, hayır eserlerini sürekli olarak yenileme gayreti içinde olmuş ve bunu ayrıca İslâm dünyasındaki misyonlarının bir parçası/görüntüsü şeklinde algılamışlardır. Bütün İslâm memleketlerinden gelen hacıların Medine'deki ziyaretler sırasında onlara, ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetler, şüphesiz Osmanlıların imajı açısından son derece dikkat çekicidir. Bunların dışında Osmanlı idarecileri mukaddes bir şehir olan Medine'yi imar etmeyi, ayrıca dini bir vazife olarak da telakki etmişlerdir. Özellikle hanedan mensuplarının bu yoldaki faaliyetleri, bu durumun farklı bir cephesini oluşturur. Bu durumun dini, sosyal altyapısı, Osmanlı idareci ve hanedan mensupları için daima önem verilen temel unsurlar olmuştur. Nitekim Medine şehrinde yaşayanlar da bu kudsî havaya dahil sayılmışlardır ve onlara gereken maddî yardım yapıldığı gibi barınak temini de gerçekleştirilmiştir. XVI. yüzyılda sergilenen bu tavır daha sonraki yüzyıllarda örnek teşkil edecek bir temel sağlayarak sürdürülmüştür.

II. BÖLÜM İDARECİLER, ASKER VE HALK

Medine-i Münevvere toplumunu, dört ana gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, idareciler; ikincisi askerler, üçüncüsü muhtelif İslam kaynaklarında “ehl-i Medine” veya “Medineliler” adıyla bilinen Medine ahalisidir. Bunların kökleri Hz. Peygamber’in hicretinden önceki döneme aittir. Medineliler Medine’de doğmuşlar ve burada yetişmişlerdir. Dördüncüsü ise, İslam’ın muhtelif bölgelerinden Medine’ye gelen çeşitli Müslüman gruplardır. Bunlar buraya sadece ibadet etmek için gelmişlerdir. Bu nedenle sözkonusu Müslümanlar Medine’nin yerli halkından aynı şekilde “mucavirler” adıyla bilinir. Bunlar hayatlarının bir kısmını Medine’de geçirmişler veya geçirmiş olmakla bu ayırd edici sıfatı benimsemişlerdir. Diğer bir deyimle Medine’de oturan yabancıları simgeler.

Daha önce bahsedildiği gibi, Medine-i Münevvere Osmanlı idaresine girdikten sonra bazı yerli idareciler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu yerli idareciler, şehir ile ilgili işleri Mısır beylerbeyisinin nezareti altında yapmaktaydı. Zikredilen idarecilerin en önemlilerinden biri Medine kadılığına tayin edilen kişiydi.

A- İdareciler

1- Medine Kadısı

Medine kadısı, Osmanlı kayıtlarında “Medine-i Münevvere Kadısı” olarak geçmektedir²⁹⁸. Bazen kadının adının yazılmasından önce, kendine ait elkab yazılır. Mesela 17 Cemâziyel-âhir 990/9 Temmuz 1582 tarihiyle Rodos beyine gönderilen bir hükümde “Hâlâ Medîne-i Münevvere kadısı olan Akzâ Kuzâtî’l-Müslimîn Mevlâna Mirza dâmet fezâilühû” ifadesi geçmektedir²⁹⁹. Surre defterlerinde Medine kadısına “Mevlâna Kâdî’l-Medînetü’l-Münevvere”³⁰⁰ veya “Mevlâna Efendî-i Kâdî-i Medine-i Münevvere”³⁰¹ işaret edilir. Kadının adının yazılmasından sonra “zîdet fezâilühû”³⁰² veya “dâmet fezâilühû”³⁰³ dua kısmı yer almaktadır.

²⁹⁸ BOA, **MD**, nr.XXVI, 154/405; **MD**, nr.XXVII, 174/397; **MD**, nr.III, 463/1381; **MZD**, nr.III, 225/578; **MD**, nr.LXIV, 4/14; **MD**, nr.XXIII, 394/862; **MD**, nr.LVIII, 278/709.

²⁹⁹ BOA, **MD**, nr.XL, 279/637.

³⁰⁰ TSMA, **SD**, nr.1316, v.7b.

³⁰¹ TSMA, **SD**, nr.1215, v.1b.

³⁰² BOA, **MD**, nr.XXX, 202/479; **MD**, nr.XXXVI, 346/909; **MD**, nr.XXVII, 166/381.

³⁰³ BOA, **MD**, nr.VII, 736/2017; **MZD**, nr.III, 227/584.

Medine kadılığında görev alan kimse merkez tarafından tayin edilirdi³⁰⁴. Ancak sözkonusu şehir Mısır eyaletine bağlı olduğundan, tayin edilecek idarecilerin üzerinde, zikrolunan eyaletin beylerbeyisinin yetkisinin olduğunu söylemek mümkündür. XVI.yy.'da Medine kadılığına tayin edilen kişilerin bazıları tespit edilmiştir. Bunların hemen hemen çoğunun bahis konusu yüzyılın ikinci yarısına ait oldukları görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı muhtelif belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Medine'ye ilk tayin edilen kadı 971/1563-1564 yılından önce görevlendirilmiştir. Bu durum Ramazan 971/22 Nisan 1564 tarihiyle çıkan bir hükümden anlaşılmaktadır. Sözkonusu hükme göre bu tarihte Medine eski kadısı olan Abdurrahman Halep kadılığına tayin edilmiştir³⁰⁵. Medine eski kadısı olan Abdurrahman'dan sonra tespit edilen kadıların sayısı on sekizdi (Bk. Tablo 10).

Kadının Adı	Görevde Bulunduğu Yıl
Muslihuddin ³⁰⁶	1564-1566
Muhyiddin ³⁰⁷	1568
Hüseyin ³⁰⁸	1575-1577
Sinan ³⁰⁹	1579
Hüseyin ³¹⁰	1579
Ahmed ³¹¹	1579
Abdulbâki ³¹²	1580
Mirzâ ³¹³	1582
Hacı Mehmed ³¹⁴	1583-1584
Abdülvehhab ³¹⁵	1587-1588
Abdülkerim ³¹⁶	1593-1594
Abdullah	1594-1595
Kethuda Mustafa ³¹⁷	1595-1596
Abdulhalim ³¹⁸	1596-1597
Ahmed bin Hüseyin ³¹⁹	1597-1598
Abdurrahim ³²⁰	1599
Abdülvehhab ³²¹	1600
Süleyman ³²²	1601
Zeynü'l-Âbidîn ³²³	1603

Tablo 10: Medine Kadıları

³⁰⁴ BOA, **KK**, nr.252, s.205; **KK**, nr.218, s.114; **KK**, nr.84, s.56.

³⁰⁵ BOA, **KK**, nr.218, s.149.

³⁰⁶ BOA, **KK**, nr.74, s.462; **MD**, nr.VI, 45/91.

³⁰⁷ BOA, **MD**, nr.VII, 736/2017.

³⁰⁸ BOA, **KK**, nr.230, s.48; **MD**, nr.XXVII, 174/397; **MD**, nr.XXX, 202/479.

³⁰⁹ BOA, **MD**, nr.XXXVI, 295/782.

³¹⁰ BOA, **MD**, nr.XXXVI, 308/817.

³¹¹ BOA, **MD**, nr.XXXVI, 346/909.

³¹² Atâî, **Zeyl-i Şekâik**, s.436.

³¹³ BOA, **MD**, nr.XLVI, 280/638.

³¹⁴ TSMA, **SD**, nr.4120, v.6b.

³¹⁵ BOA, **MD**, nr.LXXII, 96/212.; **MD**, nr.LXXIV, 18/51.

³¹⁶ Atâî, **a.g.e.**, s.510.

³¹⁷ Atâî, **a.g.e.**, s.414.

³¹⁸ Atâî, **a.g.e.**, s.406; Cahit Baltacı, **a. g. e. II**, s. 664.

Yukarıdaki tablonun ihtiva ettiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Medine kadılığında görev alan kadıların süresi bir iki yıl arasındaydı. Bunun yanında bazı yıllarda birden fazla kadının tayin edildiği görülmektedir. Bunun en belirgin örneği 1579 yılıdır. Bu yılda çeşitli sebeplerden dolayı üç kadı tayin edilmiştir. Muslihiddîn, Hüseyin ve Abdülbâkî dışında diğer kadılar görevde bir sene kalmışlardır. Bunun en önemli sebebi bazı kadıların tayin edildiği yılda emekli olmaları veya azl edilmeleri veyahut başka bir yere nakledilmeleridir. Mesela Medine kadılarından olan Zeynü'l-Âbidîn 1603'te görevlendirilmiş ve aynı yılda yüz elli akçe ile emekli olmuştur³²⁴. Yine 1599'da Medine kadılığına Abdurrahim tayin edilmiş, bahis konusu yılda Bostanzade Mustafa Çelebi yerine Üsküdar kadılığına naklolunmuştur³²⁵.

Medine kadılığına tayin edilen bazı kadılar, görev esnasında vefat etmişlerdir. Bunlardan iki kadı tespit edilmiştir. Bunların birincisi Abdülkerim'dir. İkincisi ise 1601 yılında Medine kadısı olan Süleyman'dır. Diğer yandan aynı kadılığa görevlendirilen bazı kadıların Medine'ye gitmek istemedikleri görülmektedir. Mesela 1595 yılında Mustafa bin Hüseyin bin Sinan Medine kadılığına tayin edilmiştir. Ancak onun oraya gitmek istememesinden dolayı yerine Abdulhalîm görevlendirilmiştir³²⁶. Aynı olay 1601 yılında tekrar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sözkonusu yılda Medine kadılığın makamına Mustafa adıyla biri tayin edilmiş ise de, oraya gitmemiştir³²⁷. Büyük bir ihtimal ile bunların Medine'ye gitmemesinin en önemli sebebi, sözkonusu şehrin merkezden uzak olmasıdır. Diğer yandan Medine kadılığında görev alan bazı kadıların süresi bittikten sonra, Şeyhu'l-Haremlîğin makamına tayin edildikleri görülmektedir. Bunlardan biri 1575-1577 yılları arasında zikredilen şehrin kadılığında buluna kadı Hüseyin idi. Kadı Hüseyin'in 1577'de Medine kadılığını bıraktıktan sonra Mekke-i Mükerrreme'deki Harem-i Muhtarem'e şeyh olarak tayin edildiği görülmektedir. Bu durum 13 Rebi'ülevvel 985/31 Mayıs

³¹⁹ TSMA, SD, nr.1215, v.14a.

³²⁰ Atâî, a.g.e., s.450.

³²¹ Atâî, a.g.e., s.454.

³²² Atâî, a.g.e., s.457.

³²³ Atâî, a.g.e., s.581.

³²⁴ Atâî, a.g.e., s.581.

³²⁵ Atâî, a.g.e., s.450.

³²⁶ Atâî, a.g.e., s.665.

³²⁷ Atâî, a.g.e., s.620.

1577 tarihiyle Mekke şerifine gönderilen Nâme-i Hümâyûn ve onun kadısına yollanan hükümden anlaşılmaktadır³²⁸.

Medine kadılarının masrafları Mısır hazinesinden ve Cidde gelirinden karşılanırdı³²⁹. Bunun yanında zikredilen kadılara her yıl Medine'ye tahsis edilen surrenden bir miktarın tahsis edildiği görülmektedir. Bu miktar bir yıldan başka bir yıla göre değişmektedir. Mesela Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1316 numaralı surre defterinin ihtiva ettiği bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla 998/1589-1590 yılında Medine'ye tahsis edilen surrenden yetmiş iki sikkenin sözkonusu şehrin kadısına verildiği anlaşılmaktadır³³⁰. Aynı şekilde 1006/1597-1598 yılında Medine suresinden kadıya bin iki yüz elli sikke tayin edilmiştir³³¹. Ancak bahis konusu iki yılın arasında meydana gelen bu büyük farklılığın hangi nedenlere dayandığı bilinmemektedir. Büyük bir ihtimal ile Medine suresinden bahsettiğimiz kadılara tahsis edilen meblağ sözkonusu şehre gönderilen paranın miktarına bağlı idi. Diğer bir ifade ile kadınların hisseleri surrenin çok veya az olmasına göre değişebilirdi.

Genelde Medine kadısı, diğer Osmanlı şehir ve kasabalarındaki meslekdaşları gibi şehrin ve kaza alanının idarî, hukukî, beledî işlerinden sorumluydu. Bu işlerin başında Medine'de yapılmış olan muhtelif binaların tamiri gelmekteydi. Medine kadısının bu çerçevede incelendiği zaman döneminde ne gibi hizmetleri yerine getirdiği konusundaki hükümler, onun vazife ve salahiyetleri açısından dikkat çekicidir. Bunların bazıları şöyledir. 1574 yılında Hz. Peygamber'e mensup bazı

³²⁸ BOA, **MD**, nr.XXX, 219/504; 219/505.

³²⁹ Cidde-i ma'mûre emînine hüküm ki:

Cidde ma'mûre nâzırı olup Daru's-selâm ağası olan eftihârü'l-havâs ve'l-mukarabîn Mustafa Ağa dâme 'uluvvuhü rikâb-ı Hümâyûn kazâya defterin sunup Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere kadıları ve Şeyhü'l-Haremleri ve bevvâbı Haremeyn-i Muhteremeyn hutebâ ve 'emmeden ve sâ'ir-i hadmenün vezâifi, sâ'ir zevâ'id hevarlarından ehemm ve akdem olmağın bunların vazîfleri bi't-tamâm verildükden sonra ba'dehü Ka'be-i Mükerrreme şerrefeha Allahü Te'âlâ muhimmâti için olugelen meremmet ve ihrâcât lâzime olan masraf verilüp kanûn-ı zevâ'idden berât-ı hümâyûnumla vazîfeye mutasarrıf olan 'ulemâ ve sulehâya 'ale't-tertib verilüp min-ba'd vech-i meşrûh üzere 'amel olunmak bâbında inâyet recâ etmeğın hatt-ı hümâyûn sa'âdet-makrûnumla bu vechile 'amel edüp fermânım olmuştur. Buyurdum ki vardukda min-bâ'd müşârün-ileyh 'arz eylediğü üzere olan Haremeyn-i Muhteremeyn kadıları ve Şeyhü'l-Haremleri ve sâir hademesinün vazâ'ifin verüp ba'dehü olugelen muretteb ve ihrâcât masârifin verdükden sonra kalan zevâ'idden berât-ı hümâyûnumla vazîfeye mutasarrıf olan 'ulemâ ve sulehâya ale't-tertib verüp min-ba'd emr-i hümâyûnum muğayır tecâvuzdan ziyâde hazer eylesin (BOA, **MD**, LXXXIII, 501/1094, 2 Zilhicce 1003); Ayrıca bk. **MD**, nr.IX, 43/113.

³³⁰ TSMA, **SD**, nr.1316, v.7b.

³³¹ TSMA, **SD**, nr.1215, v.1b.

vakıflar³³² zamanla harap olunca bu vakıfların durumu İstanbul'a Şeyhü'l-Harem tarafından bir kazâyâ defterinin sunulmasıyla bildirilmiştir. Bunun akabinde bunların tamir edilebilmesi için merkezden Medine kadısına bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümden anlaşıldığı kadarıyla sözkonusu vakıfların mükemmel bir şekilde restore edilmesi bahis konusu kadıya emredilmiştir³³³. Aynı şekilde Medine'deki Harem-i Muhtarem binasının tamamlanması için 23 Ramazan 983/26 aralık 1575 tarihinde Medine kadısına bir hüküm gönderilmiştir³³⁴.

Diğer yandan Hicaz bölgesinin şehirlerinde vefat eden kişilerin emlakı ve erzâkı gibi hukukî meselelerin teftiş edilmesi için, sözkonusu bölgedeki kadılara bazı hükümlerin gönderildikleri görülmektedir. Bu gibi konulara Medine ve Mekke kadıları tarafından bakılmaktaydı. Bu durum 8 Rebi'ül-evvel 991/1 Nisan 1583 tarihiyle Medine ve Mekke kadılarına gönderilen hükmün ihtiva ettiği bilgilerden anlaşılmaktadır³³⁵. Bununla beraber Medine kasının bazen Hicaz bölgesinin dışında başka bölgelerde de teftiş edildiği görülmektedir. Mesela 1568 yılında Şam'daki bazı evkâf ve emlak sahipleri eski vezir olan Mustafa Paşa'yı şikayet etmişlerdir. Bu şikayetin sunulmasından sonra sözkonusu hususun araştırılabilmesi için Şam kadısına bir hükmün gönderildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında aynı görevi yerine

³³² Bu vakıflar, evler ve dükkanlardan ibarettir.

³³³ BOA, **MD**, nr.XXVI, 154/405. Ayrıca bk. **MD**, nr.XXI, 75/181.

³³⁴ Medine-i Münevvere kadısı olan Hüseyin'e hüküm ki:

Mektûb gönderüp rızâ-yı hümâyûnum üzere Harem-i Muhteremün binâsı itmâma erişdürülüp ol bâb'da hüsn-i mu'avenet ve müzâharetin zuhûra geldüğün bildirmişsin dahi her ne demiş isen mufassalan pâye-i serîr-i a'lâya 'arz olunup 'ilm-i şerîfim muhît ve şâmil olmuşdur, gâyet makbûl ve müvecceh olmuşdur, umûr-i dîn ve devlete müte'allik hidemât-ı mebrûrede senden umulan dahi bu makûle dikkat ve ihtimâm idi ki zuhûra getirilmüşdür. Buyurdum ki vusûl buldukda Haremeyn-i Şerîfeyn imâretine ve fukarâ ve ahâlisinin refâhiyet-i hâllerine ve bi'l-cümle dîn ü umûrun husûl ve icrâsında envâ'-i ihtimâmın vucûda getüresin ve Süveyş'den Cidde'ye varan gemileri yoklandurup Hind cânibine bakır ve kurşun ve demür alup gitmeğe ruhsat vermeyüp gemilerde bulunur ise mîrî için Cidde emînine girift etdüresin (BOA, **MD**, nr.XXVII, 174/397).

³³⁵ Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere kadılarına hüküm ki:

Sulehâdan Edirneli Şeyh Mırzâ Dede Südde-i sa'âdetime gelüp oğlu olan Abdullah Cidde'de vefât edüp cemî'-i emlak ve esbâbı ve evzâkı her kimse ise şer'le teftiş edüp vekil-i şer'î nasb itdüğü Mevlâ Muslihüddin ile emîn ü sâlim mahmiye-i Mısır'da destûr-i mükerrerem vezîrim İbrahim Paşa edâmallâhu te'âlâ iclâluhu ,rsâl u isâl olunmasın emr edüp buyurdum ki hükm-i şerîfimle vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olup müteveffâ Abdullâh'un emlak ve esbâb ve erzâkı şer'le her kimde metrûkâtı sâbit ü zâhir olur ise aslâ ta'allül ve niza' edürmeyüp bi-kusûr gönderdüğü vekil-i şer'isine teslim edüp müşarûn-ileyhe emîn ü sâlim irsâl ü isâl etmek bâbında ikdâm ve ihtimâmımız zuhûra getürüp ihmâl ü musâheleden ziyâde hazer eyleyesin (BOA, **MD**, nr.XLIX, 34/123).

getirilebilmesi için 15 Rebi‘ül-evvel 976/7 Eylül 1568 tarihiyle Medine kadısına bir hüküm yollanmıştır³³⁶.

Medine kadılarının vazifeleri arasında da Hz. Peygamber’in türbesinde çalışan ağalara muhtelif yerlerden gelen sadakaların verilmesi ve bu işe başka bir kimsenin karışmasına engel olunmasıydı. Bu husus için 8 zilkade 967/31 Temmuz 1560 tarihiyle Medine kadısına bir hüküm gönderilmiştir³³⁷.

2- Şeyhü’l-Harem

Medine Şeyhü’l-Haremi Osmanlı kayıtlarında “Medine-i Münevvere Şeyhü’l-Haremi”³³⁸ veya sadece “Şeyhü’l-Harem”³³⁹ şeklinde geçmektedir. Hükümler bahis konusu şehrin kadısı ve Şeyhü’l-Harem’ine birlikte gönderildikleri zaman, önce kadı sonra Şeyhü’l-Harem tabiri yazılırdı. Medine’nin idarecilerine hitaben yazılan bazı hükümlerde, “Medine-i Münevvere kadısına ve Şeyhü’l-Harem’e hüküm ki...” kaydı bu durumu gösterir³⁴⁰. Bazen “Medine-i Münevvere kadısına ve Şeyhü’l-Harem’ine hüküm ki”³⁴¹ şeklinde geçmektedir. Bazen de Şeyhü’l-Harem’in adının yazıldığı görülmektedir. Şehrin sözkonusu iki idarecisine yazılan bir hükümde, “Medine-i Münevvere kadısına ve Şeyhü’l-Harem Mustafa’ya hüküm ki”³⁴² kaydı buna işaret eder.

Muhtelif Osmanlı belgelerindeki bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla Medine Şeyhü’l-Haremlerine ait elkab bulunmaktaydı. Bunlardan tespit edebildiğimiz elkab şunlardır: “Kudevü’l-emâcid ve’l-a’yân”³⁴³, sadece “Kıdvetü’l-emâcid”³⁴⁴, “A’lami’l-Ulemâi’l-Muhakkikîn”³⁴⁵ ve “Kıdvetü’l-emâcid ve’l-ekâbir”³⁴⁶ dir. Şeyhü’l-Harem’in adının yazılmasından sonra, “dâme mecduhu”³⁴⁷ ve “dâme

³³⁶ BOA, **MD**, nr.VII, 742/2034.

³³⁷ BOA, **MD**, nr.III, 463/1381.

³³⁸ BOA, **MD**, nr.LXIII, 105/240.

³³⁹ BOA, **MD**, nr.XXVII, 134/314.

³⁴⁰ BOA, **MD**, nr.LXIV, 4/14; **MD**, nr.LXVI, 200/426.

³⁴¹ BOA, **MD**, nr.LXXIII, 394/862.

³⁴² BOA, **MD**, nr.LXIII, 278/709.

³⁴³ BOA, **MD**, nr.XXVI, 154/405.

³⁴⁴ BOA, **MD**, nr.XXVI, 154/406.

³⁴⁵ BOA, **MZD**, nr.III, 289/729.

³⁴⁶ BOA, **MD**, nr.LXIII, 13/32.

³⁴⁷ BOA, **MD**, nr.VI, 45/91.

fazlūhu”³⁴⁸, “zīde mecdūhu”³⁴⁹, “dāme uluvvūhu”³⁵⁰, “zīdet sa‘âdetūhu”³⁵¹ ve “zīde tekvūhu”³⁵² gibi duâ kısmı yer alır.

Medine kadısının tayininde olduğu gibi, sözkonusu şehrin Şeyhü’l-Haremleri de merkez tarafından tayin edilir³⁵³. XVI.yy’da Medine’deki Şeyhü’l-Haremliğin makamında görev alan ilk tesbit edebildiğimiz kişi Mehmed adıyla bilinen Şeyhü’l-Harem idi. Zikredilen Şeyhü’l-Harem’in adı, 5 Ramazan 963/13 Temmuz 1556 tarihiyle çıkan bir hükmün verdiği bilgilere ortaya çıkarılmıştır. Aynı hükümden anlaşıldığı kadarıyla sözkonusu Şeyhü’l-Harem görev yaparken vefat etmiştir³⁵⁴. En son tespit edebildiğimiz Şeyhü’l-Harem ise, 1006/1597-1598 yılında Medine Şeyhü’l-Haremliğin makamında görev alan Hüseyin Ağa idi (Bk. Tablo 11).

Şeyhü’l-Harem’in Adı	Görevde Bulunduğu Yıl
Mehmed ³⁵⁵	1555-1556 önce
Mehmed ³⁵⁶	1565-1566
Mimi ³⁵⁷	1568
Mehmed Çelebi ³⁵⁸	1571
Mehmed Menşi ³⁵⁹	1576
Yakub Halife ³⁶⁰	1577
Sinân ³⁶¹	1578-1579
Mustafa ³⁶²	1582-1585
Ömer ³⁶³	1593-1595
Seyyid Abdülkerim ³⁶⁴	1595-1596
Hüseyin Ağa ³⁶⁵	1597-1598

Tablo 11: Medine Şeyhü’l-Haremler

³⁴⁸ BOA, **MZD**, nr.III, 227/584.

³⁴⁹ BOA, **MD**, nr.XXIX, 113/275; **MD**, nr.XXX, 202/479.

³⁵⁰ BOA, **MD**, nr.XLII, 91/361; **MD**, nr.XLVI, 100/189.

³⁵¹ BOA, **A. DVN**, dosya nr. 6, vesika nr. 63.

³⁵² BOA, **MD**, nr.LXXIII, 13/32.

³⁵³ BOA, **KK**, nr.252, s.205; **KK**, nr.218, s.114; **KK**, nr.84, s.56.

³⁵⁴ BOA, **MD**, nr.II, 110/1121.

³⁵⁵ Büyük bir ihtimal ile bu tarihten önce vefat etmiştir.

³⁵⁶ BOA, **MD**, nr.VI, 45/91.

³⁵⁷ BOA, **MD**, nr.VII, 676/1877.

³⁵⁸ BOA, **MD**, nr.XV, 137/1188.

³⁵⁹ BOA, **MD**, nr.XXIX, 113/275; **MD**, nr.XXX, 202/479; **KK**, nr.231, s.49.

³⁶⁰ BOA, **KK**, nr.231, s.336.

³⁶¹ BOA, **MD**, nr.XXXV, 196/489; **MD**, nr.XL, 182/403.

³⁶² BOA, **MD**, nr.XLVI, 100/189; **MD**, XLVIII, 318/938; **MD**, nr.LIII, 150/430.

³⁶³ BOA, **MD**, nr.LXXII, 360/701; **MD**, nr.LXXIII, 562/1226.

³⁶⁴ BOA, **A.DVN**, Dosya no: 6, Vesika no: 63.

³⁶⁵ TSMA, **SD**, nr.1215, v.14a.

Yukarıdaki tabloda bulunan bilgilere göre Medine Şeyhü'l-Haremlerinin süresinin bir, iki ve bazen üç yıla kadar devam ettiği görülmektedir. Büyük bir ihtimal ile bu süre Şeyhü'l-Haremlüğün makamında bulunan kişinin gösterdiği gayrete göre değişebilirdi. Buna göre bu makamda iki yıl çalışanların aynı makamda bir yıl görev alanlardan daha gayretli olduklarını söylemek mümkündür.

Medine Şeyhü'l-Haremine günlük tahsis edilen maaşın miktarı iki yüz akçe idi. Bu akçe Mısır hazinesinden temin edilmiş ise de, bazı zamanlarda onun Şam hazinesinden verildiği anlaşılmaktadır³⁶⁶. Aynı zamanda Mekke'deki Harem-i Mekki şeyhine günde üç yüz akçe tahsis edildiği görülmektedir. bu yüzden 1583'te Medine'deki Şeyhü'l-Haremlüğün makamında görev alan Mustafa, Mekke Şeyhü'l-Haremine tayin edilen maaşın, kendine de verilmesi için merkeze bir mektup göndermiştir. Zikredilen mektubun akabinde 4 Rebiülâhir 991/27 Nisan 1583 tarihiyle vezir İbrahim Paşa'ya bir hüküm gönderilmiştir. Hüküm Medine Şeyhü'l-Haremine günlük üç yüz akçe tahsis edilmesini emretmiştir³⁶⁷.

Diğer yandan Medine Şeyhü'l-Haremine, sözkonusu şehre gönderilen surrenin bir miktarının tahsis edildiği görülmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1316 numaralı surre defterinin verdiği bilgilere göre 998/1589-1590 yılında Medine Şeyhü'l-Haremine tayin edilen surrenin miktarı kırk sekiz sikke idi³⁶⁸. 1006/1597-1598 yılında ise aynı idareciye sekiz yüz yirmi sikke verilmiştir³⁶⁹.

Şeyhü'l-Harem birinci derecede Hz. Peygamber'in Harem-i Şerifi ile ilgili bütün işlerinden sorumluydu. Bu vazifenin yerine getirilebilmesi için merkeze müracaat edebilirdi³⁷⁰. Ancak kadıların Şeyhü'l-Haremlerine ait bu gibi işlere

³⁶⁶ BOA, **MD**, nr.XXIX, 91/219.

³⁶⁷ BOA, **MD**, nr.XLIX, 28/105.

³⁶⁸ TSMA, **SD**, nr.1316, v.7b.

³⁶⁹ TSMA, **SD**, nr.1215, v.1b.

³⁷⁰ Mısır beylerbeyisine ve defterdârına hüküm ki:

Bi'l-fi'l Medine-i Münevvere'de Şeyhü'l-Harem olan Kıdvetü'l-emâcid ve'l-ekârim Ömer zîde mecdühu tarafından Dergâh-ı mu'allâma 'arz-i hâl sunulup Harem-i Şerîfe'de mesâlih ve mühimmât-ı sulehâ ve fukarâda ihtimâm lâzım olup bu cânibe gitmek muta'assir olmağın salyânesi ve cerâyesi terakkîleriyle bu senede bi't-tamâm irsâl olunmak bâbında inâyet recâ etmeğın irsâl olunmak emr edüp buyurdum ki vardukda müşârün-ileyhin berât-ı hümâyûnumla mustahikk olduğu salyâne ve cerâyesin bi't-tamâm terakkîleriyle gönderüp 'evk u te'hirden ihtiyât eylesin (BOA, MD, nr.LXXIII, 237/555, 14 Ramazan 1003/23 Mayıs 1595). Ayrıca bk. BOA, **MD**, nr.XXVII, 134/314; **MD**, nr.XLVII, 236/559, **MD**, nr.LXV, 45/183; **MZD**, nr.III, 318/820; **MD**, nr.LXXIII, 237/255.

karıştıkları görülmektedir. Bu yüzden 1593'te Medine Şeyhü'l-Haremî kadının kendi işlerine karışmaması için bir arzuhal sunmuştur. Çünkü Şeyhü'l-Harem bu işleri bağımsız olarak idare ediyordu. Diğer bir ifade ile sözkonusu zât Medine kadısına müracaat etmeyerek işleri yürütüyordu³⁷¹. Şeyhü'l-Harem'in en önemli vazifelerinden biri surre dağıtılmasıydı. Medine'ye yıllık olarak tayin edilen surre Şeyhü'l-Harem vasıtasıyla şehirdeki fakirlere verilirdi³⁷². Surre dağıtılmasının yanısıra Mısır'dan Medine'ye gelen deşişe buğdayı Şeyhü'l-Harem tarafından da muhtaçlara veriliyordu. Harem-i Nebevî işlerinde olduğu gibi, kadıların bu gibi hususlara da karıştıkları anlaşılmaktadır³⁷³.

Harem-i Nebevî'de bir naib olduğu görülmektedir. bu naib kayıtlarda "Nâibül-Harem" şeklinde geçmektedir³⁷⁴. Şeyhü'l-Harem yardımcısı niteliği taşıyan Nâibül-Harem'in vazifesinin karşısında günde yirmi beş para alıyordu. Bu para Mısır hazinesinden temin ediliyordu. Bu konu hakkında çıkan hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla Medine'deki Nâibül-Haremliğin mesleği Mekke'deki Nâibül-Haremlikten daha eskidi³⁷⁵. Bu durum Medine'nin idari bakımdan bazı konularda Mekke'den daha ileride olduğunu yansıtmaktadır. Nâibül-Harem'e tahsis edilen bu paranın yanında, kendine her ayda on iki erdeb cerâyeye veriliyordu³⁷⁶. Aynı zamanda Medine'ye ulaşan surreden bir hissesi vardı. Mesela 999/1590-1591 yılında Medine suresinden on sikke Nâibül-Harem'e verilmiştir³⁷⁷.

3- Medine Emiri

Osmanlı döneminden önce, Medine birinci derecede emirler tarafından idare ediliyordu. Ancak sözkonusu şehrin Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra, zikredilen emirlerin nüfûzu azalmıştır. Buna göre şeriflerin nüfûzunun da azaldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla şehrin emirlerinin hemen hemen çoğu bu şeriflerden seçiliyordu. Bu yüzden XVI.yüzyıldan itibaren Medine emirlerinin ellerinde herhangi bir yetki kalmamıştır. Bu durum sözkonusu dönemde merkezi hükümet tarafından Medine ile ilgili işlerin çözülmesi için bölgenin muhtelif

³⁷¹ BOA, **MD**, nr.LXXII, 236/454.

³⁷² TSMA, **SD**, nr.1215, 14a.

³⁷³ TSMA, **SD**, nr.5634/1, v.1b.

³⁷⁴ TSMA, **SD**, nr.1216, v.22b; BOA, **MD**, nr.LXVIII, 39/82.

³⁷⁵ BOA, **MD**, nr.LVIII, 314/801; **MD**, nr.LX, 124/299; **MD**, nr.LXII, 219/493.

³⁷⁶ BOA, **MD**, nr.LXVIII, 39/82.

³⁷⁷ TSMA, **SD**, nr.1216, v.22b.

idarecilerine gönderilen hükümlerden anlaşılmiştir. Bu hükümlerin genelde, Mısır beylerbeyisine ve Medine kadısı ile Şeyhü'l-Harem'e gönderdikleri görülmektedir. bunun için bu dönemde Medine'de emirlik meselesinin sembolik bir anlam taşımaya başladığını söylemek mümkündür.

Bu dönemde zayıf durumda kalan Medine emirlerinden biri Hicâzî, onun ve ailesinin oturdukları evden Medine muhafazasına tayin edilen Kâsım tarafından çıkartılmıştır. Bu durum bahis konusu dönemde Medine emirlerinin ne kadar güçsüz kaldıklarını yansıtmaktadır. Dönemin Mekke şerifinin bu olayı görünce merkeze bildirdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Medine emirleri genelde şerif sülalesine mensup oldukları için Mekke şerifi onlar savunmuştur. Mekke şerifinin merkeze gönderdiği bu mektubun akabinde, merkezi hükümet meydana gelen bu olayı ortadan kaldırmak için 20 Receb 967/16 Nisan 1560 tarihiyle Medine kadısına bir hüküm göndermiştir³⁷⁸.

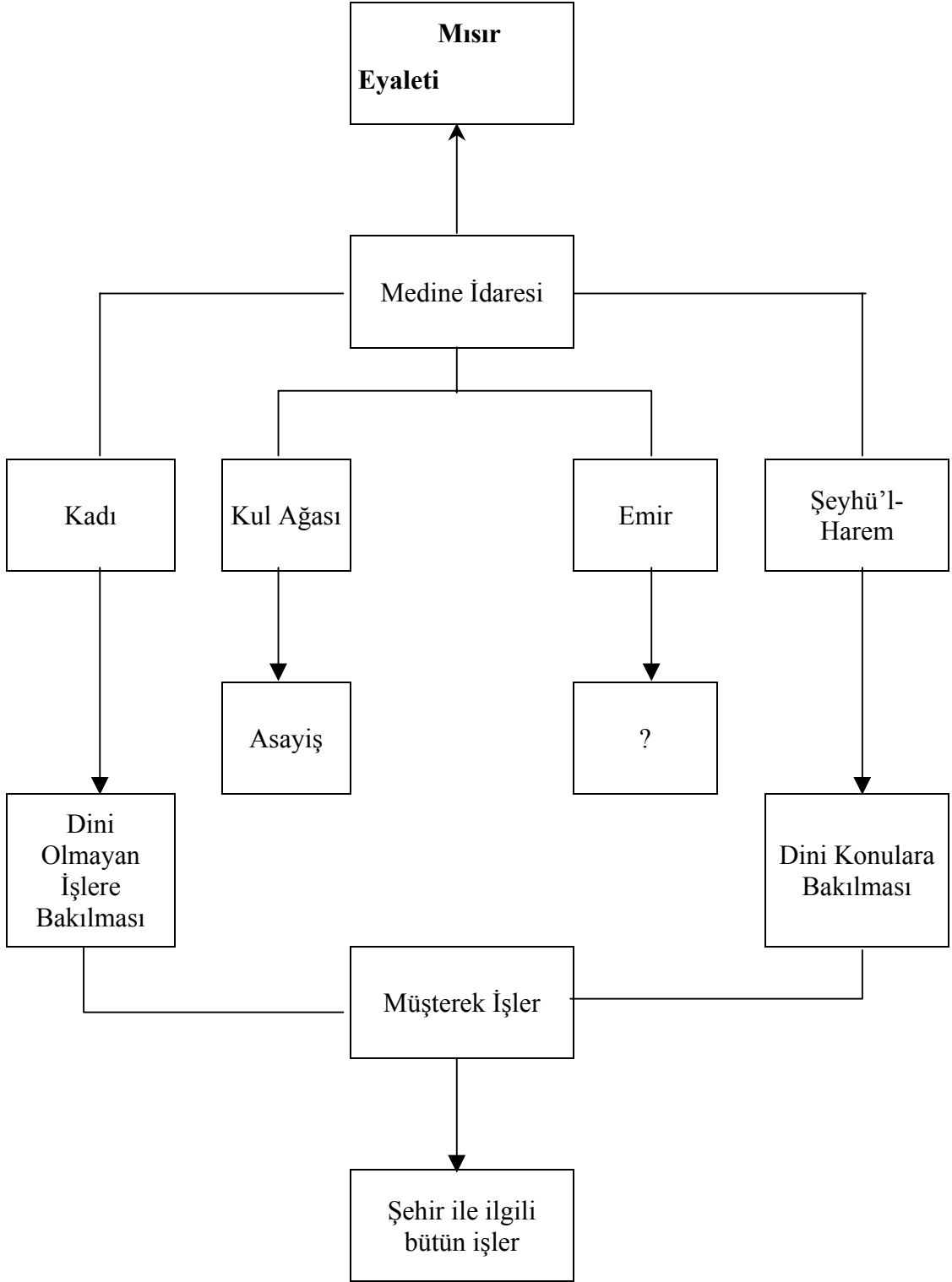
4- Medine Ağası

Medine ağası genelde Mısır kullarından tayin ediliyordu. Bu ağa ve onun yanındaki askerlerin görevleri, Medine'nin asayişini muhafaza etmek idi³⁷⁹. Bunların ulufeleri 1584 yılına kadar Cidde mahsûlünden temin edilirdi. Söz konusu yıldan sonra çeşitli sebeplerden dolayı Cidde mahsulü yeterli olmadığı için onlara tahsis edilen ulufelerin temin edilmesi için Mısır beylerbeyisine ve defterdarına bir hüküm gönderilmiştir³⁸⁰.

³⁷⁸ BOA, **MD**, nr.III, 335/977.

³⁷⁹ BOA, **MZD**, nr.III, 35/92; **MD**, nr.IV, 55/580.

Şekil 6 : XVI. yy'da Medine İdarecileri

³⁸⁰ BOA, MD, nr.LVIII, 343/877.

B- Harem-i Şerifin Hizmetlileri

1-İdarî Hizmetliler

Hazînedâr

Yukarıdaki belirtilen ifadelerden anladığımız kadarıyla, Harem-i Nebevî’de ilk tayin edilen hazînedâr Hz. Bilâl idi. Osmanlı belgelerinde Harem-i Şerif’in hazînedârına ilk defa 976/1568’de işaret verilmiştir³⁸¹. 3 Muharrem 980/16 Mayıs 1572 tarihinde Medine kadısına ve Şeyhu’l-Harem’e gönderilen bir hükümden Mercân adıyla bilinen bir kişinin Harem-i Muhtarem’in hazînedârlığında görev yaptığı anlaşılmaktadır³⁸². 1020/1611 yılında ise hazînedârlığına İbrahim Ağa adıyla tanınan bir kişi getirilmiştir³⁸³.

Kâtib

Harem-i Nebevî’de defterlerin yazılması ve mektupların hazırlanması gibi yazılı işlerden bir kâtibin bulunduğu anlaşılmaktadır. Gördüğümüz gibi bu kâtibin unvanı özellikle surre defterlerinde “Kâtibü’l-Harem’in Nebevî”³⁸⁴ ve “Kâtibü’l-d-defâtiru min kibel Şeyhu’l-Harem”³⁸⁵ şeklinde geçmektedir. Bu gibi ifadeler zikredilen kâtibin doğrudan doğruya Şeyhu’l-Harem’in emrinin altında bulunduğuna işaret eder. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı döneminde Mescid-i Nebevî’nin kâtibliğinden ilk defa olarak 26 Şevval 963/2 Eylül 1556 tarihinde bahsedilmiştir³⁸⁶. Bu kişinin 27 Şaban 973/19 Mart 1566 tarihine kadar aynı görevde olduğunu görmekteyiz³⁸⁷. Kesinlikle bu kâtibin yanında çalışan diğer kâtibler de vardı. Çünkü

³⁸¹ Medîne-i Münevvere Kâdısına hüküm ki:

Bundan akdem Şeyhu’l-Harem olan Memî hazînedâr iken merhûm ve mağfûrun-leh babam hudâvendigâr tâbe serâhü tarafından Ravza-ı Mübareke’de turmak için irsâl olunan altun şem’dânı yirinden kaldurup Şâh Hâtûn’un çerâğın koduğu i’lâm olunmağın buyurdum ki: vusûl buldukda, bu husûsı göresin; fi’l-vâki’ zikir olunan şem’danı yirinden kaldurup mezkûre hâtûnun çerâğın koduğu vâki’ mîdur, nicedür, sıhhati ile ma’lûm idinüp ketmeylemeyüp vukû’i üzre yazup bildiresin. 15 Safer 976/9 Ağustos 1568 (BOA, MD, nr.VII, 676/1877).

³⁸² BOA, MD, nr.XIX, 3/7; ayrıca bk. MD, nr.XLIII, 70/143.

³⁸³ BOA, SD, nr.IV, v. 4b.

³⁸⁴ BOA, SD, nr.I, v. 2b.

³⁸⁵ BOA, SD, nr.II, v. 4b; SD, nr.IV, v. 4b.

³⁸⁶ Medîne-i Münevvere kâdısı ve Şeyhu’l Harem mektup gönderüp Mısır gönüllülerinden on beş akçesi olan Kâtib Nizâm mukaddemen Harem-i Şerif Nebevî’de ulefesi ve yevmî beş kadeh buğday cirâye ile kâtib olup ... (BOA, MD, nr.II, 141/1372).

³⁸⁷ BOA, MD, nr.V, 470/1265.

Harem-i Nebevî gibi büyük bir yerin muhtelif yazılı işlerinin sadece tek bir kâtib tarafından yürütülmesi çok zordur. Bu noktadan hareketle bahsedilen kâtibin diğer kâtiblerin başı olduğunu söylemek mümkündür.

Ağalar

Harem-i Nebevî’de çalışanların en önemlilerinden biride ağalar sayılmaktadır. Bunlar genellikle Anadolu/Türkler’den, Habeşliler, Tekrûrlular ve Hindlilerden seçilirdi. 902/1496-1497 yılında ağaların sayılarının kırktan biraz fazla olduğu görülmektedir³⁸⁸. Ancak bu sayı bir yıldan diğer bir yıla göre değişiyordu. Mesela 992/1583-1584’te bunların sayısı kırk dört olmuş iken, 1004/1595-1596 tarihinde ağaların sayılarının sadece yirmi beşe kadar indiği görülmektedir (Bk. Tablo 12).

Yıl	Ağaların Sayısı
992/1583-1584 ³⁸⁹	44
1004/1595-1596 ³⁹⁰	25
1006/1597-1598 ³⁹¹	15
1012/1603 ³⁹²	23

Tablo 12: Harem-i Nebevî Ağaları

Harem-i Nebevî’de ağaların vazifeleri arasında mescidin korunması, onun içinde yatılması, kapılarının kapanması, kandillerin indirilmesi, tamir edilmesi, yıkanması, yakılması ve asılması, yatsı namazından sonra kandillerin taşınmasıyla dolaşması³⁹³, kapılarının açılması ve her Cuma gününde Mescid-i Nebevî, Ravza-i Mutahhara ve Hücre-i Şerife’nin iyice süpürülmesi bulunmaktadır³⁹⁴.

Kennâslar (Süpürücüler)

Bunların adından hareketle Harem-i Nebevî’nin günlük süpürülmesinden sorumluydular. 1209/2 numaralı surre defterlerinden alınan bilgilere göre 1004/1595-1596 yılında Mescid-i Şerif’te sekiz kişinin süpürücü olarak çalıştığı görülmektedir. Bunların adlarını şöyle zikredebiliriz:

³⁸⁸ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.34.

³⁸⁹ TSMA, **SD**, nr.4120, v.11a-11b.

³⁹⁰ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v.18a.

³⁹¹ TSMA, **SD**, nr.1215, v.6b

³⁹² TSMA, **SD**, nr.2, v.26a-26b.

³⁹³ Ağalar yatsı namazından sonra mescidde bir kimse bulurlarsa, onu burada yatmamak için dışarıya çıkartıyorlardı.

³⁹⁴ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.35-36.

Şeyh Mehmed Mağribî

Nesimî Halîfe Rûmî

Alî Çelebî

Sifr Çelebî

Mehmed bin Ahmed Yedînî

Mahmud bin Ali Dede el-Medenî

Dervîş bin Ahmed Dede el-Medenî

Kâsım bin Âmir³⁹⁵

Ferrâşlar

XV.yüzyıl sonlarında ve XVI.yüzyıl başlarında Harem-i Şerîf’de ferrâşlık mesleğine mensup kimselerin sayısı kırka yakın idi³⁹⁶. Bunların vazifeleri Ravza-i Muhtahara’nın serilmesi, Hücre-i Şerîfe’nin dört kapısına perdelerin takılması, bayrakların yerine koyulması, her gece de mumların çıkartılması ve kandillerin yakılması için lazım olan yağın getirilmesiydi³⁹⁷.

Ferrâşların başında bulunan kimseye “Şeyhu’l-Ferrâşîn” (Ferrâşların şeyhi) denilirdi. Ferrâşların şeyhlerinden sadece iki şeyh tespit edilmiştir. Bu tespit edilen iki şeyhin XVI.yüzyılın son çeyreğinde görev yaptığı görülmektedir. Bunlardan birincisi 1000/1591-1592 yılında ferrâşların başı Şeyh Mehmed bin Kâsım idi³⁹⁸. İkincisi ise 1004/1595-1596’da ferrâşların başkanlığına getirilen Şeyh Abdullah bin Mehmed bin Kâsım idi³⁹⁹. Gördüğümüz gibi bunların adlarından hareketle birinci şeyhin, ikinci şeyhin babasının olduğunu söylemek mümkündür.

Bevvâblar (Kapıcılar)

Harem-i Nebevî’de bevvâblık mesleğinde çalışanlar da vardı⁴⁰⁰. Bunların sayıları bilinmemesine rağmen, sözkonusu mescidin dört kapısı ile Hücre-i Şerîfe’nin kapısının bulunması cihetiyle kapıcılardan en az beş kişinin olduğunu söylemek mümkündür.

³⁹⁵ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v.4b.

³⁹⁶ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.33.

³⁹⁷ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.34.

³⁹⁸ TSMA, **SD**, nr.1150, v.45b.

³⁹⁹ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v.15b.

⁴⁰⁰ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v.5b; BOA, **SD**, nr.2, v.11b.

2. Dini Hizmetliler

İmamlar

Harem-i Mutahhara'da imamlık mesleğine mensup olanlar da mevcuttu. Bunlardan birincisinin imamının genelde Şâfi'î mezhebine mensup olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰¹. Bu şekilde mescidde namazların Şâfi'î meshebinin usullerine göre kılındığını söylemek mümkündür. Bu gelenek XVI.yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Osmanlı döneminde ise Harem-i Şerif'in birinci imamının Hanefî mezhebinden seçilmeye başlandığı görülmektedir⁴⁰². 1020/1611 yılında 4 numaralı surre defterinde imamlardan üç imamın olduğu kaydedilmiştir⁴⁰³. Büyük bir ihtimal ile bunlar diğer mezheplere mensuptur. Buna göre her bir mezhebin mensupları için bir imam vardı. Diğer bir ifade ile imamlardan her biri İslâm'da bilinen dört fikhî mezhebi temsil ediyorlardı.

Müezzinler

Harem-i Şerif'te müezzinlik mesleği altında çalışanlar da vardı. Bunların sayısı yirmidir. Bu mescidin dört minaresinin her birinde beş müezzin görev yapmaktaydı⁴⁰⁴. Müezzinlerin günlük işleri, reisu'l-müezzinîn (müezzinlerin başı) tarafından yürütülüyordu. Osmanlı belgelerinde ilk rastladığımız müezzinlerin başı 1000/1591-1592 yılına aitti. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1150 numaralı surre defterinde zikredilen yılda İbrahim bin Ahmed adıyla bilinen bir kişinin müezzinlerin başı olduğu kaydedilmiştir⁴⁰⁵.

Hatipler

Harem-i Nebevî'de hatib mesleğinde olanlar vazife görmekteydi. Abidîler Mısır ile Hicazı ele geçirdikten sonra Hz. Peygamber'in mescidinde hatiblik mesleği, Sinân bin Abdulvehhâb bin Numeyle eş-Şerif el-Hüseynî hanedanı kontrolü altında olmuştur. Bu hanedanın Şi'î mezhebinden olduğu bilinmektedir. Bu durum 682/1283 yılına kadar devam etmiştir. Sözkonusu yılda hatiblik Sinân hanedanından alınmış ve ehl-i sünnete verilmiştir. Bunun en önemli nedeni Abbâsî halifelerinin Hicaz bölgesini kendi idarelerine almalarıydı. Bu dönemde Harem-i Şerif'te ehl-i sünnetten

⁴⁰¹ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.28.

⁴⁰² TSMA, **SD**, nr.1209/2, v.5b; BOA, **SD**, nr.2, v.7b; BOA, **SD**, nr.4, v.7b.

⁴⁰³ BOA, **SD**, nr.4, v.10b.

⁴⁰⁴ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.28.

⁴⁰⁵ TSMA, **SD**, nr.1150, v.37a.

ilk tayin edilen hatib es-Serrâc Ömer bin Ahmed bin el Hızrî el-Ensârî ed-Demenhûrî eş-Şâfi'î idi⁴⁰⁶. Gördüğümüz gibi Harem-i Nebevî'ye ilk tayin edilen hatib Şâfi'î mezhebine mensuptu. Ancak bu durum sonraki dönemlerde ve özellikle Osmanlı döneminde değişmiştir. Osmanlılar zamanında Harem-i Muhterem'de bulunan hatiblerden sadece Hanefî mezhebine mensup olan hatibden bahsedildiği görülmektedir⁴⁰⁷. Büyük bir ihtimal ile imamlık mesleğinde olduğu gibi hatiblik mesleğinde de görev yapan kimselerin Hanefî mezhebinden seçilmesi tercih edilirdi.

Mükebbirler

Harem-i Nebevî'de mükebbirlik⁴⁰⁸ mesleği altında çalışanlar da vardı. Surre defterlerinin verdikleri bilgilere göre mükebbirler sadece Hanefî ve Şâfi'î mezheplerine mensuptu. Mesela 1006/1597-1598 yılında Hanefî mükebbirlerini dokuz kişiydi. Aynı yılda Şâfi'î mezhebine mensup mükebbirlerin sayısı on mükebbir idi⁴⁰⁹.

Kurrâ

Hız. Peygamberin mescidinde kurrâ (okuyucu) mesleğine mensup kimseler de bulunmaktaydı. Bunların vazifesi gerek Harem-i Nebevî'de gerek Ravza-ı Mutahhara'da Kuran-ı Kerîm'in okunmasıydı. Okuyucuların başında bulunan kimseye Şeyhu'l-Kurrâ (okuyucuların şeyhi) denilir. Bu şeyhlerden sadece tek bir şeyh tespit edilmiştir. Bu tespit edilen şeyh 1000/1591-1592 yılında okuyucuların şeyhi İbrahim el-Hacendî'yi⁴¹⁰.

Bunlardan başka Mescid-i Nebevî'de görev yapan diğer kimseler de mevcuttu. Bunların arasında Buhûrcular (tütsücüler) grubu gelmektedir⁴¹¹. 1573

⁴⁰⁶ es-Sehâvî, **a.g.e.**, s.28.

⁴⁰⁷ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v.5b; BOA, **SD**, nr.2, v.7b.

⁴⁰⁸ Mükebbir: Allahu ekber söyleyen kimsedir. (Sir James W. Readhouse, **Turkish and English Lexicon**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, s.1953.

⁴⁰⁹ TSMA, **SD**, nr.1215, v.1b.

⁴¹⁰ TSMA, **SD**, nr.1150, v.66a.

⁴¹¹ Mısır beylerbeyine hüküm ki:

Medîne-i Münevvere'de Resûlu'llâh salla'llâhû ve sellem hazretlerinin Ravza-i Mutahharalarında Buhûrcu Süleymân bin Bahşî haste olup kendü bi-nefsihî varup edâ-i hizmet itmeye iktidârı olmadığı ecilden kendü yirinde kalup Ravza-i Mutahhara için işlediği iki sanduk üç bin altmış aded buhûr sana irsâl olunmuştur. Buyurdum ki:

yılında Hücre-i Şerîfe’de tutsucuların sayısı on bir kişiydi. Aynı yılda buhûrcuların başı Süleymân bin Bahşı’nın olduğu anlaşılmaktadır⁴¹². Bu gruba mensup kimselerin vazifesi Hücre-i Şerife ve belki Harem-i Nebevî’nin bütün bölümlerini tutsülemesiydi.⁴¹³

C- Askeri Kuvvetler

XVI.yy.’da Medine’de bulunan askeri kuvvetler hakkında elde edebildiğimiz ilk bilgiler, sözkonusu yüzyılın son çeyreğine aittir. Bu bilgilere göre çeşitli askeri sınıflara mensup olanlar arasında bölüklüler⁴¹⁴, tüfekçiler, gönüllüler, çerkesler, nevbetçiyân-ı kadim (müteferrika) ve müstahfızlar yer almaktadırlar. Bu grupların sayıları bir gruptan diğer bir gruba göre farklılaşmaktadır. Mesela zikredilen gruplardan en büyüğü, bölüklüler grubu idi. Bunların sayısı otuz dokuz kişiydi. En küçük grup ise, müstahfızlar grubuydu. Bu dönemde müstahfızlar on bir kişiden oluşmaktaydılar. Görüleceği gibi, bu muhtelif asker sınıflarına her yılda Medine’ye gönderilen surrelerden belli bir miktar tahsis ediliyordu. Tayin edilen bu paranın miktarı, bir sınıftan diğer bir sınıfa göre değil, bir kişiden diğer bir kişiye göre değişiyordu. Büyük bir ihtimal ile bunun en önemli sebebi zikredilen kişilerin sosyal ve ekonomik durumlarına göre sözkonusu miktarın verilmesiydi.

Bölüklüler

Askeri kuvvetlerin başında bölüklüler gelmektedirler. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’ndeki 4120 numaralı surre defterine göre 992/1583-1584 yılında Medine’de beş bölük vardı. Bu bölüklerin her biri şahıs adıyla kayıtlı idi. Bahis konusu kişi genelde bölüğün başı reisi idi. Zikredilen beş bölüğün en büyüğü, Ahmed es-Sâbûnî adıyla bilinen bölüktü. Bu bölükte dokuz kişinin görev aldığı görülmektedir. Bölüklerin en küçükleri ise, Mehmed bin Câsim ve Hüseyin bin Abdullah bölükleridir. Bu iki bölüğün her birinde yedi kişi bulunmaktaydı. Diğer yandan

Vusûl buldukda, te’hîr u terâhî eylemeyüp zikr olunan buhûrları mevsimi ile Ravza-i Mutahhara’ya irsâl u irsâl eyleyesin (BOA, **MD**, nr.VII, 334/959, 3 Ramazan 975/2 Mart 1568)

⁴¹² BOA, **MD**, nr.XXII, 123/248.

⁴¹³ Harem-i Nebevî üç ana bölümden ibarettir. Bunlardan birincisi ibadet yerini teşkil eden mesciddir. İkincisi Hz. Peygamber’in türbesini ihtiva eden Hücre-i Şerife’dır. Üçüncüsü ise Hz. Peygamber’in türbesi ile minberinin arasında yer alan Ravza-ı Mutahhara’dır.

⁴¹⁴ Genel olarak Osmanlılarda bölük anlamı hakkında bk. Abdülkadir Özcan, “Bölük”, **DİA**, VI, İstanbul, 1992, s.324-325.

Mustafa bin İbrahim ve Hasan es-Sâyiğ adlarıyla bilinen diğer iki bölük de sekizer kişiden oluşmaktaydı.

992/1583-1584 tarihinde Medine bölüklerinde görev alan kişilere surrelerden tahsis edilen paranın miktarı yüz altı sikke idi. Bu sikkenin zikredilen beş bölüğe eşit olarak verilmediği görülmektedir. Mesela Mehmed bin Câsim bölüğüne onsekiz sikke tayin edilmiş ise de, Hüseyin bin Abdullah bölüğüne ondokuz sikkenin tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Yine de Mustafa bin İbrahim bölüğüne yirmi iki sikke tayin edildiği zaman, Hasan es-Sâyiğ bölüğüne sadece on sekiz sikke verilmiştir. Halbuki ilk iki bölüğün her biri yedi kişiden, son iki bölüğün her biri ise, sekiz kişiden oluşmaktaydı. Aynı zamanda dokuz kişiden oluşan bölüklerin en büyüğü olan Ahmed es-Sâbûnî bölüğüne yirmi dokuz sikke tahsis edilmişti⁴¹⁵.

Bölüğün Adı	Kişinin sayısı	Tahsis Edilen Sikkenin Miktarı
Mehmed bin Câsim	7	18
Ahmed es-Sâbûnî	9	29
Hüseyin bin Abdullah	7	19
Mustafa bin İbrahim	8	22
Hasan es-Sâyiğ	8	18
Toplam	39	106

Tablo 13: 992/1583-1584 yılında Medine bölükleri

Sözkonusu arşivde bulunan 1316 numaralı surre defterinde de 998/1589-1590 yılında Medine’de beş bölüğün varlığı sürüyordu. Ancak zikredilen bu beş bölükte çalışanların sayısının, 992/1583-1584 yılına göre daha fazla idi. Bahis konusu surre defterinde, bu beş bölükte elli bir kişinin görev aldığı görülür. Bu bölüklerden birinin on bir kişiden oluştuğu dikkati çeker. Diğer dört bölüğün ise, her biri on kişiden ibarettir. Bu tarihte zikredilen bölüklere surrelerden tahsis edilen paranın miktarı iki yüz yirmi bir sikke idi. Bu meblağdan en çok alan bölük, Ahmed bin Mehmed adıyla bilinen bölüktür. Ahmed bin Mehmed bölüğüne tayin edilen paranın miktarı elli bir

⁴¹⁵ TSMA, **SD**, nr. 4120, v. 14a-15a.

sikke idi. En az alan sikke ise, Mehmed bin Ahmed Çerkes bölüğüdür. Bu bölüğe otuz dokuz sikkenin tahsis edildiği kayıtlıdır.

Bölüğün Adı	Kişinin sayısı	Tahsis Edilen Sikkenin Miktarı
Mehmed bin Hüseyin	10	47
Mehmed bin Ahmed Çerkes	10	39
Ahmed bin Mehmed	10	51
Mustafa bin İbrahim	10	40
Ali bin Abdullah	11	44
Toplam	51	221

Tablo 14: 998/1589-1590 yılında Medine bölükleri

Hemen hemen bütün bölüklerde çalışanlara tahsis edilen sikkenin miktarı bir kişiden diğer bir kişiye göre değişiyordu. Mesela Mehmed bin Hüseyin bölümünde görev alanlardan olan İbrahim bin Mehmed'e on iki sikke tayin edilmiş ise de, aynı bölüğüne mensup olan Abdî bin Ali'ye sadece iki sikke verilmiştir. Keza sözkonusu bölüklerden Mehmed bin Ahmed Çerkes adıyla tanınan bölükte görev alan Mehmed Dervîş bin İbrahim'e on iki sikke tahsis edildiği zaman, zikredilen bölükte çalışmış olan Abdullah bin Ali'ye sadece iki sikkenin tayin edildiği görülmektedir. Genel olarak bu durumu diğer kalan üç bölükte de görmekteyiz⁴¹⁶.

1000/1591-1592 yılında da Medine'de bulunan bölüklerin sayısı değişmemiştir. Değişiklik, genelde bu bölüklere mensup olan personel sayısında veya bunlara tahsis edilen sikkenin miktarındadır. Zikredilen bu beş bölükte elli iki kişinin görev aldığı tespit edilmiştir. Bölüklerden üçünün, onar kişiden oluştuğu görülmektedir. Diğer kalan iki bölüğün her biri ise, on bir kişiden ibarettir. Bahis konusu yılda zikredilen bu bölüklere tahsis edilen meblağın miktarı yüz doksan iki sikke idi. Bu bölüklere tahsis edilen sikkenin miktarının eşit bir şekilde verildiği görülmektedir. Mesela on birer kişiden oluşan iki bölüğün her birine kırk iki sikke verilmiştir. Aynı zamanda onar kişiden ibaret olan üç bölüğün ikisinin her birine otuz dokuz sikke tahsis edilmiştir. Bunlardan üçüncüsü ise, adsız olarak kaydedilmiştir. Diğer bir ifade ile adı geçen bölüğün başının adı zikredilmemiştir. Bu yüzden bahis

⁴¹⁶ TSMA, **SD**, nr. 1316, v. 16a-17a.

konusu bölüğün başına tayin edilen paranın miktarı da zikredilmemiş ve buna bağlı olarak bu son bölüğe sadece otuz sikkenin verildiği görülmektedir. 1000/1591-1592’de Medine’deki bölüklerin başlarının herbirine dokuz sikke tahsis ediliyordu. Bölüklerde görev alan her kişiye üç sikkenin tayin edildiği anlaşılmaktadır⁴¹⁷.

Görüldüğü gibi 992/1583-1584, 998/1589-1590, 1000/1591-1592 ve 1015/1606 yıllarında Medine’de bulunan bölüklerin sayısı aynı kalmıştır. Ancak nöbetli bölüklerin sürekliliği sözkonusu değildir. 998/1589-1590 yılının bölüklerinden olan Mehmed bin Hüseyin ve Ahmed bin Ahmed bölüklerinin 1000/1591-1592 yılındaki bölüklerin arasında bir yer aldıkları halde diğerlerinin ya reisleri ya da reisleri ile birlikte personeli de değiştirilmiş olmalıdır.

Bölüğün Adı	Kişinin sayısı	Tahsis Edilen Sikkenin Miktarı
Mehmed bin Hüseyin	10	39
Nasûh bin İbrahim	10	39
Ahmed bin Mehmed	11	42
Derviş bin Mehmed bin İbrahim	11	42
Zikredilmemiştir.	10	30
Toplam	52	192

Tablo 15: 1000/1591-1592 yılında Medine bölükleri

Bölüğün Adı	Kişilerin Sayısı	Tahsis Edilen Sikkenin Miktarı
Abdullah Mehmed Abdullah	11	94
Osman Behrâm	10	81
Hamza Abdullah	11	89
Mehmed Pîrî	11	89
Mustafa Abdullah ⁴¹⁸	11	89

Tablo 16: 1015/1606 Yılında Medine Bölükleri

Tüfekçiler

992/1583-1584’te sözkonusu surre defterine göre Medine’de tüfekçilerden otuz bir kişinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlar da geçimi sağlamak için surrelerden

⁴¹⁷ BOA, **MAD**, nr. 7091, s. 63-65.

sikkeler tahsis edilmiştir. Zikredilen tarihte tüfekçilere tayin edilen sikkenin miktarı yüz yetmiş sekiz idi. 998/1589-1590 yılında ise tüfekçilerin sayısının on ikiye kadar indiği görülmektedir. Bu on iki tüfekçiye yüz on iki sikke verilmiştir. Tüfekçilerin arasında en çok sikke alan Ali bin Mehmed adıyla tanınan tüfekçiydi. Bu tüfekçiye tayin edilen sikkenin miktarı on sekiz idi. En az sikke alan, Ömer bin Bâlî idi. Tüfekçi Ömer bin Bâlî'ya tahsis edilmiş olan miktar sadece beş sikkeydi⁴¹⁹.

Gönüllü Askerler

Bu dönemde Medine'de askeri kuvvetlerin arasında gönüllü askerler yer almaktaydılar. 992/1583-1584 yılında 4120 numaralı surre defterindeki kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla gönüllü askerlerin sayısı yirmi dokuz asker idi. Bunlara yüz yirmi beş sikkenin tahsis edildiği görülmektedir. 1316 numaralı surre defteri, 998/1589-1590 yılında Medine'de bulunan gönüllü askerlerin sayısının yirmi olduğunu göstermektedir. Yani bunların sayısının, 992/1583-1584 yılındaki sayısına nazaran 9 nefer azaldığı anlaşılmaktadır. Bu gönüllü askerlere tahsis edilen sikkenin miktarı iki yüz üç idi. Gönüllü askerlerden en çok alan sikke Hüsrev bin Abdullah adıyla tanınan gönüllüydü. Ona verilen meblağın miktarı altmış sikke idi. Bu şekilde sözkonusu kişiye tahsis edilen bu paranın miktarı, sadece gönüllü askerlerin arasında değil, Medine'de muhtelif askeri kuvvetlere mensup olan kişilere tayin edilen miktarın en büyüğünü teşkil etmektedir. Gönüllü askerlerden en az sikke alan ise, iki kişiydi. Bunların adları Hasan bin Abdullah tabi' Yakub Ağa ve Mahmud tabi' Şeyh Mercân'dır. Bu iki kişiye üçer sikkenin verildiği görülmektedir⁴²⁰.

Müstahfızlar

992/1583-1584 yılında Medine'de müstahfızlar grubu on bir kişiden oluşmaktaydı. Bunlara tahsis edilen meblağın miktarı otuz beş sikke idi. 998/189-1590 yılında müstahfızların sayısı hemen hemen bir kat yükselmiştir. Bunların sayısının zikredilen yılda yirmi üç olduğu görülmektedir. Bu tarihte müstahfızlar grubuna mensup olan kişilere tahsis edilen sikkenin miktarı yüz otuz altı sikke idi. Bunların arasında en çok sikke alan Hasan bin Abdü'n-Nebî adıyla tanınan müstahfızdır. Sözkonusu kişiye tayin edilen paranın miktarı on beş sikke idi. Bu

⁴¹⁸ BOA, MAD, nr.5936, s.57-59.

⁴¹⁹ TSMA, SD, nr. 4120, v. 12b-13b.

⁴²⁰ TSMA, SD, nr. 4120, v. 13a-13b.

gruptan en az sikke alan ise, sekiz kişiydi. Bunların üçer sikke aldıkları görülmektedir⁴²¹.

Çerkesler

Bunlar eski Memlûk askeri grubu olmalıdır. Osmanlılar zamanında gerek Mısır ve gerekse Mekke ve Medine’de teşkilatlarını sürdürmüşlerdir. 992/1583-1584 tarihinde bahis konusu şehirde Çerkeslerden on üç kişinin bulunduğu kaydedilmiştir. Bunlar için de surrenden bir miktar tahsis edilmiştir. Zikredilen tarihte Çerkeslere tayin edilen paranın miktarı altmış üç sikke idi. 998/1589-1590 yılında Çerkeslerin sayısı on üçten yirmi dörde kadar çıkmıştır. Buna bağlı olarak onlara tahsis edilen paranın miktarının sadece altmış üç sikkeden yüz altmış yedi sikkeye çıktığı görülmektedir. Çerkeslerin arasında bu meblağdan en çok alan kişi Mehmed bin Ahmed’dir. Bu kişiye on dokuz sikkenin verildiği kaydedilmiştir. Aynı zamanda Çerkeslerden en az sikke alan kişi, Bâlî bin Abdullah’tır. Bâlî bin Abdullah’a verilen meblağın miktarı sadece üç sikke idi⁴²².

Nebetçiyân-ı Kadîm Müteferrika

992/1583-1584 yılında 4120 surre defterine göre Nebetçiyân-ı Kadîm grubuna mensup olan kişilerin sayısı on üç kişi idi. Bu kişilere yetmiş dokuz sikkenin tahsis edildiği görülmektedir. 998/1589-1590 senesinde Nebetçiyân-ı Kadîm mensuplarının sayısı on dokuz kişiye kadar çıkmıştır. Bu on dokuz kişiye iki yüz seksen sekiz sikke verilmiştir. Bu gruba mensup olan İsâ bin Mehmed, grubun diğer mensuplarına nazaran en çok sikke alan kişiydi. Söz konusu kişiye tayin edilen meblağın miktarı yirmi bir sikke idi. Aynı gruptan en az sikke alan kişi, Câvir Abdullah adıyla tanınan nöbetçiydi. Buna sadece üç sikke verilmiştir. 998/1589-1590 yılında da Medine’de Nebetçiyân Cedîd Müteferrika adıyla askeri bir sınıfın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu grupta yedi kişinin görev aldığı görülmektedir. Bunlara da diğer askeri gruplar gibi surrenden belli bir miktar tahsis edilmiştir. Söz konusu sınıfa mensup olan kişilere verilen paranın miktarı yetmiş dokuz sikke idi⁴²³.

⁴²¹ TSMA, **SD**, nr. 4120, v. 13a-14a.

⁴²² TSMA, **SD**, nr. 4120, v. 13a-13b.

⁴²³ TSMA, **SD**, nr. 4120, v. 12b.

Hısârîyye

992/1583-1584 yılında hısârîyye mesleğine mensup olanların sayısı on bir kişiydi⁴²⁴. Bu sayının altı yıl boyunca değişmediği görülmektedir. Dolayısıyla bunların sayısı 998/1589-1590 yılında on bir kişiden ibarettir. Bunlara verilen sikke'nin miktarı doksan üç sikkeydi⁴²⁵.

Asker Grubuna Eklenenler

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1316 numaralı surre defterindeki notlardan anlaşıldığı gibi, 998/1589-1590 yılında Medine halkından bir kısım sözkonusu şehirdeki askerlere eklenmiştir. Bu eklenenlerin arasında bazı kişilerin çocukları ve bazı kadınlar da yer almaktadır. Büyük bir ihtimal ile bunların ailelerinden en az bir veya daha fazla kişi askeri kuvvetlerin birinde görev yapmaktaydı. Bu nedenle görev yapan kişilerin aileleri de askerlere eklenmiştir. Asker grubuna eklenen ailelerin çocuklarının sayısı otuz dört idi. Bununla beraber aynı grupta on yedi kadının bulunduğu görülmektedir. Bu eklenenlerin sayısı doksan bir kişiydi. Bunlara tahsis edilen sikkenin miktarı beş yüz altmış yedi sikke idi⁴²⁶.

Grubun Adı	Sayısı
Bölüklüler	39
Tüfekçiler	31
Gönüllüler	29
Çerkesler	13
Nevbetçiyân-i Kadîm	13
Mustahfızlar	11
Hısârîyye	11
Toplam	147

Tablo 17: 992/1583-1584 yılında Medine askerleri

⁴²⁴ TSMA, SD, nr. 4120, v. 14a.

⁴²⁵ TSMA, SD, nr. 1316, v. 16b.

Grubun Adı	Sayısı
Bölüklüler	51
Çerkesler	24
Mustahfızlar	23
Gönüllüler	20
Nevbetçiyân-i Kadîm	19
Tüfekçiler	12
Hısârîyye	11
Toplam	160

Tablo 18: 998/1589-1590 yılında Medine askerleri

Yukarıdaki iki tablo'dan anlaşıldığı gibi 992/1583-1584 ve 998/1589-1590 yıllarında askeri kuvvetlerin en büyüğü bölüklülerdir. Zikdedilen iki yılda bu gruba mensup olanların sayısı doksan kişiydi. En küçük grup ise hısârîyye grubudur. Bunların sayıları yirmi ikiydi. Diğer yandan bazı grupların sayısında ikinci yılda artım olmuş ise de, diğerlerinin sayısının oldukça indiği görülmektedir.

D. Medineliler

Yerli ahaliyi oluşturan grubun kökleri Hz. Peygamber'in hicretinden önce Yemen bölgesinden Medine'ye göç eden Evs ve Hazrec kabilelerine iner. Yani Medineliler Ensâr soyundan gelen nesillerden oluşmaktadır. Bunlar hemen hemen şehirdeki sakinlerin çoğunluğunu teşkil ederler. Bu grup da birkaç başlık altında toplanmıştır.

1. Fakirler

Medine-i Münevvere önceleri özellikle iktisadî bakımdan zengin bir şehir durumunda değildi. Bu nedenle şehirde kalan kimselerin bazıları zor şartlar altında yaşıyorlardı. Bunun en belirgin örneği, sözkonusu dönemde bazı Medineli fakirlerin

⁴²⁶ TSMA, **SD**, nr. 1316, v. 16a-16b.

barınacak evlerinin bulunmamasıdır. Bu nedenle bunların bir bölümünün sokaklarda, yollarda yatmak zorunda kaldıkları belirtilir. Osmanlı Devleti de bu konuya büyük önem vermiş ve zikredilen zümreye iskân edilmek üzere yeni bir bina inşa edilmesi emrini vermiştir. Söz konusu kararın uygulanması için Mısır beylerbeyisine bir hüküm gönderilmiştir⁴²⁷. Aslında bu gibi sorunların Osmanlıların önceki dönemlerinde ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Mesela VIII/XIV.yy.'da Memlûk Devleti döneminde Medine'de bazı fakirlerin evsiz yaşadıklarını görmekteyiz. Bunun için, Medine zenginlerinden ve Musul yakınındaki es-Selâmiye köyünden olan Safiyüddin Ebubekr bin Ahmed es Selâmî zikredilen fakirlere bir dâr (ev) vakfetmiştir⁴²⁸. Bu ev fakirlerden sadece evsiz olan kimselere tahsis edilmiştir.

Bu dönemde fakirlerin ikinci karşılaştıkları problem, kendilerine hükümet tarafından tahsis edilen buğday idi. Bilindiği gibi Osmanlılar her yıl ve düzenli bir şekilde bahsedilen şehre gönderilen buğdaydan bir miktarını aynı şehrin fakirlerine ayırıyordu. Ancak bu buğdayın zaman zaman Medine'de kalan fakirlere verilmeyip, Medine dışında olan bazı cemaâtlere çeşitli sebeplerden dolayı verildiği görülmektedir. Bu yüzden fakirler, zaman zaman zikredilen buğdaydan mahrum kalmışlardır. Adı geçen meselenin çözümü için Medine Kadısına ve Şeyhü'l-Harem'e bir hüküm gönderilmiştir. Söz konusu hükümden anlaşıldığı kadarıyla Medine fakirlerine tayin edilen buğdayın, sadece aynı zümreye mensup olan kimselere verilmesi emredilmiştir⁴²⁹. Buna karşılık bazı kimseler, hisselerini aldıktan sonra fazlasını da almaktaydılar. Bunun için merkezi hükümetin bölgenin idarecilerine birkaç defa hüküm gönderdiği anlaşılmaktadır⁴³⁰. Zikredilen hükümler, her kimsenin hissesinden fazla buğday almamasını emretmiştir. Diğer bir ifade ile her bir kişinin buğdaydan iki defa değil, bir defa alması gerekmektedir.

Yine bu dönemde, Medine cesetlerinin sokakta kalmasının önemli bir sağlık problemine yol açabilecek boyutta olduğu dikkati çekiyor. Zira kimsesiz olanların cesetleri yol üzerinde kalıyor, bunlar zaman zaman köpeklere de yem olabiliyordu. Bir diğer mesele de vefat eden kişilerin eşyalarının kayıt altına alınmamasıydı. Bu iki

⁴²⁷ BOA, MD, nr. XXXVI, 295/782.

⁴²⁸ İbn Ferhûn, *Tarihü'l-Medineti'l-Münevvere*, tahkik Hüseyin Muhammed Ali Şükri, Beyrut, Darü'l-Arkâm, 1416, s. 102.

⁴²⁹ BOA, MD, nr. XL, 291/668.

problemin halledilmesi için 27 Ramazan 990/25 Ekim 1582 tarihinde Medine Kadısına ve Şeyhü'l-Harem'e bir hüküm gönderildiği görülmektedir. Bu hüküm, fakirlerden her bir kişinin ölümü halinde geciktirilmeksizin hemen techizi ve defnini emrediyordu. Bunun ciddi bir sağlık tehdidi olduğu iması da yapılıyordu. Ayrıca ölenlerden herhangi bir kişinin eşyaları var ise deftere yazılması ve zikredilen defterin mahkeme vasıtasıyla muhafaza altına alınıp saklanması istenmişti⁴³¹.

2. Şerîfler ve Seyyîdler

Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma ile eşi Hz. Ali oğullarından gelenler şerîf ve seyyid adlarıyla bilinir. Bu noktadan hareketle Hz. Ali'nin oğlu Hasan'dan gelenlere “Şerîf”, diğer oğlu Hüseyin'den gelenlere “Seyyid” denilir⁴³². Bunlar tarih boyunca sürekli olarak kendilerine hürmet gösterilen ayrıcalıklı bir zümre oluşturmuşlardır. Bu vasıfları Osmanlı idaresi döneminde daha da öne çıkarılmış ve merkezi idare tarafından büyük bir tazimle anılmışlardır.

Osmanlı Medinesi'nde de bazı şerîfler ve seyyidlerin önemli bir sosyal zümreyi teşkil ettikleri anlatılmaktadır⁴³³. Bu şerîfler ve seyyidler “şurefâ-i benî Hüseyin” veya “eşrâf-ı benî Hüseyin” veya sadece “el-Eşrâf” adıyla anılırdı⁴³⁴. Osmanlı padişahları Hz. Peygamber'in soyundan gelen şerîflere ve seyyidlere büyük bir saygı göstermişlerdir. Hatta bunların refah içinde yaşaması için Medine-i Münevvere'ye gönderilen deşîşelerin üçte birinin onlara tahsis edildiği görülür ve bu husus için özel emirler yollandığı malumdur⁴³⁵.

Aslında Şerîf ve Seyyid ailelerinin buldukları yerde özellikle bir manevî nüfûza sahip olmakla birlikte önemli bir bölümünün geçinme sıkıntısı çektikleri de görülür⁴³⁶. Bunun en belirgin örneği 984/1576 yılında Nâkîbü'l-eşrâf makamında olan Seyyîd Ahmed idi. Zikredilen zât sözkonusu yılda fakirlerden sayılmakta idi. Bunun için 28 Rebiülâhir 984/25 Temmuz 1576 tarihinde Medine-i Münevvere

⁴³⁰ BOA, **MD**, nr. XL, 291/667.

⁴³¹ BOA, **MD**, nr. XLVI, 24/46.

⁴³² Mesela bk. C. Van Arendonk, “Şerîf”, **İA**, XI, İstanbul, 1979, s. 435-442; T. W. Haig, “Seyyid”, **İA**, X, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1988, s. 543; İ.H. Uzunçarşılı, **a. g. e.**, s. 9-13.

⁴³³ BOA, **KK**, nr. 74, s. 43.

⁴³⁴ TSMA, **SD**, nr. 1216, v. 9b; BOA, **MD**, nr. XLVI, 100/189; BOA, **MAD**, nr. 17937, s. 57.

⁴³⁵ BOA, **MD**, nr. XLVI, 100/189.

⁴³⁶ C.V. Arendonk, **a.g.m.**, s. 441.

kadısına, Mekke-i Mükerrreme kadısı ile surre eminine ve katibine birer hüküm gönderilmiştir⁴³⁷. Ona Mekke surre mahlûllerinden kırk sikke filori, Medine buğdaylarından on beş erdeb tayin edilmiştir.

Nakibü'l-eşrâf makamında olan kimse, şerîfler ve seyyidler ile ilgili bütün işlerden sorumluydu. Bunların başında bu sınıfa mensup olan bütün kişilerin isimleri inceleyerek kaydetmekte idi⁴³⁸.

999/1590-1591 yılında Medine-i Münevvere'de Benî Hüseyin şerîflerinden on altı hânedân/aile bulunduğu görülmektedir. Bu durum Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1216 numaralı surre defterindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. On dokuz kişi ile et-Tamârâ adıyla bilinen hânedân, hânedânların en büyüğünü teşkil etmektedir. Bunların arasında en küçük hânedân ise, Rahâb ve İyâne adlarıyla biliniyordu. Bu iki hânedânın her biri üç kişiden oluşmaktadır. Sözkonusu hânedânların kişi sayısı toplam olarak yüz elli sekiz idi (Bk. Tablo 19)⁴³⁹.

Aile'nin Adı	Kişilerin Sayısı
Et-Tamâra	19
el-Manâsır	15
el-Hamzân	15
Na'r	14
Musa	13
Cebbâr	12
er-Remhe	12
Seyyid Ahmed bin Sa'd	10
et-Tûfeyl	10
Cem'ân	7
Şefi'	7
Kor	7
Budûr	6
el-Hudû	5
Rabâb	3
İyâne	3

Tablo 19: XVI.yy.'da Medine-i Münevvere'de Benî Hüseyin şerîflerine mensup bazı ailelerin adları

⁴³⁷ BOA, MAD, nr. 17937, s. 57.

⁴³⁸ BOA, MD, nr. XXVIII, 119/287.

⁴³⁹ TSMA, SD, nr. 1216, v. 9b.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan surre defterlerinden bu dönemde Medine'de Hz. Peygamberin soyundan gelen bazı kimselerin isimleri tespit edilmiştir. Görüleceği gibi bunların sayısı bir yıldan diğer bir yıla göre değişiyordu. Mesela 992/1583-1584 yılında seyyidlerden sadece bir kişinin tespit edildiği görülmektedir. Bu tespit edilen kimsenin tam adı “es-Seyyid Habîb”dir⁴⁴⁰. Bununla birlikte 998/1589-1590 senesinde adı geçen es-Seyyid Habîb yanısıra iki kişi daha zikredilmiştir. Bunların adları “es-Seyyîd Mehmed” ve “es-Seyyîd Abdullah”tır⁴⁴¹. 999/1590-1591 tarihinde 1216 numaralı surre defterindeki kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyidler ve şeriflerin sayısı otuz ikiye kadar çıkmıştır. Bunlar on dokuz erkek ve on üç kadın idi. sözkonusu deftere göre erkeklerin adlarını şöyle zikredebiliriz:

Ancak 1004/1595-1596 yılında seyyidlerin sayısının tekrar üç kişiye kadar indiği görülmektedir. Bu üç kişi sadece erkeklerden ibarettir. Bunlar es-Seyyid ali el-Cemâvi⁴⁴², es-Seyyid Mehmed es-Sevâkni⁴⁴³ ve dönem şâfi'lerinin hatibi olan es-Seyyid ali es-Semhûdî'dir⁴⁴⁴.

3. Utekâ

Osmanlı kayıtları, Medine'de çeşitli yerlerde yaşayan köle⁴⁴⁵ menşeli şahısların ayrı bir grup oluşturduklarına işaret eder. Bunlar iki grup halinde ele alınabilir. İlki 1003/1594-1595 yılından önceki dönemde kölelik içinde yaşayan erkeklerdir. Bu gruba mensup olan kimselerin sayısı 28 kişi idi⁴⁴⁶. İkincisi ise, aynı dönemde, 24 kişiden oluşan kadın grubu idi⁴⁴⁷. Anlaşıldığı kadarıyla bu iki grup diğer ahaliden ayrı şekilde özel bir cemaât oluşturmuş durumdaydılar. Bunlar aslında kölelikten kurtulmuş hür kimselerdi, ama bu statü değişikliği yeni olduğundan kendileri âzâde denilen grup içerisinde belirtilmişlerdir. Bu meselede en önemli nokta, zikredilen bu eski kölelerin Medine toplumunda “âzâde grubu” adıyla

⁴⁴⁰ TSMA, SD, nr.4120, v. 15a.

⁴⁴¹ TSMA, SD, nr.1316, v. 16b.

⁴⁴² TSMA, SD, nr.1209/2, v. 21a.

⁴⁴³ TSMA, SD, nr.1209/2, v. 25a.

⁴⁴⁴ TSMA, SD, nr.1209/2, v. 50a.

⁴⁴⁵ Bu mütaklar için bk. Feridun M. Emecen, “Sosyal tarih kaynağı olarak Osmanlı tahrir defterleri”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 143-156.

⁴⁴⁶ TSMA, SD, nr. 1214, v. 31a.

⁴⁴⁷ TSMA, SD, nr. 1214, v. 37a.

hususî bir başlık altında belirtilmiş bulunmasıdır. Ancak sayı bakımından bunlar büyük bir grup teşkil etmemişlerdir.

Topkapı Saray Müzesi Arşivi'ndeki 1316 numaralı surre defterindeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla 998/1589-1590 yılında Medine'de azatlıların sayısı 22 idi. Bunların çoğunun azatlı kadınlardan oldukları görülmektedir. Bu durum, önceki dönemlerde sözkonusu şehirde yaşamış olan cariyelerin sayısının kölelerin sayısından daha fazla olduğunu yansıtmaktadır. Çünkü görüleceği gibi bu üstünlük önümüzdeki yıl da devam edecektir. Zikredilen yılda azatlı kadınların sayısı 13 iken azatlı erkeklerin sayısı 9 idi.

Bahis konusu azatlı kimselerin kölelikten kurtuluşunun, elde edindiğimiz bilgilere göre önceki dönemde başladığı görülmektedir. Mesela XV.yüzyıl sonlarında ve XVI.yüzyıl başlarında Medine'de yaşayan bazı köleler ve cariyeler yukarıda zikredilen es-Selâmî tarafından kölelikten kurtarılmıştır. 998/1589-1590 tarihinde köleleri ve cariyeleri azat eden kimselerin sayısı 18 idi. Bunlardan bazılarının birden fazla köle ve cariye azat ettiği görülmektedir. Mesela el-Hânî adıyla bilinen bir kimse, bir köle ile bir cariye azat etmiştir. Aynı şekilde Mustafa bin Mehmed iki cariye, el-Yazıcı iki köle ile bir cariye ve İmaret şeyhinin bir köle ile bir cariye azat ettiklerini görmekteyiz. Öte yandan bazı kimseler, sadece bir köle veya bir cariyeyi kölelikten kurtarmışlardır.

Bunların arasında el-Hakîm, Bin Yahya ve Dede adlarıyla bilinen kimseler bulunmaktadır. Mesela el-Hakîm ile Bin Yahya birer cariye azat ederken, Dede'nin sadece bir köleyi azat ettiği görülmektedir (Bk.Tablo 20 ve Tablo 21).

Azathı Kadının Adı	Azat Eden Kimsenin Adı
Sa'ide	El-Hânî
Mûza	İmaret Şeyhi
Bahîte	El-Hakîm
Fâyde	Muistafa bin Mehmed
Fâyde Kızı	Mustafa bin Mehmed
Rûmmanîye	Bin Yahya
Bahîte	Turgut
Gazal	Ali el-Yazıcı
Zâdü'l-Hayr	Bölük başı
Zâdü'l-Hayr	Hesrev Cebeci
Fâyde	Cavuş
Sa'ide	Ramazan
Güler	Nizam Çelebi

Tablo 20: 998/1589-1590 Yılında Azatlı Kadınlar

Azathı Erkeğin Adı	Azat Eden Kimsenin Adı
Ferec	El-Hânî
Bilal	Mustafa
Mübarek	İmaret Şeyhi
Bilal	Hesrev
Reyhân	Dede
Bilal	Ali-el-Yazıcı
Mübarek	Ali el-Yazıcı
Bahit	İsmail
Mübarek	El-Emîr Bahtiyâr

Tablo 21: 998/1589-1590 Yılında Azatlı Erkekler

Topkapı Saray Müzesi Arşivi'nde bulunan 1216 numaralı surre defterindeki bilgilere göre 999/1590-1591 yılında Medine'de azatlı olan kimselerin sayısı 35 kişiye kadar çıkmıştır. Bu rakam, azatlıların sayısının önceki seneye nazaran 13 kişiye yükseldiğini aksettirmektedir. Diğer bir ifade ile azatlıların artış oranı %59 idi. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla azatlıların sayısı yıldan yıla değişiyordu. Büyük bir ihtimal ile bunun en önemli nedeni sözkonusu 13 azatlının 999/1590-1591 yılında kölelikten kurtulması idi veya bunlar daha önce azat edilmiş olduklarından artık normal statüde sayılıp azat grubu içine bir daha alınmamıştı. Bu durum diğer Osmanlı şehirlerinde tahrir kayıtlarında da görülür. Bu tahrirde mütak/azatlı yazılı şahıs diğer tahrirde artık hür insanlar kategorisindedir ve normal sivil halk arasında kayıtlıdır*. 999/1590-1591 yılında adı geçen surre defterindeki kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla sadece erkekler değil, azat eden kadınlar da var idi. Bunlardan iki kadın tespit edilmiştir. Bunlar muhtemelen şehrin varlıklı, önde gelen ailelerine mensup hanımlar olmalıdır. Bu tespit edilen iki kadının her birisinin iki cariyesinin var olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi "Fâtıma bint Irak" adıyla bilinen kadındır. Bu kadının zikredilen tarihte veya daha önceki tarihlerde iki cariyeye azat ettiği anlaşılmaktadır. Bu azat edilen iki cariyenin adları "Mâkbûle" ve "Reyhân" idi. Diğer kadın ise, sadece "eş-Şerîfe" adıyla tanınan kadın idi. eş-Şerîfe de iki cariyeye azat etmiştir. Bunların isimleri "Bahîte" ve "Hûlv" idi.

Tespit edildiği gibi 999/1590-1591 yılında Medine'de azatlıların sayısı 35 kişi idi. Bunların çoğu kadınlardan oluşmaktaydı. Bu tarihte kölelikten kurtulan cariyelerin sayısı yirmi üç cariyeye idi. Bu azatlı kadınlar sözkonusu yılda azatlı kimselerin toplam 1.65,7'sini teşkil etmekte idi (bk.Tablo 4). Azatlı erkeklerin sayısı ise, on iki kişi idi. Bunlar, azatlıların toplam %34.3'sini teşkil etmekteydi (Bk. Tablo 22).

Azatlı Kadının Adı	Azat Eden Kimsenin Adı
Gazal	El-Mâlikî
Mercâne	Abdullah
Zaynep	Seyyid Mehmed
Makbûle	Fâtıma bint Irak
Selimîyye	Mehmed
Reyhân	Fâtıma bint Irak
Kemde	El-Mennâvî
Bahîte	eş-Şerîfe
Mûrî	Yunus
Zadü'l-Hayr	Molla
Suad	Es-Seyyid Nasûh
Râdîye	Kadî Ahmed
Hûlv	eş-Şerîfe
Emü'l-Hayr	el-Bûrrî
Makbûle	Cezî
Mercâne	İbrahim
Heyrânîyye	Cevher Ağa
Bahîte	Ağa Ma'rûf
Bahîte	Hanbelî
Tûffahâ	Mûslihuddin
Tâbe	Ağa Osman
Reyhân	Hazinedar
Mercâne	Şeyh Yakût

Tablo 22: 999/1590-1591 Yılında Azatlı Kadınlar

Azatlı Kadının Adı	Azat Eden Kimsenin Adı
Anber	eş-şeyh Abdurrahîm
Necîb	İlyâs
Fereç	Bilal
Mübarek	Seyyid Hasan
Salahuddîn	Tacuddîn
Mercân	İbrahim
Hızır	Tancarâvî
Cuma	El-Bûnî
Fereh	Şemseddin
Nur's-Sabah	Hazinedar
Makbul	Hazinedar
Abdullah	Hazinedar

Tablo 23: 999/1590-1591 Yılında Azatlı Erkekler

4- el-Cedîd Cemaâti

Medine toplumunun gruplarından birini el-Cedîd veya el-Cudûd (yeni olanlar) adıyla kayıtlı olanlar teşkil eder. Bunlar muhtemelen şehre sonradan gelip yerleşenleri gösteriyor olmalıdır. Yahut daha önceki dönemlerde adlarına rastlanmayan, yeni geldikleri için defterde bu durumlarına işaret eden tabirle anılan kimseleri gösteriyordu. Grup ile ilgili elde edebildiğimiz ilk bilgiler 1006/1597-1598 yılına aittir. Anlaşıldığı kadarıyla bu yılda zikredilen gruptan yirmi beş kişi vardı⁴⁴⁸. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 1 numaralı surre defterinin verdiği bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla bunların sayısının 1009/1600 yılında yirmi beş kişinin olduğu görülmektedir. Bunların adları incelendiğinde, önemli dini gruplara mensup tanınmış kimseler oldukları dikkati çeker. Adlarının takıları, bunların Anadolu (Rûmî), Yemenli, Erhenli gibi geldikleri yere işaret eder. Ayrıca Hanefî, Hanbelî, Nakşibendî gibi mezheplere tarikat atıfları yanında müderris olarak kaydedilenler de vardır. Şüphesiz bu lakaplar, mesleki formasyonlar onların önde gelen nüfuzlu gruplara

mensup bulduklarını ispatlar. Bu grubun daimi mi yoksa geçici bir süre için mi Medine’de buldukları tam olarak anlaşılamamaktadır.

1009/1600 yılında Medine’de el-Cedîd grubuna mensup kişilerin adları

Evlâd-ı Dervîş Ahmed bin Ramazan

Abdullâh bin Hasan Fahrûddîn

Evlâd-ı Ahmed bin İsmail

Halîme Hatûn hem şehri-i el-Hâc Safer er-Rûmî

Ayşe Hatûn bintu’el-Hâc Safer er-Rûmî

Evlâd-ı eş-Şeyh Şihabuddîn el-Hanefî

Abdurrazzâk bin es-Seyyid Yahya

Mehmed bin Sıddîk

Evlâd-ı eş-Şeyh Abdülhalîl (Abdülcelîl)

Yusûf er-Rûmî müşd-i Babu’r-Rahma

Ahmed Halîfe en-Nakşibendî

Mahmûd Dede bin Abdullâh er-Rûmî

Mehmed bin Yusûf Rûmî tâbi‘ Beyzâde

el-Hâc Alî er-Rûmî mürîd-i İbrahim Efendi

İbrahim bin Harem müşid-i Babu’s-selam

Muslih Ribâtü’l Efendi Abdülvehhâb

es-Seyyîd Hasan Damad eş-Şeyh Muhyiddîn el-Müderriis

Fâtıma binti Seyyîd Alî el-Yemenî

Cemâluddîn bin Mehmed el-Hanbelî

Evlâd-ı es-Seyyîd Ebubekr el-Ezherî

Evlâd-ı Şemseddîn el-Kürdî

Mehmed bin Musa

Alaeddîn Müderriis-i Medrese-i Rüstem Paşa Şâbîka

⁴⁴⁸ TSMA, SD, nr.1215, v.11b.

Mîr Mehmed el-Buhârî Hafîb-i Medîne-i Münevvere

Ahmed bin Abdullâh tâbi‘ İbrahim el-Hâzindâr

5- Alimler

XVI. yy’da Medine’de bazı alimlerin yetiştirdiği görülmektedir. Bu alimlerin genelde çeşitli ilim alanlarında öğrenim görmüş oldukları anlaşılmaktadır. Bu alanların başında dini ilimler gelmektedir. Dini ilimlerin en belirgin örneği tefsir, hadis ve fıkıhtır. Bunun yanında dil ve şiir gibi alanlarda bazı alimler de vardı.

Ahmed bin Muhammed bin Ahmed bin Muhammed bin Muhammed bin Muhammed

Mısırlıdır. 4 Şevval 866’da (2 Temmuz 1462) Medine’de doğdu. Burada yetişmiştir. Ebu’l-Ferec el-Merâğî, babası ve es-Seyyid es-Semhûdî gibi alimlerden çeşitli ilimler tahsil etti. el-İmam es-Sehâvî’den icâzet aldı. 895/1489-1490 tarihinde Kahire’ye gitti. 901/1495-1496 yılında el-Burhan bin Ebi’s-Şerif’den et-Taftazânî’nin “et-Telhis” eserini okudu. ez-Zeynî Zekeriya’dan fıkıh tahsil etti. Aynı zamanda Hadis, Hisap ve Ferâiz gibi birçok alanda öğrenim gördü. 922/1516 yılında Kudüs’ü ziyaret ederken yolda vefat etti⁴⁴⁹.

Ahmed bin Musa bin Muhammed bin Ebibekr en-Nebtîfî

889/1484 yılında Medine’ye gelen en-Nebtîfî, el-Fadl bin’l-İmam ed-Dimaşkî ve Ahmed el-Mağrîbî gibi alimlerden ders gördü. Medine’de olan el-Eşrefiyye medresesinin ribatında bevvâblık yapmıştır. Burada evlenmiş ve birkaç erkek ve kız babası olmuştur. Çarşamba gecesi 8 Cemazilevvel 937’de (28 Aralık 1530) vefat etmiş ve Bakî’de defn edilmiştir⁴⁵⁰.

Muhammed bin el-Hüseyn es-Semerkandî

Beş dil biliyordu. Bunlar Arapça, Farsça, Rumca, Hintçe ve Habeşistanca’dır. Çok eser yazmıştır. Rivayetlere göre yazdığı eserlerin sayısı 1090’dır. Bunun yanında çok şiir yazmıştır. 996/1587-1588 yılında Medine’de vefat etmiştir⁴⁵¹.

⁴⁴⁹ es-Sehâvî, a.g.e., I, s. 134.

⁴⁵⁰ es-Sehâvî, a.g.e., I, s. 157.

İbn İrak

Tam adı Muhammed bin Ali bin Abdurrahman ed-Dimaşki'dir. Medine'de 878/1473 tarihinde dünyaya geldi. eş-Şeyh Ömer ed-Dârânî'den Kuran-ı Kerîm okudu. Çerkes emirlerinden olan İbn İrak'ın 895/1489-1490 yılında babası ölmüş ve aynı yılda kendisi de evlenmiştir. Evlendikten sonra Beyrut'a gitmiştir. Beyrut'ta beş yıl kalan İbn İrak eş-Şeyh Muhammed en-Nânci, el-Fadl bin el-İmam ve eş-Şeyh Şihabeddin bin Mekkîyye en-Nabkûsî'den tefsir, hadis ve fıkıh tahsil etmiştir. beyan, Meânî, Nahv ve Usûl ilimleri ise, başka alimlerden öğrenmiştir. 905/1499-1500 yılında Mısır'a gitmiştir. Burada es-Suyûtî ve ed-Dinyâtî gibi alimler ile görüşmüştür. Beyrut, Dimaşk ve Mısır gibi yerlerde dolaşan İbn İrak 924/1518 tarihinde Medine'ye dönmüştür. Medine'ye döndükten sonra irşad ve terbiye faaliyetlerinde bulunan İbn İrak, 933/1526-1527'de Mekke'de vefat etmiştir. Dönemin Mekke emiri de cenaze törenine katılanların arasındaydı⁴⁵².

El-Miknâsî

Adı Abdülaziz bin Abdülvâhid bin Muhammed el-Mağribî'dir. Alim, edip ve şair bir zât idi. Çeşitli ilimlerde şiir yazmıştır. Medine'de Kurrâ (okuyucular) şeyhi idi. 951/1544 yılında Kudüs ve Dimaşk'a gitmiştir. Medine'ye döndükten sonra 964/1556-1557'de vefat etmiştir⁴⁵³.

Muhammed bin Halil

Aslında XVI.yy.'da Adana kadılarından idi. Büyük bir alim olan Muhammed bin Halil 928/1521-1522'de Mekke'ye gitmeden önce Medine'de vefat etmiştir⁴⁵⁴.

6- Fakîh Kadınlar

Medine toplumunda dikkati çeken gruplardan biri "fakîh kadınlar" adıyla bilinen grup idi. Fakîh kadınlar, surre defterlerindeki notlardan anlaşıldığı gibi ayrı bir grup olarak tasnif edildi. Bu durum sözkonusu kadınların Medine toplumunda büyük bir grup olduklarını yansıtmaktadır. Bu da bunların dini ilimlerde ve özellikle fıkıh alanında yeterince ders gördüklerini göstermektedir. Bu noktadan hareketle

⁴⁵¹ M.Bâ Fakih, **a.g.e.**, s. 446.

⁴⁵² Muhammed bin Hasan bin Ukeyl Musa, **el-Muhtâr el-Masûn min A'lâm el-Kûrun**, I, Cidde, Dârü'l-Endelus, 1415/1995, s. 667-672.

⁴⁵³ M.Ukeyl Musa, **a.g.e.**, s. 784-785.

⁴⁵⁴ eş-Şeyh Necmuddin el-Gazzî, **el-Kevakıb's Sâire bî A'yân el-Miâ el-Âşîre**, Beyrut,1945,tahkik Ceparil cepur, s. 24.

Medinelilerin kadın öğrenimine büyük bir önem verdikleri anlaşılmaktadır. Bu ihtimâmın sayesinde bazı Medinelî kadınlar ilmi tahsilini tamamlamış ve fakîh derecesine kadar çıkmıştır. Zikredilen kadınlar fıkıh derslerini bitirdikten sonra yeni öğrenciler (özellikle kızlar) yetiştirmeye başladıklarını söylemek mümkündür. Diğer bir ifade ile bu fakîh kadınlar, fıkıh alanında onlardan daha önce ders gören ve tahsilini tamamlayan kadınlar tarafından yetiştirilmişlerdir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 1 numaralı ve 1009/1600 tarihli surre defterinin ihtiva ettiği bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla, sözkonusu yılda Medine'de fakîh kadınlardan seksen altı kişi olduğu anlaşılmaktadır⁴⁵⁵. Bunların tamamı fıkıh alanında yetiştirilmişlerdir. Ancak bu fakîh kadınların fetva verip vermedikleri hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Yalnız bunların özellikle kadınlar ile ilgili dini ve sosyal meselelerin çözülmesinde rol oynadıklarını söylemek mümkündür.

7- Meslek Mensupları

Tarım İle İlgili Meslekler

Bu konu hakkında elde edebildiğimiz ilk bilgiler 992/1583-1584 yılına aittir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 4120 numaralı surre defterinin verdiği bilgilere göre bahis konusu yılda Medine'de tarım ile ilgili dört meslek tespit edilmiştir. Bunlar fırıncı, öğütücü, tatlıcı ve oduncudur⁴⁵⁶. Bu dönemde bunlardan birer tane zikredilmiştir. Bu mesleklerin oduncu hariç ziraatle ilişkisinin direkt olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bunların tamamı hububata dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile hububat olmazsa bu gibi mesleklerin ortaya çıkışı mümkün değildir. Odunculuk mesleği ise daha uzun ve hububatı olmayan ağaçlara bağlıdır. Bu yüzden odunculuk mesleğinin hem tarım hem de ormancılıkla ilişkisi vardır.

998/1589-1590 yılında adı geçen mesleklerin oranında büyük bir artışın olduğu görülmektedir. Mesela tatlıcı birden ikiye, fırıncı birden beşe, oduncu birden dörde ve öğütücü birden beşe yükselmiştir. Bunun sebebi bilinmemiş ise de, belki 992/1583-1584 yılından 998/1589-1590 yılına kadar olan dönemde Medine'de tarım

⁴⁵⁵ BOA, **SD**, nr.1, vr 4b.

⁴⁵⁶ TSMA, **SD**, nr.4120.

faaliyetleri genişlemiştir. Bu mesleklerin yanında yeni iki meslek ortaya çıkmıştır. Bunlar marangozluk ve ölçüdür. Bilindiği gibi marangozluk işinin yerine getirilebilmesi için yeterli tahtalar temin edilmesi gerekmektedir. Bunun için tarımı ve ormanı olmayan yerlerde marangozluk mesleğinin bulunması oldukça zordur. Bu dönemde Medine’de marangozluk mesleği altında çalışanların sözkonusu şehrin evlerinin temel ihtiyaçları olan kapılar, pencereler ve tavanları yaptıklarını söylemek mümkündür. Bunun yanında evlerin bazı iç malzemelerinin burada yapıldığı tahmin edilebilir. Ölçü mesleği ise hububat ve hurma ölçmesiyle ilgili bir meslektir. Bu yüzden adı geçen mesleğin Medine’de bulunması normal sayılmaktadır⁴⁵⁷.

İki yıl sonra yani 1000/1591-1592 yılında fırıncılık mesleğine mensup olanların sayısının beşten altıya çıktığı görülmektedir. Buna karşı bazı mesleklerde bir düşüş olmuştur. Mesela öğütücü beşten ikiye ve oduncu dörtten ikiye inmiştir. Aynı zamanda ölçü mesleğinde hiçbir değişimin olmadığı anlaşılmaktadır⁴⁵⁸.

1004/1595-1596 yılında tarım ile ilgili mesleklerden sadece üç mesleğin zikredildiği görülmektedir. Bunlar öğütücü, tatlıcı ve fırıncıdır. Bu dönemde öğütücülerden sekiz, tatlıcılardan altı ve fırıncılardan iki kişi kaydedilmiştir⁴⁵⁹.

Mesleğin Adı	Sayısı
Fırıncılık	14
Öğütücülük	13
Odunculuk	10
Tatlıcılık	9
Ölçü	2
Marangozluk	1

Tablo 24: XVI.yy.’da Medine’de Tarım İle İlgili Meslekler

⁴⁵⁷ TSMA, SD, nr.1316.

⁴⁵⁸ TSMA, SD, nr.1212.

⁴⁵⁹ TSMA, SD, nr.1209/2.

Hayvancılık İle İlgili Meslekler

Bu dönemde zikredilen şehirde hayvancılıkla ilgili mesleklerin sayısı tarım faaliyetine bağlı mesleklere nazaran oldukça azdır. Mesela 992/1583/1584 yılında hayvancılığa bağlı mesleklerden sadece bir mesleğin zikredildiği görülmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 4120 numaralı surre defterinde kaydedilen meslek, yağcılık mesleğidir. Bu yılda yağcılık yapanların sayısı yediydi. 998/1589-1590 yılında yağcılarının sayısının %100 arttığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile yağcılık mesleğine mensupların sayısı yediden on dörde çıkmıştır. Aynı yılda sepicilik mesleği ilk olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu dönemde zikredilen mesleğin altında sadece bir kişinin çalıştığı tespit edilmiştir.

1000/1591-1592 yılında yağcılarının sayısının dokuz kişiye indiği görülmektedir. Aynı yılda kasaplık mesleğine mensup bir kişi tespit edilmiştir. 1004/1595-1596 yılında ise yağcılık mesleği altında on sekiz kişinin çalıştığı görülmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan surre defterlerinin verdikleri bilgilere göre yağcılık mesleğinde büyük bir istikrarsızlık oluyordu. Bu istikrarsızlığın gerçek sebebi bilinmemiş ise de, büyük bir ihtimal ile bu durum Medine ve çevresinde bulunan hayvanların özellikle koyunlar ve keçilerin mevsim hareketlerine bağlıdır. Bu yüzden sözkonusu meslekte hayli farklılıklar göze çarpmaktadır.

Mesleğin Adı	Sayısı
Yağcılık	48
Sepicilik	1
Kasaplık	1

Tablo 25: XVI.yy.'da Medine'de Hayvancılık İle İlgili Meslekler

Ticaret İle İlgili Meslekler

XVI.yy.'da Medine'de özellikle dış ticaret ile ilgili meslekler de bulunmaktaydı. Ancak bunlar sadece iki meslekten ibarettir. Bunlardan birincisi ipekçilik mesleğidir. İkincisi ise kuyumculuktur. Daha önce bahsedildiği gibi Medine'ye gelen ipekler Türkiye, Mısır ve Hindistan bölgelerinden gönderiliyordu. Bu meslekte 9921/1583-1584 yılında iki, 998/1589-1590 yılında dört, 1000/1591-1592 yılında altı ve 1004/1595-1596 yılında sadece bir ipekçi tespit edilmiştir. Medine'de kuyumculuk mesleğinin varlığı Hz. Peygamber'in dönemine aittir. Çünkü bu dönemde kuyumcular için bir çarşı vardır. Bu çarşıda altın ve gümüş satılıyordu⁴⁶⁰. Ancak altın ve gümüş gibi değerli madenlerin nereden getirildikleri bilinmemektedir Hatta bunların Medine'de olup olmadığı bilgisi yoktur. 998/1589-1590 yılında Medine'de kuyumculuk mesleğine mensupların sayısı sekiz kişidir. Bunun dışında Osmanlı belgelerinin kuyumculardan bahsetmedikleri görülmektedir.

Mesleğin Adı	Sayısı
İpekçilik	13
Kuyumculuk	8

Tablo 26: XVI.yy.'da Medine'de Ticaret İle İlgili Meslekler

E- Mucavirler

Mucavir kelimesinin Arapça ve Osmanlıca sözlüklerinde çeşitli manaları vardır. Bunlardan “Medine’de ikamet etmek”, “camide kalmak”, “bir büyük türbenin yanında ibadet etmektir”⁴⁶¹. Ancak kelimenin terimindeki halinde kullanılışı, yurdunu terk edip ibadet amacıyla Medine-i Münevvere’ye göç edenleri ifade eder.

Mucavirlerin Medine-i Münevvere’ye ilk ne zaman geldiklerini tespit etmek zordur. Yalnız bunların Hz. Peygamber’in hicretinden sonra adı geçen şehre gelmeye başladıklarını söylemek mümkündür. Özellikle 9/630-631 yılında muhtelif yerlerden Medine’ye çeşitli kavimlerin geldikleri görülmektedir⁴⁶². VI/XII.yy.'da bahis konusu

⁴⁶⁰ es-Seyyid Muhammed el-Fâsî, **a.g.e.**, II, s.28.

⁴⁶¹ Meceddin Muhammed bin Ya’kub el-Firozabâdî (ö.817 h.), **el-Kâmûsü'l Muhît**, Darur-Rayyân, II.Baskı, Beyrut, 1407/1987, s.471; Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, VII.baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, s.1290.

⁴⁶² es-Sehâvî, **a.g.e.**, I, s.16.

şehirde mucavirler adıyla bilinen bir grup var idi⁴⁶³. Bu durum sonraki dönemlerde ve özellikle Osmanlılar zamanında belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti sadece Medine asıl ahalisine değil, aynı zamanda oradaki mucavirlere büyük bir önem vermiştir. XVI.yy.'da mucavirler Medine-i Münevvere toplumunda önemli bir yer almaktaydı. Bunların hakkında değerli bilgiler kaydedilmiştir. Bu durum surre defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Mesela 1003/1594-1595 tarihinde zikredilen şehirde mucavirlerin grup sayısı oniki idi⁴⁶⁴. Bu grup mucavirlerin geldikleri yerlere göre tasnif edildiği görülmektedir. Bu durum Medine-i Münevvere'de yaşayan bütün mucavirlerin sadece bir grup içinde yaşamadıklarını yansıtmaktadır. Diğer bir ifade ile her bir mucavir kendi geldiği bölgesinin adını taşıyan gruba girmekte idi. Bunun için Yemen bölgesinden gelen mucavir “Yemânî” adıyla bilinen gruba, Anadolu'dan gelen mucavir “Rûm” adıyla bilinen gruba, Acem diyarından gelen mucavir “Acem” adıyla bilinen gruba, Mısır diyarından gelen mucavir “Mısırlılar” adıyla bilinen gruba, Hindistan bölgesinden gelen mucavir “Hunûd” adıyla bilinen gruba, Medine batısından gelen mucavir “ehl-i Garb” adıyla bilinen gruba, “Kudüs, Şam, Halep, Bağdad'tan gelen mucavir “Kudüs, Şam, Halep, Bağdad” adıyla bilinen gruba, Cebert diyarından gelen mucavir “Cebertî” adıyla bilinen gruba, Ekrad diyarından gelen mucavir “Ekrâd” adıyla bilinen gruba ve en son batı Afrika'dan gelen mucavir “Tekrûr” adıyla bilinen gruba eklenmekte idi (Bk. Tablo 27).

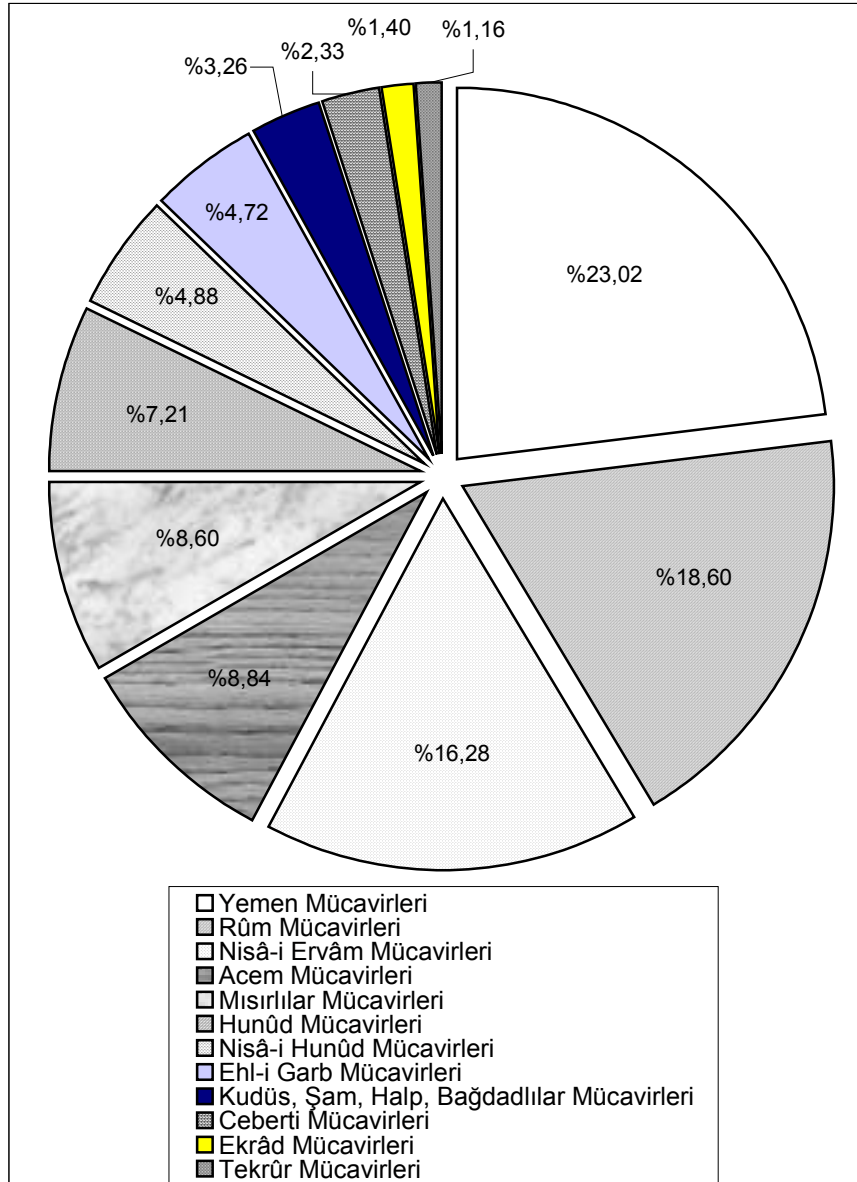
Grubun Adı	Sayısı
Rûm	150
Yemânî	99
Hunûd	52
Acem	38
Mısırlılar	37
ehl-i Garb	19
Kudüs, Şam, Halep, Bağdadlılar	14
Cebertî	10
Ekrâd	6
Tekrûr	5
Toplam	430

Tablo 27: 1003/1594-1595 Yılında Medine-i Münevvere'de Mucavirler

⁴⁶³ Mesela bk. İbn. Farhûn, **Tarihü'l-Medinetü'l-Münevvere**, Tahkîk Hüseyin Muhammed Ali Şükri, Davu'l-Arkâm, Beyrut, 1416, s. 86, vd.

⁴⁶⁴ TSMA, **SD**, nr.1214, v. 23a-36a.

Yukarıdaki tablodaki bilgilerden anlaşıldığına göre 1003/1594-1595 tarihinde sözkonusu şehirde yaşayan mucavirlerin en büyük grubu, Anadolu meşeli mucavirler teşkil etmektedir. Kadın ve erkek (70+80) toplam 150 kişi ile (Rum ve Nisa-i Eruâm/Rum) bu iki grubun Anadolu'dan geldikleri açıktır. Onları Yemenliler izlemektedir. Anadolu'dan gelenler gibi Hindistan meşeli olanların da kadı ve erkek olarak iki grupta kayıt edilmeleri ilginçtir. Diğer gruplarda bu görülmez. En küçük grup ise 5 kişi ile "Tekrûr" adıyla bilinen mucavirler grubu gelmekte idi. Bunlar zikredilen şehirde oturan mucavirlerin toplam %1.16'sını teşkil etmekteydi (Bk. Şekil 7).

Yemen Mücavirleri	%23,02
Rûm Mücavirleri	%18,60
Nisâ-i Ervâm Mücavirleri	%16,28
Acem Mücavirleri	%8,84
Mısırlılar Mücavirleri	%8,60
Hunûd Mücavirleri	%7,21
Nisâ-i Hunûd Mücavirleri	%4,88
Ehl-i Garb Mücavirleri	%4,72
Kudüs, Şam, Halp, Bağdadlılar Mücavirleri	%3,26
Ceberti Mücavirleri	%2,33
Ekrâd Mücavirleri	%1,40
Tekrûr Mücavirleri	%1,16

Şekil 7

1209/2 numaralı ve 1004/1595-1596 tarihi surre defterindeki bilgilere dayanarak Medine-i Münevvere’de yaşayan mucavir grupları arasında çok farklılıklar olmamıştır. Diğer bir deyimle yine de mucavirlerin on iki gruptan oluşturdukları görülmektedir⁴⁶⁵. Bu yılda dikkati çeken önemli husus bazı gruplara mensup olan kimselerin sayılarının azalmış olmasıdır. Yalnız bu azalışlar o kadar büyük değildi. Mesela 1003/1594-1595 yılında 99 kişiden oluşan Yemen mucavirleri 1004/1595-1596 senesinde 96 kişiye inmişlerdir. Yani sözkonusu gruptan üç kişi kaydedilmemiştir. Bu durum, defterde kaydedilmeyen mucavirlerin bu yılda öldükleri veya geldikleri bölgelere tekrar döndükleri ihtimalini akla getirmektedir. Aynı şekilde Rûm mucavirleri 80’den 73’e, Acem mucavirleri 38’den 37’ye, Mısır mucavirleri 37’den 36’ya, Kudüs, Şam, Halep, Bağdadlılar mucavirleri 14’ten 12’ye ve Ekrâd mucavirlerinin 6’dan 5 kişiye indikleri görülmektedir. Buna karşılık Nisâ-i Ervâm mucavirleri 70 kişiden 72 kişiye çıkmıştır. Öte yandan Hunûd, Nisâ-i Hunûd, ehl-i Garb, Cebertî ve Tekrûr mucavirlerinin gruplarında hiçbir değişiklik olmadıkları kaydedilmiştir. Yani adı geçen mucavirler gruplarına mensup kimselerin sayısı iki sene de aynı idi (Bk. Tablo 28).

⁴⁶⁵ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v. 21a-34a.

Grubun Adı	Sayısı
Rûm	145
Yemânî	96
Hunûd	52
Acem	37
Mısırlılar	36
ehl-i Garb	19
Kudüs, Şam, Halep, Bağdahlılar	12
Cebertî	10
Ekrâd	5
Tekrûr	5
Toplam	417

Tablo 28: 1004/1595-1596 Yılında Medine-i Münevvere’de Mucavirler

1004/1595-1596 yılında mucavirlerin çeşitli gruplarına mensup olan bazı kimselerin Medine-i Münevvere’deki muhtelif müesseselerde görevlendirildikleri görülmektedir. Bu husus, mucavirlerin bu dönemde bahis konusu şehrin sosyal, ilmi ve dinî hayatında etkin bir şekilde rol oynamaya başladıklarını aksettirmektedir. Bu da mucavirlerin bu devirde sadece ibadetle meşgul olmadıklarını teyit etmektedir. Aynı zamanda onların hayat işleriyle uğraştıklarını da izah etmektedir.

Topkapı Saray Müzesi Arşivi’ndeki 1209/2 numaralı ve 1004/1595-1596 tarihli surre defterinden öğrendiğimize göre mucavirlerin çeşitli gruplarından en az 30-35 kişi Medine-i Münevvere müesseselerinde çalışıyordu⁴⁶⁶. Bu kişilerin hangi mesleklere mensup olduklarını ve nerede çalıştıklarını şöyle zikredebiliriz.

⁴⁶⁶ TSMA, SD, nr.1209/2, v. 19b-33a.

Rûm mucavirlerinden çalışanlar

Mucavirin Adı	Mesleği	Çalıştığı Yer
Şeyh Ahmed Dede	Şeyh	Haseki imareti
Şeyh Ahmed Çelebi	Şeyh	Hümâyûn zaviyesi
Şeyh İbrahim	Eski imam	Haseki
Şeyh Ali Çelebi	Müde	-
Veli Efendi	rris	Resmiyye Medresesi
Mollâ Behrâm		-
Mollâ Kâdrî	Müderris	Hümâyûn imareti
Derviş Ahmed bin Ramazan	Müderris	
Hamze Halife	Şeyh	Kale
Osman bin Yahyâ	Eski katip	Haseki
Derviş Hüseyin	Bevvâb	Resmiyye Medresesi
Ahmed Çelebi	Bevvâb	Hz.Ebubekr Mescidi
Yusuf bin Hızır	Müezzîn	Kethuda Kadın Ribatı
Ali	Katip	el-Ayn
Derviş Ramazan	Eski nazır	-
	Hallâk	Haseki
	Bevvâb	

Kudüs, Şam, Halep, Bağdad mucavirlerinden çalışanlar

Mucavirin Adı	Mesleği	Çalıştığı Yer
eş-Şeyh Yusuf el-Ensârî	Fakih	-

Acem mucavirlerinden çalışanlar

Mucavirin Adı	Mesleği	Çalıştığı Yer
Mollâ Abdülbâkî	İmam	Hz. Ebubekr Mescidi

Ekrâd mucavirlerinden çalışanlar

Mucavirin Adı	Mesleği	Çalıştığı Yer
Mollâ Hüseyin	Ferrâş	-

ehl-i Garb mucavirlerinden çalışanlar

Mucavirin Adı	Mesleği	Çalıştığı Yer
Şeyh Mehmed	Müderris	-
Şeyh İsâ	Fakîh	-
Mehmed en-Nevânî	Şeyh	Behle ribâtı

Mısır mucavirlerinden çalışanlar

Mucavirin Adı	Mesleği	Çalıştığı Yer
Şeyh Nûreddin bin Sebî‘	Müezzin	Süleymaniye
Abdurrahman	Müezzin	Haseki
Hacı İbrahim	Bevvâb	Babu’s-selâm
Abducevâd	Ferrâş	-
Şihabeddin	Hayyât	-
Hacı Ali bin Ahmed	Neccâr	-
Mehmed	Dellâl	-

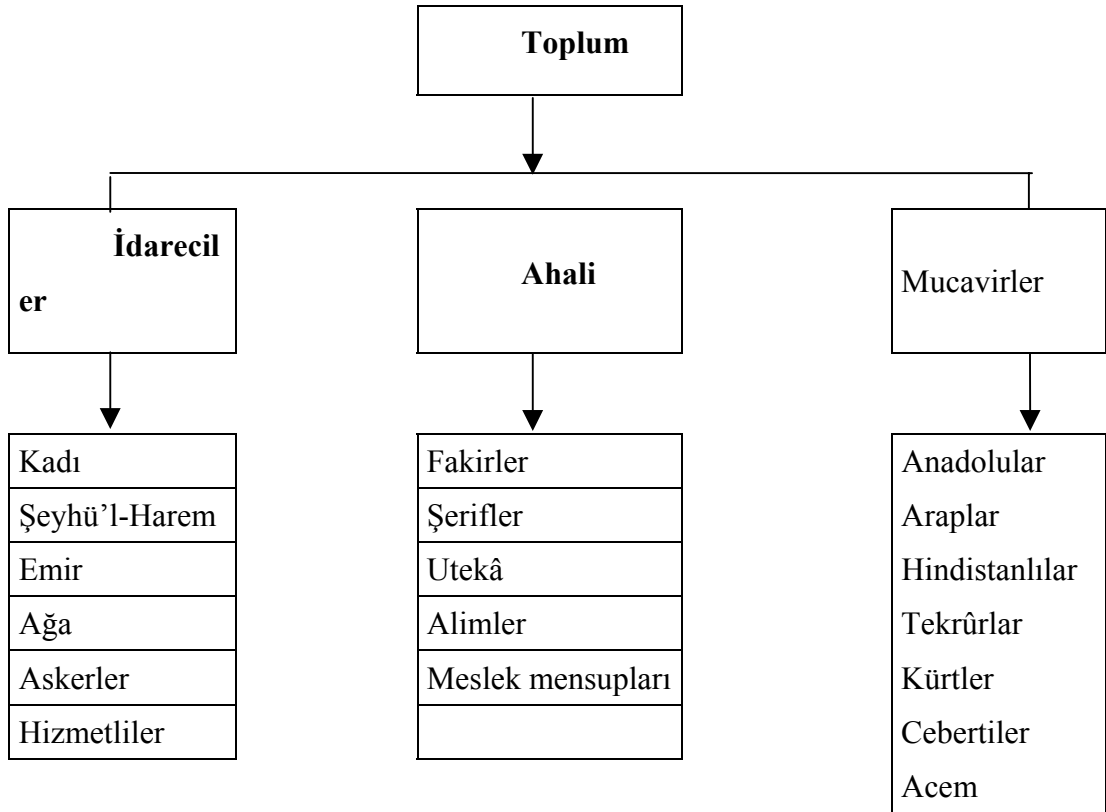
Yemen mucavirlerinden çalışanlar

Mucavirin Adı	Mesleği	Çalıştığı Yer
Ebubekr bin Ali	Fakîh	Bir mektepte
Mustafa bin Mehmed	Müşid	Kubâ
Kâsım	Hayyât	-

Nisâ-i Ervâm mucavirlerinden çalışanlar

Mucavirin Adı	Mesleği	Çalıştığı Yer
Şeyh Nureddin el-Azharî Yusuf el-Ensârî Ca'fer ⁴⁶⁷ Fâtıma	Müedibü'l-etfâl Fakîh Müşid Dellâl	Bir mektepte - Babü's-seşâm Sebil ribâtı

Şekil 8: XVI.yy'da Medine Toplumunun Unsurları

⁴⁶⁷ Zikredildiği gibi Anadolu'dan gelen mucavirler iki grup halinde gelmişlerdir. Bunlardan birincisi ailece olarak gelenler, ikincisi ise, evli olmayan veya başka bir sebepten dolayı eşi olmayan kadınlardır. Bu kadınların Medine'ye tek başına geldikleri anlaşılmaktadır. Ancak bunların Medine'de yerleştikten sonra sözkonusu şehrin ahaliyle evlenmeye başladıklarını söylemek mümkün dür. Bu evlilikten gelen çocuklar kendi analarının mensup oldukları gruba ait olurlar. Bu yüzden Anadolulu kadınların grubu bazı erkekleri ihtiva etmektedir. Bu gibi erkeklerin anaları Rûm, babalarının Medine ahalisinden olduklarını ileri sürebiliriz.

Topkapı Sarayı Müzesi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan surre defterlerinde kaydedilen bazı notlardan öğrendiğimiz kadarıyla, Medine'de oturan ahali ile mucavirlerin mensup oldukları mezhepler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu durum Medine'de mezheplere göre bir sosyal gruplaşma olduğunu hatıra getirmektedir. Yani Medine toplumunda mezhep grupları birer sosyal olgu durumundadır. Defterden elde edilen bilgilere göre dört mezhebe mensup kişiler sözkonusu şehirde bulunmaktaydı. Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki 1209/2 numaralı surre defterde 1004/1595-1596 yılında Medine'de en çok Şâfi'î mezhebine olanların ikamet ettiği görülür. Zikredilen mezhebe mensup olan kimselerin sayısı iki yüz on kişiydi. Bunların tamamı Medine asıl ahalisinden idi. En az yaygın mezhep ise, Hanbelî mezhebiydi. Bu mezhebe mensup olan kişilerin sayısı sadece dokuz idi⁴⁶⁸ (Bk. Tablo I0). Bu defterlerin ihtiva ettikleri bilgilerden anlaşıldığı gibi, her mezhep için bir kadı tayin ediliyordu. Bahis konusu kadı, o mezhebe mensup olan kişilerin arasında çıkan davalara bakardı⁴⁶⁹.

Mezhebin Adı	Mensupların Sayısı
Şâfi'î	210
Hanefî	98
Mâlikî	36
Hanbelî	9

Tablo 29: Mezhepler

1004/1595-1596 yılında Medine'de on bir grup halinde bulduklarına temas ettiğimiz mucavirlerinden mezhepleri bir gruptan diğer bir gruba göre değişiyordu. Bu değişiklik onların geldikleri yerlere bağlıydı. Bunların en belirgin örneği olarak Anadolu bölgesinden gelen mucavirler Hanefî, Mağrib bölgesinden gelen mucavirler Mâlikî, Mısır diyarından gelen mucavirler Şâfi'î mezheplerine mensuptu. Sözkonusu

⁴⁶⁸ TMSA, **SD**, nr.1209/2, v. 16a-17b.

⁴⁶⁹ BOA, **SD**, nr.4, v. 7a.

üç mezhebin günümüze kadar aynı yerlerde yaygın oldukları bilinmektedir (Bk. Tablo 30).

Grubun Adı	Mensup Olduğu Mezhebin Adı
Rûm	Hanefî
Ehl-i Küdus, Şam, Haleb ve Bağdad	Şâfi'î
Acem	Hanefî
Ekrâd	Şâfi'î
ehl-i Garb	Mâlikî
Tekrûr	Mâlikî
Mısır	Şâfi'î
Yemen	Şâfi'î
Cebertî	Şâfi'î
Hunûd	Hanefî
Nisâ-i Ervâm	Hanefî

Tablo 30: *Mucavirlerin Mezhepleri*

III. BÖLÜM EKONOMİK KAYNAKLAR

Elde edebildiğimiz bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde yani XVI. yy.'da Medine ekonomisinin iki ana faktöre dayandığını söylemek mümkündür. Bu faktörlerin birincisi doğrudan doğruya sözkonusu şehrin kendi imkanlarından ibarettir. Bu faktör su kaynakları, tarım ve ticaret faaliyetleri ile hayvancılık ve hac mevsiminde hacılardan gelen paralar gibi kaynakları kapsamaktadır. Bu tür kaynakları “iç kaynakları” olarak vasıflandırmak mümkündür. Dolayısıyla bunlar Medine dışında değil, içinde gerçekleştiriliyordu. İkincisi ise, dışarıdan şehre gelen yardımlardır. Bunlar surre ve deşışeden oluşmaktadır. Bunun için bunlara “dış kaynakları” olarak işaret edebiliriz. Medine’de öncelikle su kaynakları, ekonomik hayatın değişmez bir parçası olmuştur. Medine’de gerek insanların ihtiyacı, gerekse tarım için bu kaynaklar çok önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan burada ekonomik hayatın belirleyicisi olması dolayısıyla su kaynaklarını öncelikle izah edeceğiz.

A-Su Kaynakları

Hicaz bölgesinin çorak bir bölgenin olduğu bilinmektedir. Bu bölgede hiçbir akan nehir yoktur⁴⁷⁰. Buna rağmen Medine, su varlığı bakımından Mekke’den daha iyidir⁴⁷¹, suları çoktur⁴⁷².

Medine’nin suları, şehrin içinde ve etrafında bulunan kuyulardan temin edilir. bu kuyuların, suların en önemli kaynağı olduklarını söylemek mümkündür. Genelde zikredilen kuyulardan gelen sular hem insan ihtiyaçları hem de tarım faaliyetleri için kullanılmaktaydı. Bu kuyuların bazılarının Hz. Peygamber’in dönemine ait oldukları anlaşılmaktadır. Osmanlılar döneminde bu kuyuların tamamından istifade edilmekteydi. Bu dönemdeki başlıca kuyular şunlardır:

Hâ Kuyu: Hâ kuyu küçük bir bahçenin ortasında yer almaktaydı. Bakî‘ mezarlığına yakındı. Surun kuzeyinde bulunan Hâ kuyusu bazı Medine ahalisine

⁴⁷⁰ el-Kalkaşendî, a.g.e., IV, s.246.

⁴⁷¹ Suraiya Faroghr, a.g.e., s.82.

⁴⁷² Şikarızade Ahmed, a. g. e., v, 56b; Yakut el-Hamevî, a.g.e., VII, s.424.

aitti. Suları tatlıydı. Kuyunun boyu yirmi zira‘, eni üç zira‘⁴⁷³ olup bunun on bir buçuk zira‘ı su idi. Erîs Kuyu: Bu kuyu Hz. Hüseyin bin Ali bin Ebi Tâlib’e mensup olan şeriflerin en büyük bahçesinde bulunmaktadır. Kubâ mescidinin batısında yer alan bu bahçe eski bir Utûm’un altındaydı. 714/1314 yılında Erîs kuyuna eş-Şeyh Safyedîn Ebubekr bin Ahmed es-Selâmî tarafından bir merdiven yaptırılmıştır. Kuyunun suları tatlıydı. Boyu on dört eni beş zira‘dir. Su miktarı iki buçuk zira‘ kadardır⁴⁷⁴. Budâ’a Kuyu: Hâ kuyunun batısında ve Sur’un kuzeyinde yer alan bir bahçenin içinde bulunmaktaydı. Sözkonusu kuyu, Hazrec kavmine mensup olan Benî Sa‘ide’ye aitti. Buda‘a bir erkeğin adı, diğer bir rivayete göre bir kadının adıydı. Bahis konusu kuyunun suları tatlıydı. Boyu on bir zira‘,eni ise altı zira‘dır⁴⁷⁵ bunlardan iki zira‘ı sudur. Gars Kuyu: Gars kuyu, Kubâ mescidinin doğusunda bulunmaktadır. Suları yeşil renkli olmasına rağmen tatlıdır. Boyu yedi zira‘, bunlardan iki zira‘ sudur. Eni ise on zira‘dır⁴⁷⁶.El-Bussa Kuyu: Büyük bir bahçenin içinde yer alan el-Bussa kuyu, Bakî‘ mezarlığına yakındır. Zikredilen bahçe 697/1297-1298 yılından iki üç sene önce ağaların Şeyhi Azizü’d Devle Reyhân el-Bedrî tarafından fakirler ve Hz. Peygamber’in ziyaretine gelenler için vakfedilmiştir. Suları tatlıdır. Boyu on bir zira‘, bunlardan iki zira‘ sudur. Eni ise dokuz zira‘dır⁴⁷⁷. Ruma Kuyu: Ruma kuyu, Benî Gifâr kabilesine mensup bir kişiye aittir. Ondan sonra Hz. Osman bu kuyuyu otuz beş bin dirhem ile satın almıştır. Bahis konusu kuyu Kibleteyn mescidinin kuzeyinde bulunmaktadır. Etraflarında çok tarla vardı. Suları tatlıdır. Boyu on sekiz zira‘, bunlardan iki zira‘ sudur. Eni ise sekiz zira‘dır⁴⁷⁸. Aynu’l-Ezrak Pınarı:

Medine’nin en önemlisi su kaynağı sayılmaktadır. Medine halkı arasında “Aynu’l-Zerka” adıyla bilinmektedir. Bu pınar 42/662-663 yılında Medine’ye vali olarak tayin edilen Mervan bin el-Hakem tarafından yaptırılmıştır. Pınarın adı sözkonusu Mervan’ın mavi gözlü olduğundan kaynaklanmaktadır. Eyyubî

⁴⁷³ en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s.51; el-İmam Ebi’l-Bâka el-Mekkî, **a.g.e.**, s.243.

⁴⁷⁴ İbnü’n-Neccar, **a.g.e.**, s.59-60; en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s.51; eş-Şeyh Ebi Mohammed Afifuddin Abdullah bin Abdülmelik el-Mercânî (T.770h), **Bahcetü’n-Nüfus ve’l-Esrâr fî Tarih Dar Hicreti’n-Nebî el-Muhtâr**, Tahkik Mohammed Abdülvehhab Fadl, Beyrut, ts, s.304-307.

⁴⁷⁵ İbnü’n-Neccar, **a.g.e.**, s.60-61; en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s.52-53; el-Mercânî, **a.g.e.**, s.308-311.

⁴⁷⁶ İbnü’n-Neccar, **a.g.e.**, s.61-62; en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s.53; el-Mercânî, **a.g.e.**, s.312.

⁴⁷⁷ İbnü’n-Neccar, **a.g.e.**, s.62; en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s.54; el-Mercânî, **a.g.e.**, s.313-314.

⁴⁷⁸ İbnü’n-Neccar, **a.g.e.**, s.63; en-Nehrevânî, **a.g.e.**, s.55; el-Mercânî, **a.g.e.**, s.317.

döneminde Aynu'l-Zerka'dan Harem-i Nebevî'nin kapılarından olan es-Selam kapısına kadar bir dere ayrılmıştır. Burada bir sebil inşa ettirilmiştir. Medine ahalisi bu sebilden su içiyordu⁴⁷⁹. Aynu'l-Zerka çok büyük bir pınar olduğundan dolayı, bazı yazarlar tarafından nehir olarak vasıflandırılmıştır⁴⁸⁰.

Medine'nin en önemli su kaynağı sayılan Aynu'l-zerka'da çalışanlar da vardı. Bu çalışanlar Osmanlı kaynaklarında "Aynu'l-Zerka Kulları" olarak geçmektedir⁴⁸¹. Bu kulların sayısı Topkapı Saray Müzesi Arşivi'ndeki surre defterlerinin ihtiva ettikleri bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla bir yıldan diğer bir yıla göre değişmektedir. Mesela 998/1589-1590 yılında Aynu'l-Zerka kullarının sayısı on iki kişi olmuş iken⁴⁸², 1004/15895-1596 yılında yirmi hizmetçiye çıkmıştır⁴⁸³. Büyük bir ihtimal ile bu farklılığın en önemli sebebi, Aynu'l-Zerka'nın sularının çok veya az oluşuydu. Dolayısıyla sular çok olduğu zaman, bunların her pislikten temizlenebilmesi için ve planlanan yolun içinde akabilmesi için daha fazla hizmetçiye ihtiyaç olmaktadır. Durum tam ters olduğu zaman, sözkonusu pınarın üzerinde sadece gereken olanlar çalışır.

Aynu'l-Zerka kullarının başında bir nâzır bulunmaktadır. Bu nâzır Osmanlı kaynaklarında nâzırı'l-Ayn (Aynu'l-Zerka'nın nâzırı) adı altında bilinmektedir. XVI.yy'da bu nâzırlardan sadece bir kişi tespit edilmiştir. Tespit edilen nâzırın adı "Yusuf bin Hızır" idi. İncelediğimiz defterin verdiği bilgiye göre bahis konusu kişinin 1004/1595-1596 yılından önce Aynu'l-Zerka'da nâzırlık yaptığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan aynı defter'in, Yusuf bin Hızır Rûm mucavirlerine mensup olduğunu zikretmiştir⁴⁸⁴.

Aynu'l-Zerka kullarına, her yılda Medine'ye yollanan surrelerden bir miktarın tahsis edildiği görülmektedir. Mesela 998/1595-1596'da zikredilen hizmetçilere tayin edilen meblağın miktarı altmış dört sikke idi. Ancak bu paranın

⁴⁷⁹ el-Mercânî, **a.g.e.**, s.322-323. Ayrıca bk. İbrahim Rifat Paşa, **Mir'atu'l-Haremeyn**, I, Kahire, Daru'l-Kutubu'l-Misriyye, 1314/1925, s.430.

⁴⁸⁰ Ahmet Rifat Efendi, **Lugat-ı Tarihiye ve Coğrafiye**, VI, İstanbul, Mahöd Bey Matbaası, 1300, s.228.

⁴⁸¹ TSMA, **SD**, nr.4120, v.15a.

⁴⁸² TSMA, **SD**, nr.1316, v.17b-18b.

⁴⁸³ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v.10a.

Aynu'l-Zerka çalışanlarına eşit bir şekilde verilmediği görülmektedir. Bazı kişilere çok para tahsis edilmiş iken, diğer kişilere de az miktar tayin edilmiştir. Bu kişilerden en çok para alan kişi “Râşid bin Şeref” adıyla bilinen hizmetçiydi. En az alan para ise dört kişiydi. Bunların adları “Bahît Ahmedî”, “İyâl-ı Ca‘fer”, “Mübarek Atîk-i el-Yazıcı” ve “Kâsım tabi‘ Mehmed’dir. Diğer kulların herbirinin aldığı para 3-8 sikke arasındaydı⁴⁸⁵. Aynu'l-Zerka kullarına tahsis edilen surre dağıtılmasında gösterilen büyük farklılığın nedeni bilinmemekle beraber, büyük bir ihtimal ile zikredilen yılda onlardan en çok para alan “Râşid bin Şeref”in hizmetçilerin başı olması veya en azından kendine verilen vazifenin diğer vazifelerden daha ağır olmasıydı.

Bunun yanında Medine’de bulunan su yolu çalışanlarına Mısır’dan gelen zahîreden bir miktar veriliyordu. Mesela 1567’de Medine su yolcusu olan Cemaleddîn’e Mısır zahîresinden günlük olarak bir kadeh buğdayın verilmesi emr edilmiştir. Bu husus 28 Receb 975/28 Ocak 1568 tarihiyle Medine-i Münevvere kadısına ve Şeyhu'l-Harem’e gönderilen bir hükümden anlaşılmaktadır⁴⁸⁶.

Kanuni Sultan Süleyman’ın Medine’de mükemmel bir su yolu yaptırdığı bilinmektedir. İnşa edilen su yolu sayesinde sözkonusu şehrin tarım faaliyetlerinin artırılmasına bir sebep olmuştur⁴⁸⁷. II. Selim döneminde ve özellikle 1572 yılında Aynu'l-Zerka su yolu temizlenmiş ve kendine Medine’nin diğer kuyularının suları da eklenmiştir. Bu vesile ile sözkonusu pınarın suları çoğalmıştır⁴⁸⁸. III. Murad döneminde Medine’ye uğrayan bir sel nedeniyle Aynu'l-Zerka harabe olmuştur. Bunun için 999/1590-1591 yılında zikredilen padişah tarafından tamir ettirilmiştir. Bu tamirat sayesinde sözkonusu pınarın suları çok artmıştır⁴⁸⁹.

1577 yılında Medine’de su yolu hizmetinde çalışanların görevlerini yerine getirmedikleri için bahis konusu su yolu zarar görmüştür. Medine kadısının bu zararı görünce merkezi hükümete bildirdiği anlaşılmaktadır. Merkezi hükümet bu bildirmenin akabinde zikredilen şehrin su yolu nâzırı Mustafa’ya 1 Şaban 985/14

⁴⁸⁴ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v.21a.

⁴⁸⁵ TSMA, **SD**, nr.1316, v.17b-18b.

⁴⁸⁶ BOA, **MD**, nr.VII, 273/771.

⁴⁸⁷ Şemeddin Sami, **Kamus’l-A’lâm**, VI, İstanbul, Mahran Matbaası, 1318, s.4245.

⁴⁸⁸ Eyyub Sabri Paşa, **a.g.e.**, s.720.

⁴⁸⁹ İbrahim Rifat Paşa, **a.g.e.**, s.433.

Ekim 1577⁴⁹⁰ ve 1 Ramazan 985/12 kasım 1577⁴⁹¹ tarihleriyle iki hüküm göndermiştir. Gönderilen hükümlerden öğrendiğimiz kadarıyla su nâzırlığı makamında bulunan Mustafa'yı, kendine bağlı çalışanlara sözkonusu su yoluna gereken şeylerin yapılmasının emredildiği anlaşılmaktadır.

Yıl	Aynu'l-Zerka kullarının sayısı
991/1582-1583	17
998/1589-1590	12
1004/1595-1596	20

Tablo 31: Aynu'l-Zerka'da çalışanların sayısı

B-Tarım Faaliyetleri

Daha önce belirtildiği gibi Medine'de su varlığı Mekke'ye nazaran daha iyi olduğundan su kaynaklarının mevcudiyeti sözkonusu şehirde tarım faaliyetlerinin zuhuruna sebep olmuştur. Bu faaliyetlerden en önemlisi şüphesiz hurma ağaçlarının yetiştirilmesiydi. Medine'de hurma ağaçlarının yetiştirilmesinin eski zamanlara ait olduğu görülür. Bazı rivayetlere göre bu faaliyete ilk başlayan kavim aynı zamanda zikredilen şehre yerleşen Amâlika'dır⁴⁹². Amâlika zamanından itibaren günümüze kadar İslâm dünyasında şöhret kazanan Medine hurmaları şehrin hemen hemen her tarafında yetiştiriliyordu⁴⁹³. Ahmed Rifat Efendi, Medine hurmasının tadının çok lezzetli ve güzel olduğunu söylemektedir⁴⁹⁴.

Bazı kaynakların, hurmaların bazı tipleri zikrettikleri görülmektedir. Mesela bu cinslerden "Acva", "Hülya", "Garisa" ve "Zehra" adlarıyla bilinen Medine hurmaları bulunmaktaydı⁴⁹⁵. Bununla birlikte diğer kaynaklar Medine hurmalarından yüz yetmiş iki çeşidin olduğunu zikretmektedir⁴⁹⁶. Bahis konusu kaynakların verdikleri bilgilerden anlaşıldığına göre Medine hurmalarının hacim, şekil ve tadı açısından birbirlerinden farklı olduklarını ileri sürebiliriz. Medine'de yetiştirilen

⁴⁹⁰ BOA, **MD**, nr.XXXI, 385/856.

⁴⁹¹ BOA, **MD**, nr.XXXIII, 62/127.

⁴⁹² es-Semhûdî, **a.g.e.**, v.61a; Yakut el-Hamevî, **a.g.e.**, VII, s.426.

⁴⁹³ İbn Cubeyr, **a.g.e.**, s.174.

⁴⁹⁴ Ahmed Rifat Efendi, **a.g.e.**, s.228.

⁴⁹⁵ Şıkarızade, **a.g.e.**, v.56b.

⁴⁹⁶ İbrahim Rifat Paşa, **a.g.e.**, s.441.

hurma ağaçlarının çok olduğu zikredilmiş ise de⁴⁹⁷, bu ağaçların sayısının tam olarak kaç tane olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu durumun sonraki dönemlerde ve özellikle Osmanlı dönemine kadar devam ettiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi Osmanlıların, gerek Mekke gerek Medineyi kendi idaresi altına almalarından itibaren hiçbir tahrir yapmamışlardır. Zaten bilindiği gibi Osmanlılar zikredilen iki şehre ekonomik amaçlarla gitmemişlerdir. Bu yüzden bunlar Medine'nin kendi iç kaynaklarına büyük bir önem vermemişlerdir. Diğer bir ifade ile Osmanlıların Medine'nin ekonomik sisteminde yer alan tarım, hayvancılık ve ticaret gibi çeşitli faaliyetlerden faydalanmadıkları anlaşılmaktadır. Bunun en belirgin örneği gerek Medine ahalisine gerek kendilerine ait emlak, tarla ve hayvanlara Osmanlı Devleti tarafından hiçbir vergi getirilmemiştir. Şehrin bütün sakinleri vergiden muaf tutulmuştur. Aynı zamanda bunların geçimleri devlet hazinesinden veya Osmanlı topraklarında yayılan çeşitli vakıfların gelirlerinden karşılanmıştır⁴⁹⁸.

Hurmaların çok olmasından dolayı, onlara Medine'de özel bir çarşı kurulmuştur. Bu çarşı sadece hurma alınması ve satılmasına ait bir çarşıdır. Hurma çarşısında birkaç dükkanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu dükkanlar barakadan ibarettir⁴⁹⁹.

Hurma ağaçlarına Medine'nin muhtelif yerlerinde bulunan kuyulardan su veriliyordu⁵⁰⁰.

Hurma ağaçları yanında Medine'de diğer meyvelerin yetiştirildiği de görülmektedir. Bunların arasında muz, karpuz, kavun, üzüm, şeftali ve portakal gibi meyveler bulunmaktaydı. Sebzelerden banya, patlıcan, domates vs. de yetiştiriliyordu. Bunun yanında Medine'de yetiştirilenlerin arasında buğday, arpa ve bakla gibi hububatlar da yer almaktaydı. Bunlar genelde sözkonusu şehrin güney batısında yetiştirilirdi⁵⁰¹.

⁴⁹⁷ İbn Havkal, **a.g.e.**, s.30.

⁴⁹⁸ Suraiya Faroghi, **a.g.e.**, s.139; Ş. Tufan Buzpınar – Mustafa S. Küçükaşçı, **a.g.m.**, s.154.

⁴⁹⁹ Eyyub Sabri Paşa, **a.g.e.**, s.903.

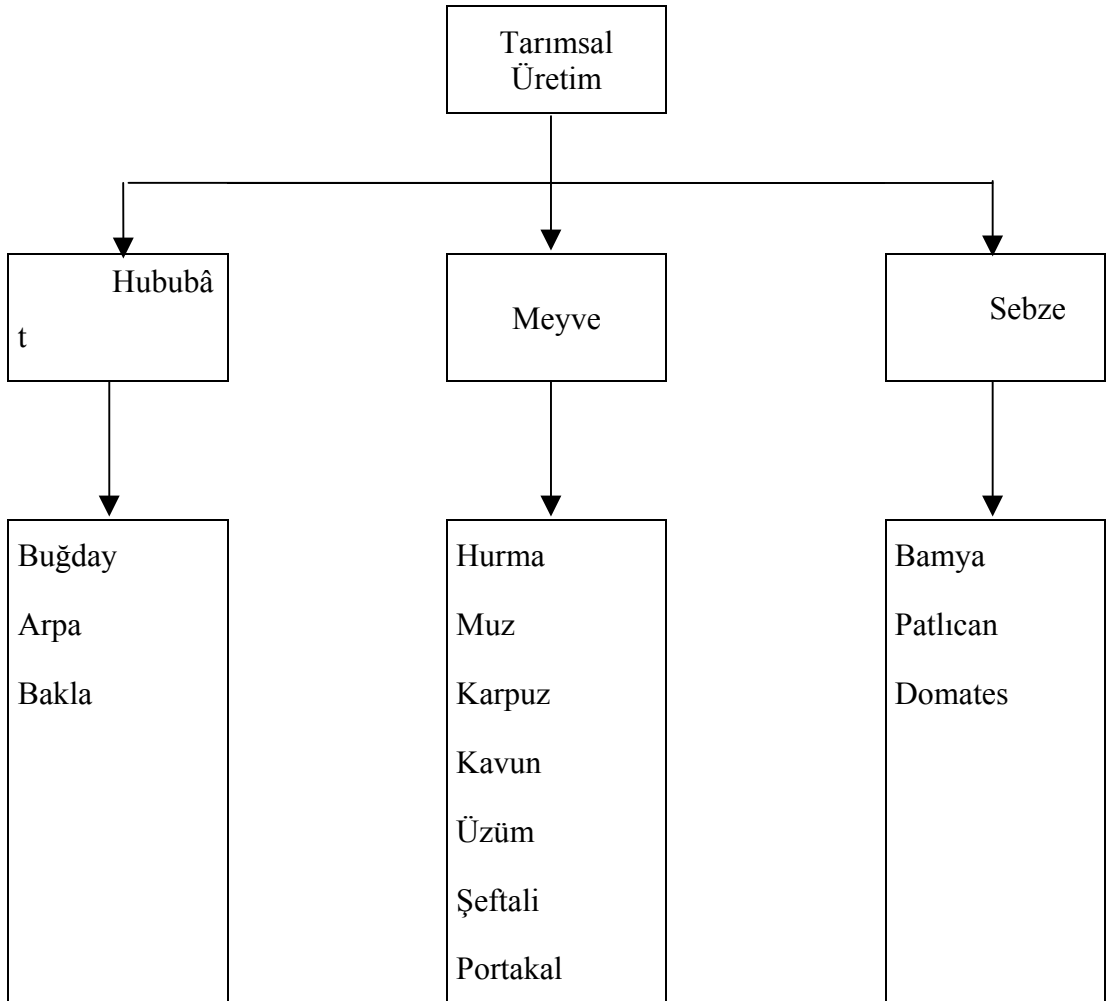
⁵⁰⁰ el-Karahî, **a.g.e.**, s.18.

⁵⁰¹ İbrahim Rifat Paşa, **a.g.e.**, s.441.

Medine’de sebzeçilere ait özel bir pazarın olduğu zikredilmiştir. Bu pazarda sebzeçilerin kendi üretimlerini (sebze ve meyve) şehrin ahalisine sattığını ileri sürebiliriz. Ancak sebzelerin ve meyvelerin ahaliye nasıl satıldığı bilinmemektedir. Diğer bir ifade ile bunların hangi ölçü birimine göre ölçüldükleri hakkında elde edebildiğimiz bilgi yoktur.

Bunun yanında ot, odun ve kömürün satın alınması için özel bir pazar vardı⁵⁰². Özellikle kömür ve odunun böyle bir pazarda bulunması, Medine’de büyük hacimli ağaçların yetiştirildiğini göstermektedir. Çünkü bunların bir yerde temin edilmesi için, o yerde büyük ağaçların yetişmesi gerekir.

Şekil 9: Tarım Faaliyetleri

C-Hayvancılık

Arap yarımadası eski zamanlardan beri atlar ve develerle meşhurdur. Bu bölgenin en önemli şehirlerinden biri sayılan Medine şehrinde gerek büyükbaş gerek küçükbaş hayvanlar vardı. Bunlar arasında atlar bulunmaktaydı. Burada bulunan atlar, dünyanın en iyi atlarından sayılmaktadır⁵⁰³. Bunun yanında develer⁵⁰⁴ ve koyunlar ile keçiler yer almaktaydı⁵⁰⁵.

Medine’de bu hayvanlar ile ilgili iki pazarın olduğu anlaşılmaktadır. Bunların birincisi muhtelif hayvanların satılması ile ilgili pazardır⁵⁰⁶. İkincisi ise, içinde özellikle koyun etinin satıldığı pazardır.

Zikredilen şehrin tarımsal üretimlerinde olduğu gibi, burada bulunan hayvanların sayısı bilinmemektedir. Daha önce belirtildiği gibi bunun en önemli sebebi Medine ahalisine Osmanlılar tarafından vergi koyulmamasıydı. Ancak şehirde oturanların sayılarına bakılacak olursa özellikle büyük hayvanlardan yani atlar ve develerden on bin hayvanın olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bunlar eski devirlerden bu döneme kadar yolcu araçları sayılmaktadır. Bunun yanı sıra muhtelif şeyler ve ihtiyaçlar özellikle develerle taşınıyordu. Mesela Çelebi Sultan Mehmet döneminden itibaren 1864 yılına kadar İstanbul’dan Medine’ye tahsis edilen surre develerle gönderiliyordu. Aynı zamanda Mısır buğdayları Yenbu’a ulaştığında oradan Medine’ye yine de develer vasıtasıyla naklediliyordu. Bu noktadan hareketle Medine’de bu dönemde bahis konusu hayvanlardan büyük bir miktarın olduğu ileri sürülebilir.

Diğer hayvanlar ise yani atlar, koyunlar ve keçilerin sayılarının oldukça çok olduklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bunlara yem verilmesi için Medine’de özel bir pazarın olduğu görülmektedir. Bu pazarda sadece yonca satılıyordu. Bu yüzden adı geçen pazar “yonca pazarı” adıyla bilinmekteydi⁵⁰⁷. Medine’de yaşayan

⁵⁰² Eyyub Sabri Paşa, **a.g.e.**, s.904.

⁵⁰³ Muhammed Kamin bin Nu‘man, **a.g.e.**, v.4a.

⁵⁰⁴ M.K. Nu‘man, **a.g.e.**, v.4b.

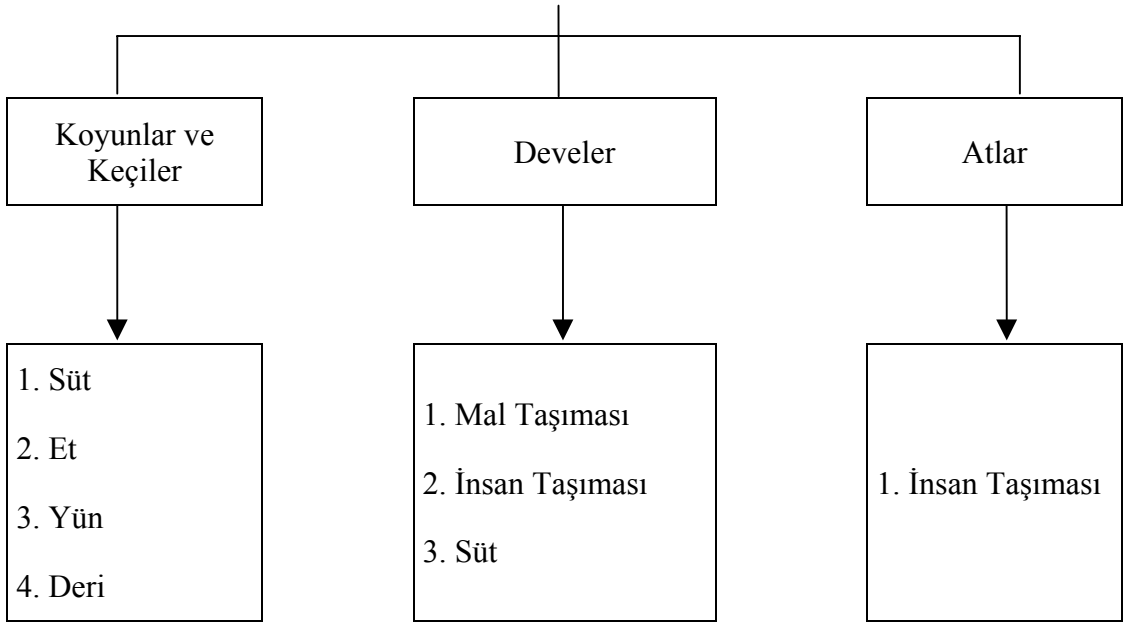
⁵⁰⁵ M.K. Nu‘man, **a.g.e.**, v.10b.

⁵⁰⁶ Eyyub Sabri Paşa, **a.g.e.**, s.903.

⁵⁰⁷ Eyyub Sabri Paşa, **a.g.e.**, s.904.

hayvanların fiziksel özelliklerine bakılacak olursa bu pazardan en çok faydalanan hayvanlar atlar, koyunlar ve keçilerdir. Develer ise yonca kabilinden ufak bitkilere dayanmamaktadır. Bu hayvanların hayatlarını sürdürebilmesi için yaşadıkları bölge veya yerde uzun ağaçların bulunması gerekmektedir. Bu durum develerin fiziksel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bunun için Medine’de develerin bulunması aynı zamanda uzun ağaçların varlığına bir kanıt sayılmaktadır.

Şekil 10: Hayvanların ana fonksiyonları

D-Ticaret

İslâm'ın doğmasından önce Medine’de ticaret faaliyetleri Mekke’ye nazaran biraz sınırlıydı. Bu dönemde şehrin halkı genelde ziraat ve hayvancılıkla geçiniyordu. Bunun yanında bazı kabileler özellikle yahudi kabileler Benî Kaynuka‘ gibi kuyumculuk ve silâh imalâtı ile meşguldü. Bu yüzden bu kabile diğer Arap ve yahudi kabilelerinden ekonomik açıdan oldukça güçlüydü. Hatta şehrin batısında bunlara ait bir çarşı bulunuyordu.

Medine’de ticari faaliyetlerin özellikle müslümanların Mekke’den sözkonusu şehre göç etmesinden sonra başladıklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla buraya gelen yeni sakinler ticaret konusunda büyük tecrübe kazanmışlardır. Bu durum Medine’nin ticari hüviyetini ortaya çıkartmaya başladı. Aynı zamanda yeni göç

edenler buraya yerleştikten sonra, eski zamanlardan beri kendi tanıdıkları meslek yani ticareti yapmaya başlamışlardı. Müslümanların Medine’de diğer kabileler ve özellikle yahudi kabilelerin kurdukları çarşılarına dayanmaması için Hz. Peygamber tarafından bir çarşı inşa ettirilmiştir. Ancak bu çarşıda hiçbir bina yapılmamıştır.

Sözkonusu çarşıda ilk yapılan binalar Emevî halifelerinden Hişâm bin Abdümelik zamanında (65/684-87/705) gerçekleşmiştir. Hz. Ömer zamanında yoğun bir şekilde takip edilen fetih siyaseti sayesinde Medine’ye çok ganimet getirilmiştir. Getirilen bu ganimetler şehrin ticari faaliyetlerinin canlanmasına sebep olmuştur. Ancak Emevî döneminde devletin merkezinin buradan Şam’a nakledilmesinden sonra Medine’nin ekonomik durumu özellikle ticari işlem son derecede etkilenmiştir⁵⁰⁸.

XVI.yy.’da Medine’de ticari faaliyetlerin yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemden itibaren muhtelif bölgelerden itibaren sözkonusu şehre bazı tacirlerin geldikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle Şam bölgesinden Medine’ye ticati kervanlar gelmeye başlamıştır. Buna bir kanıt olarak, Evliya Çelebi, Medine ahalsinin çoğunun ticaretle uğraştığını zikretmiştir⁵⁰⁹. Bu dönemden itibaren Medine’nin iç ticareti atlar, develer ve koyunlar gibi hayvanlardan ile bitki ürünlerinden sayılan hurma, peynir ve yağdan ibarettir. Bunun yanında bazı ticari mallar dışarıdan geliyordu. Bunlar arasında hububat, elbise, halı ve bakır bulunmaktaydı. Mesela hububâtların çoğunun Mısır’dan geldiği görülmektedir. Keza bakır Mısır’dan Medine’ye ihracat ediliyordu. İpek ve pamuk, yün elbiseleri Anadolu⁵¹⁰, Mısır ve Hindistan bölgelerinden gönderiliyordu. Halılar ise İran⁵¹¹ ve Anadolu’dan temin edilirdi⁵¹².

⁵⁰⁸ Bu husus için bk. Nebi Bozkurt – Mustafa Sabri Küçükaşçı, **a.g.m.**, s.309-310.

⁵⁰⁹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, v.121a.

⁵¹⁰ Bilindiği gibi XVI.yy.’da Anadolu’da ipek, yün ve pamuk gibi dokuma ürünleri çok yayılmıştır. Bu alanlarda Anadolu şehirlerinden Ankara, Bursa, İstanbul, Manisa ve Denizli yer almaktaydı. Bu konu hakkında bk. Mübahat Kütükoğlu, “Sanayi”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi**, IRCICA I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1994, s. 625-637.

⁵¹¹ İran’dan halıların yanında kadifeler de getiriliyordu. Bu bölgeden Medine’ye kadifelerin getirilmesi büyük bir ihtimal ile Hz. Peygamber’in dönemine ait bir olaydır. Dolayısıyla Hz. Ebubekr İran’dan Medine’ye gelen kadifeleri satın alıp ve Medine dul kadınlarına hediye olarak veriyordu (bk. Es-Seyyid Muhammed el-Fâsî, **a.g.e.**, I, s.222).

⁵¹² İbrahim Rifat Paşa, **a.g.e.**, s.440.

Medine insanı kendi oturduğu bölgede bulunan hayvanlardan çeşitli şeyler temin etmiştir. Bunların hemen hemen çoğunun insan hayatını doğrudan doğruya bağladığı görülmektedir (Bk.Şekil 10).

E-Hac

Bildiğimiz gibi hac dini bir ibadettir. Ancak bunun yanında, onun siyasi ve ekonomik boyutları da vardı. Burada konumuz ile ilgili ekonomik boyutu hakkında durulmaktadır İslâm'ın doğuşundan özellikle hac ibadetinin farz edilmesinden sonra, İslâm'ın yayıldığı bölgelerden mukaddes olan iki şehir yani Mekke ve Medine'ye muhtelif insanlar gelmeye başlamışlardır. Bu insanların ana amacı hac farizasını yerine getirmesiydi. Hac şartlarının tamamı Mekke'de yapılmasına rağmen, buraya gelen hacıların hemen hemen çoğunun Medine'ye geldikleri görülmektedir. Bunların Medine'ye gelmesinin sebebi Hz. Peygamber'in türbesinin ziyaret edilmesiydi. Bu yüzden hacıların Medine'ye gelişi, Medine ahalisi için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Dolayısıyla zikredilen hacılar Medine ahalisinden olmadığından veya başka bir ifade ile yabancılardan oluştuğu için Medine'de kaldıkları sürede aşağı yukarı temel ihtiyaçlarını kendi paralarından temin etmek zorundaydılar.

Medine ahalisi, kendisine ait evleri yabancı hacılara kiralamaktaydı. Bunun yanında mukaddes yerlerde sözkonusu hacılara rehberlik ederdi. Bundan başka onlara dini konularda bilgi verirlerdi. Bu görevlerin sayesinde yabancı hacılardan Medine ahalisine küçümsenemeyecek kadar önemli bir gelir temin edildiğini söylemek mümkündür. Ancak bu gelir hakkında bilgi bulunmamaktadır⁵¹³.

F-Surre

1- Devlet Surre

Mekke ve Medine'ye surre gönderilmesinin Abbasiler zamanında başladığı bilinmektedir. Bu dönemde Abbasi halifesi el-Muktedir Billâh 311/923-924 yılında sözkonusu iki şehre 315.426 filori altın göndermiştir⁵¹⁴. Bu geleneğin Fâtîmîler ve

⁵¹³ Bu husus için bk. F.R. Buhl, **a.g.m.**, s.468.

⁵¹⁴ Münir Atalar, **Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları**, Ankara Diyanet İleri Başkanlığı Yayınları, 1991, s.4; İbrahim Ateşi "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", **Vakıflar Dergisi**, XIII, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1981, s.116.

Memlûkler dönemlerinde devam ettiği görülmektedir. Osmanlı döneminde surre gönderilmesi Çelebi Sultan Mehmet zamanında başlamıştır. Zikredilen hükümdarın 816/1413 yılında Hicaz bölgesine 14.000 altın gönderdiği bilinmektedir⁵¹⁵.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 4120 numaralı surre defterinin verdiği bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla 992/1583-1584 yılında merkezi hazinesinden Medine ahalisine iki bin sekiz yüz on dokuz sikkenin gönderildiği, bu sikkenin miktarının eşit bir şekilde verilmediği görülmektedir. Büyük bir ihtimal ile surre miktarı surrenden alacak kişinin ekonomik durumuna göre ayarlanmaktaydı⁵¹⁶.

Yine de III. Murad döneminde ve özellikle 996/1587-1588 yılında İstanbul'dan Medine ahalisine tayin edilen surrenin miktarı yüz doksan altı kese⁵¹⁷ ile iki yüz yirmi beş kuruş idi⁵¹⁸. Diğer bir ifade ile zikredilen yılda Medine'ye gönderilen paranın miktarı doksan sekiz bin iki yüz yirmi beş kuruştur. Aynı yılda Mısır hazinesinden Medine ahalisine on dört bin dört yüz elli sikke gönderilmiştir⁵¹⁹. Mısır hazinesinden gönderilen bu sikkenin sekiz yüz altmış yedi bin akçe yaptığı görülmektedir. Bu konuda dikkati çeken husus 996/1587-1588 yılında Mısır hazinesinden Medine'ye gönderilen surre, İstanbul'dan sözkonusu şehrin ahalisine tahsis edilen surrenin miktarından daha fazlaydı.

Bahis konusu arşivdeki 1216 numaralı surre defterinde bulunan notlardan anlaşıldığı gibi 999/1590-1591 yılında Medine ahalisine üç bin dokuz yüz seksen iki sikke gönderilmiştir⁵²⁰. Bu miktarın sonraki yılda yani 1000/1591-1592 tarihinde beş bin sekiz yüz elli iki sikkeye çıktığı görülmektedir⁵²¹. 1003/1594-1595 yılında İstanbul'dan Medine ahalisine gönderilen paranın miktarı yedi bin üç yüz otuz dokuz sikkeydi⁵²².

⁵¹⁵ M. Atalar, **a.g.e.**, s.5.

⁵¹⁶ TSMA, **SD**, nr.4120.

⁵¹⁷ Kese: Beş yüz kuruştan ibaret meblağ (Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1996, s.1225.

⁵¹⁸ TSMA, Belge, nr. E. 347/2.

⁵¹⁹ TSMA, E. 347/1.

⁵²⁰ TSMA, **SD**, nr.1216.

⁵²¹ TSMA, **SD.**, nr.1212.

⁵²² TSMA, **SD**, nr.1214.

III. Murad'ın son yılı yani 1004/1595-1596 yılında merkezi hazinesinden Medine'ye tahsis edilen surrenin miktarının çok yüksek olduğu görülmektedir. Bu miktarın III. Murad'ın diğer yıllarına nazaran oldukça büyük olduğunu söylemek mümkündür. Zikredilen yılda Medine'ye yollanan sikkenin miktarı yirmi üç bin sekiz yüz altmış beş idi⁵²³.

XVI.yy'da İstanbul'dan Medine ahalisine tahsis edilen en yüksek surre III. Mehmet (1595-1603) döneminde olmuştur. Bu dönemde özellikle 1006/1597-1598 yılında merkezi hazinesinden Medine ahali için seksen sekiz bin beş yüz yetmiş bir sikkenin gönderildiği görülmektedir⁵²⁴.

Yıl	Gönderildiği paranın miktarı
992/1583-1584	2819 sikke
996/1587-1588	98225 kuruş
999/1590-1591	3982 sikke
1000/1591-1592	5852 sikke
1003/1594-1595	7339 sikke
1004/1595-1596	23865 sikke
1006/1597-1598	88571 sikke

Tablo 32: İstanbul'dan Medine'ye gönderilen surrenin miktarı

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde merkezi hazineden Medine'ye tahsis edilen surrenin miktarı bir yıldan diğer bir yıla göre değişiyordu. Bunun sebebi bilinmemiş ise de büyük bir ihtimal ile merkezi hazineye bağlı bir durum idi.

Muhtelif Osmanlı belgelerinin ihtiva ettikleri bilgilere göre bu dönemde Medine'de yaşayan bazı insanların fakir düştükleri zaman, durumları Medine ana idarecileri Şeyhu'l-Harem ve kadı⁵²⁵ tarafından merkeze bildirilirdi. Bu bildirmenin akabinde sözkonusu kişinin sosyal statüsü ve ekonomik durumuna göre ona surre tahsis edilirdi. Bu surre genelde mahlûl hisselerden olurdu. Mesela 29

⁵²³ TSMA, SD, nr.1209/2.

⁵²⁴ TSMA, SD, nr.1215.

⁵²⁵ BOA, KK., nr.215, s.108.

Cemâziyelevvel 961/2 Mayıs 1554 tarihinde Medine ahalisinden ve “Mansûr” adıyla bilinen bir kişiye altı sikke verilmesiyle ilgili bir karar çıkmıştır⁵²⁶. Kanunî Sultan Süleyman döneminde Medine’ye dokuz kişi gelmiştir. Bu kişilerin büyük bir ihtimal ile mucavirlik yoluyla bahis konusu şehirde kaldıkları anlaşılmaktadır. Bunların adları da zikredilmiştir.

Ali b. Receb

Ahmed b. Ali

Ağa Anber

Reyhân Mağribî

Ali

Abdulkâdir Cafer

Ahmed bin Kemal

Beşîr

Muhammed el-Ganimî

Bu yeni gelenlerin surreleri olmadıkları için kendilerine mahlûllerden hisseler tahsis edilmiştir. Bu husus için 2 Ramazan 963/10 Temmuz 1556 tarihiyle bir hüküm çıkmıştır⁵²⁷. Ancak bunlara surrelerden kaç sikke tayin edilip edilmediği bilinmemektedir.

II. Selim döneminde ve özellikle 1571 yılında veya daha önce Medine asıl ahalisinden olan “Ömer bin Abdülaziz”, “Ali bin Abdullah”, “Ali bin Mercân” ve “İbrahim bin Mehmed” fakir zümresine dahil edilmek istenmişlerdir. Bunun için bunların kendi durumlarını merkezi hükümete yansıtmak amacıyla İstanbul’a geldikleri anlaşılmaktadır. Bunun sonucu olarak onlara hükümet tarafından onar sikke tahsis edilmiştir. Bu miktarın zikredilen fakirlere verilmesi için 27 Rebûlâhir 979/18 Eylül 1571 tarihiyle bir hüküm çıkmıştır⁵²⁸. Kezâ 10 Cemâziyelâhir 982/27

⁵²⁶ BOA, **KK.**, nr.212, s.9.

⁵²⁷ BOA, **KK.**, nr.215, s.64.

⁵²⁸ BOA, **MD.**, nr.XV, 114/990.

Eylül 1574 tarihinde Medine mucavirlerinden “Şeyh Ahmed Zeydî”ye surre mahlûllerinden on beş sikke tayin edilmiştir⁵²⁹.

III. Murad döneminde Medine sakinlerinden “Mansûr Medenî” kendi ekonomik durumunu merkezi hükümete bildirmek için İstanbul’a gelmiştir. Bu kişinin künyesinden hareketle, onun Medine asıl ahalisinden olduğunu söylemek mümkündür. Hükümet tarafından onun durumu dinlendikten sonra kendisine surre mahlûllerinden yirmi altın tahsis edilmiştir. Bu kararın yerine getirilmesi için Medine kadısına ve surre emini ile katibine evâsıt Şeval 983/evâsıt Ocak 1576 tarihiyle bir hüküm gönderilmiştir⁵³⁰. 2 Receb 988/13 Ağustos 1580 tarihiyle hükümetten Medine kadısına ve surre emini ile katibine bir hüküm gönderilmiştir. Zikredilen hükmün muhtevasına göre bahis konusu şehrin mucavirlerinden ve “Halîfe” adıyla tanınan bir kişi fakir olmuştur. Bu kişi sefalet içinde yaşadığı için kendine surre mahlûllerinden yirmi beş sikke tahsis edilmiştir⁵³¹.

18 Receb 989/18 Ağustos 1581 tarihiyle çıkan bir hükmün verdiği bilgilere göre Medine sakinlerinden “Mehmed oğlu Abdulmu‘tî” adıyla bilinen bir kişi çok fakir olduğu için kendine surre mahlûllerinden yirmi filori tahsis edildiği görülmektedir. Bunun yanında aynı kişiye ayda bir erdeb buğday da verilmiştir⁵³².

Bununla beraber 1561 yılında Mısır hazinesinden Medine fakirleri için iki bin altın tahsis edilmiştir. Bu durum 5 Şaban 968/21 Nisan 1561 tarihiyle çıkan bir karardaki notlardan anlaşılmıştır⁵³³.

Bilindiği gibi Hicaz bölgesinin Osmanlı idaresine girmesinden önce, bu bölgeye Hac farızasını yerine getirebilmesi için Kahire ve İstanbul’dan iki kervan gönderiliyordu. Bu iki kervanın her biri için bir görevli tayin edilirdi. Zikredilen görevli “emirü’l-Hac” (Hac emiri) adıyla bilinmektedir. Ancak bu makam Mısır ve onun akabinde Hicaz bölgesi Osmanlı ülkesine Yavuz Sultan Selim tarafından eklendikten sonra “surre eminliğine” transfer edilmiştir. Bu dönemde tayin edilen ilk

⁵²⁹ BOA, **MD**, nr.XLII, 406/1428.

⁵³⁰ BOA, **A.NŞT.**, nr.1083, s.629.

⁵³¹ BOA, **A.NŞT.**, nr.1089, s.21.

⁵³² BOA, **MD**, nr.XLV, 125/1474.

⁵³³ BOA, **MD**, nr.IV, 207/2175.

surre emini “Emir Muslihuddîn”dir. Bu kişinin 923/1517 yılında surre eminliğine getirildiği anlaşılmaktadır.

Genelde surre eminlerinin zengin kişilerden seçildiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi bunların surre paralarından hiçbir miktar almaması idi. Bunun yanında surre eminliğine getirilecek kişiler vücut ve sıhhat bakımından kuvvetli kişiler olmalıdır⁵³⁴.

Surre eminlerinin yanında diğer görevliler de vardı. Bu görevliler surre eminliği makamında bulunan kişinin yardımcıları sayılmaktadır. Bunların arasında surre katibi yer almaktaydı. Surre katibinin görevi, surre ile ilgili defterlerin hazırlanmasıydı. Diğer bir ifade ile surre den alacak kişilerin adları ve bunlara tahsis edilen sikkenin miktarı onun tarafından yazılıyordu⁵³⁵.

2- Bazı Vakıflardan Gönderilen Surre

Osmanlı belgelerinden öğrendiğimiz kadarıyla, bazı vakıfların Medine’ye surre gönderdikleri anlaşılmaktadır. Bu vakıfların Osmanlılara ait muhtelif bölgelerde buldukları görülmektedir. Bu durum Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli müslümanların gerek Mekke’de gerek Medine’de oturan ahali ve mucavirleri sevdiklerini göstermektedir. Bu sevginin sebebi, zikredilen ahali ve mucavirlerin, müslümanlarla kutsal şehirlerden sayılan Mekke ve Medine’de yaşaması idi.

Bu vakıfların bir bölümünün Osmanlı padişahlarına ait oldukları görülmektedir. Bunun yanında Osmanlı hanedanına mensup bazı kimselerin özellikle padişahların ana ve kızlarına ait vakıfları da vardı. Vakıfların son bölümü ise, devlet adamlarına aittir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu’ndaki 1806 numaralı defterin verdiği bilgilere dayanarak Medine’ye para gönderen bazı vakıflar tespit edilmiştir. Bunları şöyle zikredebiliriz:

⁵³⁴ Bu husus için bk. M. Atalar, **a.g.e.**, s.171-182.

⁵³⁵ M. Atalar, **a.g.e.**, s.201.

a- İstanbul Vakıfları

Mahmud Paşa Vakıfları

Mahmud Paşa vakıfları, İstanbul'da kendine ait imarettten ibarettir. Zikredilen kişi Medine fakirleri için her yılda bin bir sikke tayin etmiştir. Bu vakıflardan 997/1588-1589 yılında altmış bin altmış akçe tahsil edilmiştir. Bu noktadan hareketle bir sikkenin altmış akçe yaptığını söylemek mümkündür. Bunun yanında adı geçen yıl önceki yıllardan kalan yirmi altı bin sekiz yüz yirmi dört akçe de tahsil edilmiştir. Bu şekilde sözkonusu vakıftan toplanan paranın miktarı seksen altı bin sekiz yüz seksen dört akçe idi.

Ali Paşa Vakıfları

Bu vakıflar, zikredilen vakfın İstanbul'da bulunan imaretinden oluşmaktadır. Ali Paşa'nın kendi vakıflarından her yılda Medine fakirlerine yüz kırk sikke tayin ettiği görülmektedir. Bu sikkelerin kime tahsis edildiği zikredilmiştir (bk. Tablo 33).

Alan Kişilerin Adı	Sikkenin Miktarı
Harem Nâzırı	10
Harem-i Nebevî Hatibî	10
Hanefî İmâm	10
Ravza-ı Mutahhara Müezzinleri	10
Ravza-ı Mutahhara Hizmetçileri	20
Ferrâşlar	20
Mucavirler	40
Harem-i Nebevî Kapıcıları	5
Su veren	5
Toplam	130

Tablo 33: Ali Paşa vakıflarından Medine'ye tahsis edilen para

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı kadarıyla 997/1588-1589 yılında Medine'ye tahsis edilen yüz kırk sikkeden on sikkenin kime verildiği zikredilmemiştir. Aynı defterden öğrendiğimiz kadarıyla, Medine'ye tayin edilen meblağın eksiksiz bir şekilde verildiği anlaşılmaktadır⁵³⁶.

Mustafa Paşa Vakıfları

Bu vakıflar zikredilen Mustafa Paşa'ya ait imaretten ibarettir. Bu vakıf her yılda Medine fakirleri için üç yüz sikke tayin etmiştir. Deftere göre her sikke elli akçe olarak hesaplanmıştır. Buna göre bahis konusu üç yüz sikke onbeş bin akçe olur. Bu vakıftan 997/1588-1589 yılında on beş bin akçenin tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum sözkonusu vakfın eski borçlarının olmadığını yansıtmaktadır.

Davud Paşa Vakıfları

Davud Paşa vakıfları, İstanbul'da kendine ait imaretten oluşmaktadır. Bu vakıflardan 997/1588-1589 yılında Haremeyn'e tayin edilen sikkenin miktarı ikiyüz on bir sikke idi. Defterdeki notlardan anlaşıldığı kadarıyla her sikke elli dokuz akçe yapardı. Bu hesaba göre iki yüz on bir sikke, on iki bin dört yüz kırk dokuz akçe olur. Yalnız bu meblağdan Medine'ye tahsis edilen miktarın zikredilmediği görülmektedir. Diğer yandan sözkonusu vakıf 992/1583-1584 yılından itibaren 996/1587-1588 yılına kadar borçları bulunmaktaydı. Bu borçların miktarı elli altı bin beş yüz kırk dört akçeydi. Bunların da 997/1588-1589 yılının miktarı ile beraber tahsil edildikleri anlaşılmaktadır⁵³⁷.

Yahya Paşa Vakıfları

Bu vakıfların bir imaretten ibaret oldukları anlaşılmaktadır. Zikredilen vakıf Medine fakirleri için her yılda iki yüz sikke tayin etmiştir. Defterdeki notlardan öğrendiğimiz kadarıyla her sikke elli akçe4 yapmakta idi. Buna göre zikredilen iki yüz sikke, on bin akçe olur. Bu miktarın 997/1588-1589 yılında tamamına tahsil edildiği görülmektedir.

⁵³⁶ BOA, MAD, nr.1806, s.6.

⁵³⁷ BOA, MAD, nr.1806, s.7.

Ahî Çelebî Vakıfları

Bu vakıflar, İstanbul'da Ahî Çelebî'ye ait cami vakıflarından ibarettir. Bahis konusu vakıfların ihracatından sonra, kalan paralar eksiksiz olarak Medine fakirlerine gönderiliyordu. 997/1588-1589 yılında zikredilen vakıfların muhasebesi yapıldıktan sonra, seksen üç bin dört yüz elli altı idi. Bu meblağın ne olduğu (sikke veya akçe) zikredilmemiş ise de, büyük bir ihtimal ile akçedir. Bunun nedeni meblağın büyük olduğundan kaynaklanmaktadır⁵³⁸.

Bektâş Halife Vakıfları

Bahsedilen defterde bu vakıfların ne oldukları zikredilmemiştir. Ancak zikredilen vakfın, vakıfların ihracatından sonra kalan paranın üçte birinin Medine fakirleri için tahsis ettiğini öğrenmekteyiz. 997/1588-1589 yılında tahsil edilen paranın miktarı iki bin yüz elli dokuz akçe idi. Aynı zamanda 992/1583-1584 yılından 996/1587-1588 yılına kadar borçların tahsil edildikleri de görülmektedir. Bu borçların miktarı beş bin beşyüz akçeydi.

Hoca Aydın Vakıfları

Hoca Aydın İstanbul'da kendine ait vakıflarının mahsulünden Haremeyn fakirlerine üç bin akçe tayin ettiği görülmektedir. Bu akçenin her yıl düzenli bir şekilde gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu vakıflardan 997/1588-1589 ve 998/1589/1590 yıllarında altı bin akçe tahsil edilmiştir. Ancak bu tahsil edilen paralardan Medine'nin hissesinin kaç olduğu kaydedilmemiştir⁵³⁹.

III. Murad'ın Anası Vakıfları

III.Murad'ın anası olan Safiye Sultan vakıfları, Üsküdar'da kendine ait cami ve imaretten ibarettir. 998/1589-1590 yılında Safiye Sultan'ın Haremeyn'e tahsis ettiği paranın miktarı bin sikkedir. Bunlardan beş yüz sikkesi Mekke ve beş yüz

⁵³⁸ BOA, MAD, nr.1806, s.8.

⁵³⁹ BOA, MAD, nr.1806, s.19.

sikkesi de Medine fakirleri için tahsis edilmiştir. Defterin verdiği bilgilere göre zikredilen meblağın eksiksiz bir şekilde tahsil edildiği görülmektedir⁵⁴⁰.

Vakfın Adı	Gönderilen Paranın Miktarı (sikke)
Ahî Çelebî	1669
Mahmud Paşa	1001
Safiye Sultan	500
Mustafa Paşa	300
Yahya Paşa	200
Ali Paşa	140
Davud Paşa	105.5
Bektâş Halîfe	43
Hoca Aydın	30
Toplam	3988.5

Tablo 34: İstanbul vakıflarından Medine'ye tahsis edilen para

Yukarıdaki tabloda kaydedildiği gibi, Medine'ye gönderilen paranın miktarı bir vakıftan diğer bir vakfa göre değişiyordu. Büyük bir ihtimal ile bu değişme her vakfın ekonomik durumuna göre oluyordu. Bu şekilde en çok para gönderen vakıfların gelirlerinin en az para gönderen vakıfların gelirlerinden daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

b- Edirne Vakıfları

Edirne'de bazı dükkanların ve hanelerin kiralari ile bazı köylerin mahsulünün ihracati yapıldıktan sonra, kalan paralar Mekke ve Medine fakirlerine gönderiliyordu. Bunun yanında zikredilen şehirde bulunan Rakkâs Sinan Bey'e ait vakıfların mahsulünden üçte birinin Medine fakirleri için tayin edildiği görülmektedir. 998/1589-1590 yılında Rakkâs Sinan Bey'in vakıflarından tahsil edilen para miktarı altmış iki bin altı yüz seksen akçe idi⁵⁴¹.

⁵⁴⁰ BOA, MAD, nr.1806, s.4.

⁵⁴¹ BOA, MAD, nr.1806, s.10.

c- Rumeli Vakıfları

III.Murad tarafından harem ağası Mehmed Ağa'ya Rumeli'de Tuna yalısında İsmail Geçedi⁵⁴² adıyla bilinen bir yer verilmiştir. Bu yerin mahsulünün beşte biri Kudüs-i Şerif, kalan miktarın yarısı Mekke ve yarısı da Medine fakirlerine tahsis edilmiştir. 997/1588-1589 yılında bu mahsulden Medine'ye verilen sikkenin miktarı on altı idi. Bu sikkenin aynı yılda sözkonusu vakıftan tahsil edildiği anlaşılmaktadır⁵⁴³.

d- Karesi Vakıfları

Karesi sancağındaki Karınca Tuzla kazasına tâbi' olan Babaderesi ve Dore Kuyu adıyla bilinen iki köyün Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarından olup, İbrahim adıyla tanınan bir kişiye üç yıla yetmiş bin akçeye iltizama verilmiştir. Zikredilen meblağdan 995/1586-1587 ve 996/1587-1588 yıllarında otuz beş bin beş yüz seksen altı akçe tahsil edilmiştir. Ancak tahsil edilen paralardan Medine'ye gönderilen miktar bilinmemektedir. Diğer vakıflara bakılacak olursa Medine'ye yollanan miktarın tahsil edilen paranın yarısı olmasıdır. Buna göre karesi vakıflarından sözkonusu yıllarda Medine'ye on yedi bin yedi yüz doksan üç akçenin gönderildiğini söylemek mümkündür⁵⁴⁴.

e- Hûdâvendigâr Vakıfları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 1806 numaralı Maliyeden Müdevvere Defteri'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla XVI.yy.'da Hûdâvendigâr livâsında Medine vakıfları bulunmaktaydı. Bu vakıflar zikredilen Livâ'ya tâbi' olan Bigpazarı kazasında bulunan Yâdkâr köyünden ibarettir. Bahis konusu defterde kaydedildiği gibi bu köyün yarısı Medine'ye vakfedilmiştir. Adı geçen köy önce Bayezid Paşa adıyla bilinen bir kişiye satın alınmıştır. Bayezid Paşa vefat ettikten sonra oğlu İsâ Bey Medine'ye vakfetmiş ve Hasan adıyla tanınan bir kişiye üç yıla kırk beş bin akçeye iltizama verilmiştir. 995/1586-1587 yılında zikredilen köyden tahsil edilen paranın miktarı on üç bin dokuz yüz altmış sekiz akçe idi. Aynı yılda

⁵⁴² Bk. Feridun M. Emecen, "İsmâil", **DİA**, XXIII, İstanbul, 2001, s. 82-84.

⁵⁴³ BOA, **MAD**, nr.1806, s.11.

geçen yıllardan kalan miktarlardan sekiz bin dokuz yüz seksen akçenin tahsil edildiği anlaşılmaktadır.

f- Kastamoni Vakıfları

Kastamonu sancağındaki Mustafa Paşa vakıfları Medine vakıflarından sayılmaktadır. Bu vakıflar Ramazan adıyla bilinen bir kişiye üç yıla yüz yetmiş dört bin akçeye iltizama verilmiştir. Bu vakıflardan 997/1588-1589 yılında on altı bin altı yüz yirmi beş akçe tahsil edilmiştir⁵⁴⁵.

g- Karaman Vakıfları

Medine vakıfları, karaman vilayetine tâbi‘ Erikli kazasında bulunmaktadır. Bu vakıflar önce Seyyid Sefer adıyla tanınan bir kişiye üç yıla iltizama verilmiştir. İki yıl geçtikten sonra ve özellikle 996/1587-1588 yılında zikredilen kişi, Dergâh-ı Âlî kapıcılarından Mustafa, Ahmed, Ali ve Osman’a bir vech emânet zapt ettirmiştir. Bu vakıflardan 997/1588-1589 yılında tahsil edilen akçenin miktarı şöyle zikredilmek mümkündür.

- Geçen yıllardan kalan paralardan tahsil edilen miktar otuz beş bin kırk beş akçedir.

- 996/1587-1588 yılından tahsil edilen paranın miktarı iki yüz altmış dokuz bin üç yüz doksan akçedir.

- 997/1588-1589 yılından tahsil edilen paranın miktarı iki yüz yirmi sekiz bin yirmi beş akçedir⁵⁴⁶. Bu şekilde Karaman vakıflarının beş yüz otuz iki bin dört yüz altmış akçenin tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan 997/1588-1589 yılında İstanbul’da bazı vakıflara bakılacak olursa bir sikkenin elli dokuz akçe ile hesaplandığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle sözkonusu yılda Karaman vilayetinden dokuz bin yirmi beş sikkenin tahsil edildiğini söylemek mümkündür.

⁵⁴⁴ BOA, **MAD**, nr.1806, s.13.

⁵⁴⁵ BOA, **MAD**, nr.1806, s.15.

⁵⁴⁶ BOA, **MAD**, nr.1806, s.16.

h- Kıbrıs Vakıfları

İncelediğimiz defterdeki kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla Kıbrıs adası mahsulünden dört yüz yirmi bin akçe Medine fakirleri için her yıl tahsil edilirdi. Bu adadan 996/1587-1588 yılında yüz yirmi bin akçe, 997/1588-1589 dört yüz yirmi bin akçenin tahsil edildiği anlaşılmaktadır⁵⁴⁷.

i- Diyarbekir Vakıfları

947/1540 yılında Diyarbekir’de bulunan bazı dükkanların gelirleri Mekke ve Medine ahalisine tahsis edilmiştir. Bu gelirlerin miktarı 9583 akçeydi⁵⁴⁸. 962/1564 yılında zikr edilen yerde kırk yedi depo ve beş evin kira gelirleri aynı bölge’ye tayin edilmiştir. Bu kira’nın miktarı 7908 akçe idi..

j- Mardin Vakıfları

962/1564 yılında Mardin vakıflarından Mekke ve Medine’ye tahsis edilen paranın miktarı 7400 akçe idi. Bu meblağ şehir’deki otuz iki dükkan’ın kira gelerinden ibarettir⁵⁴⁹.

k- Cerbe⁵⁵⁰ Vakıfları

Cerbe adasında hayrî seven bazı insanlar tarafından dükkanlar inşa edilmiş ve bu dükkanların mahsulü Medine fakirlerine vakfedilmiştir. Bu vakıflardan 997/1588-1589 yılından dört bin akçe tahsil edilmiştir⁵⁵¹.

l- Şam Vakıfları

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’ndeki 5716 numaralı surre defterinin ihtiva ettiği bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla 998/1589-1590 yılında Şam’da bulunan Medine vakıflarından bin beş yüz altın Medine’ye gönderilmiştir. Bunun yanında

⁵⁴⁷ BOA, MAD, nr.1806, s.18.

⁵⁴⁸ Mustafa Güler, **Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII yüzyıllar)**, Tarih ve Tabiat vakfı, İstanbul, 2002, s. 169.

⁵⁴⁹ M. Güler, **a. g. e.** s. 170.

⁵⁵⁰ Cerbe için bk. Abdülkadir Özcan, “Cerbe”, **DİA**, VII, İstanbul, 1993, s. 391-392.

⁵⁵¹ BOA, MAD, nr.1806, s.19.

Şam'daki Lala Mustafa Paşa vakfından yedi bin altının sözkonusu şehre yollandığı anlaşılmaktadır.

m- Halep Vakıfları

Zikredilen defterde kaydedildiği gibi 998/1589-1590 yılında Halep'deki Medine vakıflarından Medine'ye bin dört yüz altın yollanmıştır. Aynı şehirde bulunan Sadrazam Mehmed Paşa vakıflarından iki yüz altın da gönderilmiştir⁵⁵².

Gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi gerek Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki muhtelif defterlerde bulunan notlardan anlaşıldığı kadarıyla bazı vakıflar çeşitli amaçlarla Medine'ye surre gönderiyordu. Bu amaçları iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan biricisi dinî amaçlardır. İkincisi ise dinî olmayan şartlardır.

Zikredilen defterlerden tespit edildiği kadarıyla dinî amaçlar Hatm-i Şerîf, Salvât-i Şerîfe ve Kurân-ı Kerim'in bazı surelerinin ve ayetlerinin akınmasından ibarettir.

Daha önce belirtildiği gibi, surre göndermenin sebeplerinden birisi ölen bir kişinin ruhu için Hatm-i Şerîf okunmasıdır. Diğer bir ifade ile Kurân-ı Kerim'in birinci suresinden sonuncu suresine kadar okunmasıdır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1209/2 numaralı surre defterinin verdiği bilgilere göre 1004/1595-1596 yılında Fatih sultan Mehmed Han'ın rûhu için İstanbul'da bulunan Ayasofya-i Kebîr vakıflarından Medine'de her gün bir Hatm-i Şerîf okunmak için dört yüz sikke tayin edilmiştir⁵⁵³. Ancak bu Hatm-i Şerîf'in yerine getirilebilmesi için kaç kişi hazırlandığı bilinmemektedir. Kurân-ı Kerim'in cüzlerine bakılacak olursa, bunlar otuz cüzdür. Bu noktadan hareketle okuyanların sayısı en az otuz kişinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu şekilde zikredilen vakıflardan Medine'ye gönderilen paralardan her okuyucunun hissesi 13.3 sikke olur. Bunun yanısıra II. Selim Edirne'de vâki' olan Câmî'-i Şerîf vakıflarından Medine'de bulunan Ravza-i Mutahhara'da her gün bir Hatm-i Şerîf okumak için dört yüz sikke tahsis edilmiştir. Keza Bayezid Han'ın kızı Fâtîma Sultan İstanbul'da mevcut olan vakıflarından

⁵⁵² TSMA, SD, nr.5716, v.4b.

⁵⁵³ TSMA, SD, nr.1209/2, v.4b.

Ravza-ı Mutahhara'da her yılda altı Hatm-i Şerîf okunmak üzere yılda altı sikke tahsis etmiştir. Yani her Hatm-i Şerîf'in karşılığında bir sikke verilirdi. Bu defterden öğrendiğimiz kadarıyla zikredilen sikkeler bazı yıllarda çeşitli sebeplerden dolayı gönderilmemiştir. Mesela son bahsettiğimiz vakıf 1003/1594-1595 yılında Medine'ye hiçbir sikke göndermemiştir. Buna göre Ravza-ı Mutahhara'da Hatm-i Şerîf'in okunmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu alanda çalışanların geçiminin büyük bir kısmı bu işten temin ediliyordu. Bunu için sözkonusu işin olmadığı zaman yani paralar gönderilmedikleri zaman bu gibi okuyucuların hayatlarını sürdürebilmeleri için başka şeylerle meşgul olmaya çalıştıklarını söylemek mümkündür. 1003/1594-1595 yılında Medine'ye gönderilmeyen paralar 1004/1595-1596 yılının hissesiyle beraber yollandığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile 1004/1595-1596 yılında Bayezid Han'ın kızı Fâtıma Sultan vakıflarından Medine'ye on iki sikke gönderilmiştir. Bunların altı sikkesi geçen yılın hissesi ve diğer altı sikkesi de 1004/1595-1596 yılının hissesiydi⁵⁵⁴.

Daha önce zikredildiği gibi dinî amaçlardan biri Kurân- Kerim'den bazı surelerin veya ayetlerin okunmasıdır. Mesela 1000/1591-1592 yılında Şam yeniçeri eski ağası olan Sinan Ağa vakfından Medine'ye 5040 altın gönderilmiştir. Vakfın şartlarına göre bu meblağın bir kısmı dindar ve Kurân-ı Kerim'i ezbere bilen kişiye verilir. Bunun karşılığında sözkonusu kişi her gün sabah namazından sonra Ayete'l-Kürsî ve Tîn suresi, ikinci namazından sonra en-Neba suresi, yatsı namazından sonra Tebareke, İhlâs, Ma'uzateyn, Fatiha sureleri ile el-Bakara'nın ilk ayetlerini okumalıdır⁵⁵⁵. Keza Seyyidî Ömer bin Tacüddivan vakfından Medine ahalisinden dört kişiye 360 altın gönderilmiştir. Vakfın vakfiyesine göre bu dört kişi her gün Harem-i Şerîf'deki Ravza-ı Mutahhara'da ve Minber'de üçer İhlâs ve Ma'uzateyn sureleri sonra Fatiha suresi ile el-Bakara'nın ilk ayetleri tilâvet ederdi⁵⁵⁶. Aynı şekilde Ahmed Çelebî bin Sinan Halîfe vakfının mahsulünden bir kısım Medine sakinlerinden dindar bir kişiye tahsis edilmiştir. Bu meblağın karşılığında zikredilen kişi her sabah Ravza-ı Mutahhara ve Minber arasındaki mesafede İhlâs, Ma'uzateyn

⁵⁵⁴ TSMA, SD, nr.1209/2, v.5a.

⁵⁵⁵ TSMA, SD, nr.1150, v.51b.

⁵⁵⁶ TSMA, SD, nr.1150, v.55a.

ve Fatıha sureleri ile el-Bakara'nın ilk ayetleri ve Salavât-ı Şerîfe okurdu⁵⁵⁷. Bununla birlikte bazı vakıfların gönderdikleri para Medine'deki belli zümrelere tahsis edildiği görülmektedir. Bu gibi vakıflar arasından Bayezid Han'ın Amasya'daki vakfi bulunmaktaydı. Bayezid Han'ın Amasya'da bulunan imareti vakıflarından Medine'ye her yılda üç yüz sikke tahsis edilmiştir. Ancak 1209/2 numaralı surre defterinin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Medine fakirlerine değil Harem-i Şerîf'in hizmetlilerine tayin edilmiştir. Keza Ca'fer Paşa Kıbrıs adasında bulunan vakıflarından sözkonusu hizmetlilere yıllık olarak üç yüz otuz dört sikkenin tahsis edildiği görülmektedir⁵⁵⁸. Bu bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla 1004/1595-1596 yılında Harem-i Şerîf'in hizmetlilerine gönderilen paranın miktarı altı yüz otuz dört sikke idi. Aynı şekilde Ali Paşa'nın İstanbul'da vâki' olan imareti vakıflarından her yılda Medine'ye yüz kırk sikkenin tahsis edildiği görülmektedir. Bu vakıflardan tayin edilen sikkenin kimlere verildiği zikredilmiştir (bk. Tablo).

Yararlananların Adları	Paranın Miktarı
Anadolu mucavirleri (40 kişi)	40
Harem-i Şerîf'in Nâzırı	20
Harem-i Şerîf'in Ağaları	20
Harem-i Şerîf Ferrâşları	20
Hanefî Hatibî	10
Hanefî İmâmi	10
Ravza-ı Mutahhara'nın Mûkebbirleri	10
Harem-i Şerîf'in Kapıcıları	5
Hac'da Su Verenler	5
Toplam	140

Tablo 35: 1004/1595-1596 yılında Ali Paşa'nın vakfından faydalananların adları

⁵⁵⁷ TSMA, SD, nr.1150, v.62a.

⁵⁵⁸ TSMA, SD, nr.1209/2, v.5a.

İncelediğimiz defterde kaydedildiği gibi tablodaki belirtilen kırk kişinin her birisine birer sikke verilmiştir. Bunların Anadolu mucavirlerinden sulehâ olanlardan seçildiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan Hac mevsiminde su verilmek için tahsis edilen beş sikkenin Harem-i Şerîf'in şeyhine teslim edildiği görülmektedir⁵⁵⁹. Ancak bu beş sikkenin kaç kişiye dağıtılacağı bilinmemektedir. Diğer bir ifade ile defter, Hac mevsiminde su verenlerin sayısı hakkında bilgi vermemiştir.

Bazı vakıfların hem dinî amaçlar için hem de dinî olmayan şartlardan dolayı surre gönderdikleri görülmektedir. Bu tür vakıfların arasında İbrahim Paşa oğlu Mahmud Çelebi vakfı bulunmaktaydı. Söz konusu deftere göre zikredilen kişi İznik'te bazı vakıflarının oldukları anlaşılmaktadır. Bu vakıflardan 1004/1595-1596 yılında Medine'ye otuz sekiz sikke tahsis edilmiştir. Bu para iki ana amacın yerine getirilebilmesi için yollanmıştır. Bunlardan birincisi ve aynı zamanda dinî sebeplerden en önemlisi Kurân-ı Kerim'in okumasıydı. İkincisi ise su verilmesiydi⁵⁶⁰. Ancak bu iki amacın her birine kaç sikke tayin edildiği bilinmemektedir.

1000/1591-1592 yılında Çakmak vakfindan Medine'ye bin iki yüz sikke tahsis edilmiştir. Vakfın şartlarına göre her yılda Harem-i Şerîf için altmış yedi okka yağ temin edilmelidir. Bunu yanında kendi vakfının mahsulünden yine de yıllık olarak bir şevvâl buğday Kurân-ı Kerim'i okuyan bir kişi için hazırlanmakta idi⁵⁶¹. Keza zikredilen yılda Hazm Paşa vakfindan Medine'ye dört bin dokuz yüz otuz dört sikkenin gönderildiği görülmektedir. Bu paranın üçte biri Hz. Peygamber'in Hücre-i Şerîfesi'ndeki hizmetlilere tahsis edilmiştir. Kalan miktar ise sözkonusu şehirde yaşayan fakirler ve garipler/yabancılar için verilmiştir⁵⁶².

Şam, Gazze, Nablus ve Trablus bölgelerinden Medine'ye gönderilen surreler için (Bk. Tablo 36).

⁵⁵⁹ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v.5b-6b.

⁵⁶⁰ TSMA, **SD**, nr.1209/2, v.7a.

⁵⁶¹ TSMA, **SD**, nr.1150, v.54a.

⁵⁶² TSMA, **SD**, nr.1150, v.58b.

Vakfın Adı	Tahsis Ettiği Paranın Miktarı(akçe)
İbrahim bin Mancek	3756
el-Kâsımî	6996
Fereç Şâd Bey	1800
Alaeddîn bin Sâbûnî	250
İbn Kamer bin Şâd Bey	200
Şemseddîn el-Bikâ'î	4500
el-Kâdî Siraceddîn	300
el-Kâdî Teçüccivân	1000
Yahya bin Divân	240
Fâris et-Temîmî	1967
Zahireddîn	1440
Silyânî el-Kâfilî	912
Şeyh Kutubuddîn bin Sultan el-Hanefî	500
Mehmed el-Mamdod	300
El-Melik el-Emced	135
İsmail bin el-Ekrem	200
El-Kâfilî	2797
Burhaneddîn bin Muflih el-Halebî	80
İbrahim Ağa	4571
Abdurrahman bin el-Ekrem	200
Şihabeddin bin Ahmed	150
İlyâs Kethuda	1920
İsâ el-Kâvî	1040
Mustafa bin İskender Paşa	2116
Şemseddin Mehmed	2090
Şâd Bey bin Abdullah es-Seyfî	2400
Burhâneddîn bin Ebî şerîf	540
Musâ el-Kattân	844
Bin Muzâhim	960
Mehmed Çelebî el-Karamânî	800
Dervîş Paşa	22320
Şihabeddin bin Abdulvehhâb	3200
Hüseyin Kethuda	400
İbrahim bin Şâd Bey	43280
Toplam	114204

Tablo 36: Şam, Gazza, Nablus ve Trablus vakıflarından Medine'ye gönderilen paralar

G- Deşişe ve Buğday Sadakaları

Aslında deşişe Arap yarımadasında meşhur bir yemeğin adıdır. Bu yemeğin esası hububat/buğdaydır. Ancak bu buğday sadece tek başına değil, ona et veya hurma eklenerek pişiriliyordu. Yemeğin asıl adı ceşişe ise, halk dilinde deşişe şeklinde kullanılmıştır.

Deşişe yemeği Hz. Peygamber'in zamanına kadar mensup bir sosyal geleneği sayılmaktadır. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in sahabeyi deşişe yemeğine davet ettiği, bazen de sahabenin Hz. Peygamber'e deşişe pişirdiği zikredilir. Hz. Peygamber'in döneminde hazırlanan bu yemek "deşişe-i Resûlullah" adıyla bilinmekteydi.

Deşişe buğdayı Haremeyn bölgesi yani Mekke ve Medine'ye ilk olarak ne zaman ve kimin tarafından yollandığı bilinmemiş ise de, 311/923-924 yılında Abbasi halifesi el-Mukte'dir. Billâh tarafından sözkonusu bölgeye gönderilen ilk surre içerisinde buğday da bulunmaktaydı. Bu itibarıyla deşişe buğdayı Medine'ye gönderilmesinin zikredilen halifenin döneminden itibaren başladığını söylemek mümkündür. Memlûk devleti zamanında, Mekke ve Medine'ye gönderilen deşişe buğdayına büyük önem verilmiştir. Hatta Memlûk sultanları, kendilerine ait topraklarda özellikle Mısır, Şam ve Halep'te çok sayıda köy zikredilen iki şehrin fakirlerine vakfetmişlerdir. Bunların amaçları bahis konusu köylerin hububatının Haremeyn yoksullarına gönderilmesiydi. Memlûk sultanları tarafından gönderilen bu hububat "zahire" adıyla yollanıyordu. Mekke ve Medine fakirlerine deşişe pişirmek için vakfedilen köyler aynı fakirlere vakfedilen diğer köylerden ayırmak için "deşişe köylerine" veya "deşişe vakfi köylerine" denilmiştir.

Yavuz Sultan Selim Mısır'ı Osmanlı idaresine ekledikten sonra, Mısır'da hakimiyeti kaybeden Memlûk sultanlarına ait deşişe buğdaylarına dokunmamıştır. Bunların eski haliyle bırakıldığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı padişahlarının özellikle Mekke ve Medine fakirleri ile ilgili hayri işlerine karışmadıklarını göstermektedir. Yavuz Sultan Selim Memlûk devletinden kalan bu deşişe buğdayları yanında yeni hububat sadakası da tahsis etmiştir.

Diğer yandan Kanunî Sultan Süleyman Haremeyn fakirlerine Mısır'da bazı köylerin mahsulünü vakfetmiştir. Bu köylerden bazılarının sadece deşişe pişirmek

için vakfedildikleri anlaşılmaktadır. Bunlar “Sultan Süleyman deşışesi” adıyla bilinmekteydi⁵⁶³. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’ndeki 7232 numaralı surre defterinin verdiği bilgilere göre Kanuni sultan Süleyman döneminde Medine halkı için Mısır’da vakfedilen köylerden altı köyün adı tespit edilmiştir. Söz konusu defter, bu köylerin mahsulünün iki yılda kaç olduğunu kaydetmiştir. Mesela 956/1549 yılında Gerbiye nahiyesine bağlı Şabâs Sunker köyünün mahsulü doksan bin üç yüz para olmuş iken, aynı köyün mahsulünün 957/1550 yılında doksan bir bin üç yüz paraya çıktığı görülmektedir. Behnesa nahiyesine bağlı Abâ adıyla bilinen bir köyün mahsulünde zikredilen iki yılda hiçbir değışme olmamıştır. Adı geçen köyün mahsulünü 956/1549 ve 957/1550 yıllarında üç bin beş yüz paradır. Defterde diğ er kalan dört köyün sadece 957/1550 yılına ait mahsulünün miktarını verdiği görülmektedir. Dolayısıyla 956/1549 yılında bahis konusu köylerin mahsulünden bahsedilmemiştir. Bu köylerden bazılarının mahsulünün çok olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bazı köylerin mahsulü oldukça düşüktür. Mesela Gerbiye Sanâdîd köyünün mahsulü otuz dokuz bin sekiz yüz para olmuş iken, Behnesa’da bulunan Baskanûn köyünün mahsulü sadece üç bin altı yüz doksan sekiz paradan ibarettir⁵⁶⁴ (Tablo:37)

Köyün Adı	Bulunduğu Nahiye	Yıl	Mahsulün Miktarı (para)
Şabâs Sunker	Gerbiye	956/1549	90300
Abâ	Behnesa	956/1549	3500
Şanâs Sunker	Gerbiye	957/1550	91300
Abâ	Behnesa	957/1550	3500
Sâsa	Gerbiye	957/1550	13146
Sanâdîd	Gerbiye	957/1550	39800
Mahalle-i Debî	Gerbiye	957/1550	38720
Baskanûn	Behnesa	957/1550	3698

Tablo 37: 1549 yılında Mısır’da Medine halkı için vakfedilen iki köyün mahsulünün miktarı

⁵⁶³ Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Deşışe”, **DİA**, IX, İstanbul, 1994, s.214.

⁵⁶⁴ TSMA, **SD**, nr.7232, v.2a.

Köyün Adı	Bulunduğu Nahiye	Yıl	Mahsulün Miktarı (para)
Şanâs Sunker	Gerbiye	957/1550	91300
Abâ	Behnesa	957/1550	3500
Sâsa	Gerbiye	957/1550	13146
Sanâdîd	Gerbiye	957/1550	39800
Mahalle-i Debî	Gerbiye	957/1550	38720
Baskanûn	Behnesa	957/1550	3698

Tablo 38: 1550 yılında Mısır'da Medine halkı için vakfedilen köylerin mahsulünün miktarı

III. Murad'ın Mısır'ın muhtelif nahiyelerinde birkaç köyün mahsulünü Mekke ve Medine deşışesine vakfettiği görülmektedir. Mesela bu nahiyelerin arasında Buhayre, Menûfiye, Kalyûbiye, Dekahliye, Behnesa ve Saîd bulunmaktadır. Bu yerlerde on beşten fazla köyün vakfedildiği tespit edilmiştir. Vakfedilen bu köylerin mahsulü zikredilen padişahın Medine'de yaptırdığı imareti için tahsis edildiği anlaşılmaktadır⁵⁶⁵. Deşişe için bu köylerden çıkan mahsule "ed-Deşışetü'l-Muradiyye" adı verilmiştir⁵⁶⁶.

Nahiyenin Adı	Vakfedilen Köylerin Sayısı
Buhayre	2
Menûfiye	2
Kalyûbiye	5
Dekahliye	4
Behnesa ve Saîd	4

Tablo 39: III. Murad döneminde Medine fakirlerine vakfedilen deşişe köylerinin sayısı

Diğer yandan III. Mehmed tarafından Mısır'ın bazı yerlerinde birkaç köyün vakfedildiği bilinmektedir. Bu dönemde vakfedilen köylerin sayısı III.Murad'ın vakfettiği köylerin sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. III. Mehmed'in bu

⁵⁶⁵ Eyyub Sabri Paşa, **a.g.e.**, s.728.

⁵⁶⁶ S. Muhammed es-Seyyid, **a.g.m.**, s.215.

köylerin mahsulünün Medine fakirlerine dağıtılması için vakfettiği anlaşılmaktadır⁵⁶⁷.

Nahiye'nin Adı	Vakfedilen Köylerin Sayısı
Menûfiye	3
Gerbiye	3
Şerkiye	2
Dekahliye	1
Feyyûm	4
Behnesa ve Saîd	14

Tablo 40: III. Murad döneminde Medine fakirlerine vakfedilen deşişe köylerinin sayısı

XVI.yy'da deşişeye vakfedilen köylerin sayısı çok olunca bunların idare edilmesi için bir nâzır tayin edilmiştir. Bu nâzır Osmanlı belgelerinde “deşişe nâzırı” adıyla bilinmektedir⁵⁶⁸. Deşişe nâzırının görevleri arasında vakıfların muhafaza edilmesi, sürekli bir şekilde bakım yapılması ve buğdayın eksiksiz olarak gönderilmesi bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile sözkonusu nâzır Mısır, Şam ve Halep'te deşişe için vakfedilen köylerden sorumluydu. Deşişe nâzırlığının ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Ancak onun XVI.yüzyılın ikinci yarısında olduğunu söylemek mümkündür. Mesela 1586 yılında deşişe nâzırı olan Mustafa Bey, bu görevi başlamadan önce Mısır Emiru'l- Hacı idi. Bu durum 24 Şaban 994/10Ağustos 1586 tarihiyle kendine gönderilen hükümden anlaşılmaktadır⁵⁶⁹.

Genelde deşişe nâzırı Mekke ve Medine ile ilgili işlerinde tecrübe kazanmış olanlardan seçilirdi. Bunlar Mısır emîrû'l-haccı, Mekke ve Medine Şeyhu'l-Haremleri ile Mısır beylerinden oluşmaktadır. Sözkonusu nâzırın yanında birkaç yardımcı bulunmaktaydı. Bu yardımcılardan en önemlileri kethüda, kâtip ve hazinedardır. Şam ve Halep'te bulunan deşişe köylerine eminler tayin edilirdi. Bu eminler zikredilen köylerden çıkan mahsullerin tam zamanında Mısır'a götürürdü. Mısır'daki deşişe nâzırına kadı vasıtasıyla verirlerdi. Bundan sonra Şam ve Halep'ten gelen deşişe buğdayları Mısır'da toplanan buğdaylar ile birlikte Süveyş limanına

⁵⁶⁷ E. Sabri Paşa, **a.g.e.**, s.732.

⁵⁶⁸ BOA, **MD**, nr.XXVI, 154/406; **MD**, nr.LVIII, 258/653.

⁵⁶⁹ BOA, **MD**, nr.LXI, 106/262.

gönderilirdi. Burada Mısır beylerbeyi ve kadısının huzurunda gemi reislerine teslim edilirdi. Daha sonra Mekke'ye tahsis edilen deşişe buğdayları Cidde'ye yollanırdı. Medine deşişesi ise, şehrin iskelesi sayılan Yenbu'a gönderilmekteydi⁵⁷⁰. Deşişe buğdayları Yenbu'a ulaştığında, buradan Medine'ye develer vasıtasıyla nakledilirdi⁵⁷¹.

Mısır'dan Medine'ye deşişe yolu

XVI.yy.'da Mısır'dan Medine'ye her yıl ve düzenli olarak gönderilen deşişe buğdaylarının miktarında büyük bir değişme olmadığı görülmektedir. Büyük bir ihtimal ile bunun en önemli nedeni Mısır'daki deşişe için vakfedilen köylerin mahsulünün yerinde durmasıdır. Buna ilaveten Medine'deki nüfus yoğunluğunda ciddi bir artışın olmadığını söylemek mümkündür. Bu iki sebepten dolayı sözkonusu yüzyılın birkaç yılında deşişe miktarları hemen hemen aynı veya birbirine yakındır.

⁵⁷⁰ S. Muhammed es-Seyyid, a.g.e., s.215.

Osmanlı döneminde Mısır'dan Medine'ye gönderilen deşişe buğdaylarının miktarı hakkında bize bilgi veren ilk belgenin Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait olduğu görülmektedir. Bu belgeye göre 1559 yılında Medine fakirlerine on dört bin erdebden⁵⁷² fazla buğday tahsis edilmiştir. Bu durum 26 Safer 967/17 Kasım 1559 tarihiyle merkezi hükümetten Mısır beylerbeyisine gönderilen bir hükümden anlaşılmıştır⁵⁷³. 7 Ramazan 978/2 Şubat 1571 tarihiyle Mısır beylerbeyisine ve nâzır-ı-emvâl'e gönderilen bir hükümden öğrendiğimiz kadarıyla II. Selim'in tahta çıktığında Mekke ve Medine fakirlerine yedi bin erdeb buğdayın gönderilmesini emretmiştir⁵⁷⁴. Ancak bu miktardan Medine'ye kaç bin erdeb yollandığı bilinmemektedir.

III. Murad döneminde ve özellikle 11 Safer 991/6 Mart 1583 tarihiyle Mısır beylerbeyisine gönderilen bir hükümden kaydedildiği gibi, 1583'te Mısır'dan Medine ahalisine yollanan deşişe buğdaylarının miktarının on altı bin erdebe kadar çıktığı görülmektedir. Söz konusu hükümün ihtiva ettiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla zikredilen miktardan on bin erdeb eski padişahların vakıflarına ait oldukları kaydedilmiştir. Diğer kalan altı bin erdeb ise, III. Murad'ın vakfettiği deşişe buğdaylarındandır⁵⁷⁵.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 5716 numaralı surre defterinin verdiği bilgilere göre 998/1589-1590 yılında Mısır'dan Medine'ye gelen Hümâyûn sadakasının miktarının altı bin erdeb buğday olduğu öğrenilmiştir. Aynı defterde zikredilen tarihte Memlûk sultanlarından Kayıtbay ve Çakmak vakıflarından Medine'ye her yıl olarak altı bin erdeb buğdayın gönderildiği anlaşılmaktadır⁵⁷⁶.

⁵⁷¹ E. Sabri Paşa, **a.g.e.**, s.728.

⁵⁷² Bir erdeb doksan altı kadeh yapmaktadır (Walther Hinz, **İslam'da Ölçü Sistemleri**, çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi yayınları, nr. 487, Edebiyet Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 48)

⁵⁷³ BOA, **MD**, nr.III, 194/542.

⁵⁷⁴ BOA, **MD**, nr.XIV/2, 766/1103.

⁵⁷⁵ BOA, **MD**, nr.XLVIII, 318/938.

⁵⁷⁶ TSMA, **SD**, nr.5716, v.1b-2a.

Yıl	Medine'ye gönderilen deşişe buğdaylarının miktarı (erdeb)
1559	14.000'den fazla
1571	7.000 ⁵⁷⁷
1583	16.000
1585	16.000
1587	16.000
1589	17.900

Tablo 41: XVI.yy'da Medine'ye gönderilen deşişe buğdaylarının miktarı

Zikredilen defter 998/1589-1590'da Mısır'dan Medine'ye yollanan Humâyûn deşişesinin kime verildiği bilgileri de sunmaktadır. Diğer bir ifade ile III. Murad deşişesinden fayda gören Medine'deki hayri müessese veya sosyal sınıfın adı sözkonusu defterde zikredilmiştir. Yukarıda belirtilen yılda Medine'ye gelen altı bin erdeb buğdaylarının şöyle dağıtıldıkları anlaşılmaktadır.

1000 erdeb Medine'deki Hz. Peygamber'in imareti için tahsis edilmiştir. Bunların sözkonusu imarette pişirilmesinden sonra şehrin fakirlerine çorba olarak verildiği görülür.

Diğer kalan 5000 erdeb ise, üçte biri Medine ahalisinden Eşrâf Benî Hüseyin'e, üçte ikisinin şehrin diğer ahalisine tahsis edildiği anlaşılmaktadır.

Gördüğümüz gibi Hümâyûn deşişe buğdaylarından Eşrâf Benî Hüseyin'e tahsis edilen hisselerin miktarı Medine'nin diğer ahalisinin hissesine nazaran biraz yüksektir. Büyük bir ihtimal ile bunun en önemli sebebi şeriflerin mânevî nüfûzudur. Şeriflerin Medine'de idarî egemenliği Osmanlı döneminde oldukça azalmış ise de, bunların Hz. Peygamber'in soyundan geldikleri için Osmanlılar'da ve özellikle Osmanlı padişahlarının yüreklerinde özel bir yer aldıklarını söylemek mümkündür. Diğer yandan Osmanlı padişahlarının bahis konusu gruba mensup kişilere şehrin diğer sosyal sınıflarına mensup kişilerden ayrılarak baktıklarını ileri sürebilir. İkinci ihtimal ise, bu dönemde Medine'de yaşayan şeriflerin sayısı çoktu. Bunun için

⁵⁷⁷ Zikredildiği gibi, bu deşişe sadece Medine'ye değil Mekke ile beraber gönderilmiştir.

bunlara fazla hisse verilmiştir. Ancak bu dönemde şeriflerin zikredilen şehirde sayıları hakkında elde edebildiğimiz bilgilerin eksik olmasından dolayı, bu konuda bir şey söylemek biraz zordur.

5716 numaralı surre defterindeki kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla Medine-i Münevvere'nin çeşitli sosyal sınıflarına dört bin dört yüz erdebin de cerâye olarak 998/1589-1590 yılında gönderildikleri anlaşılmaktadır. Bu erdeblerin üç gruba verildikleri görülmektedir. Bunlardan birincisi Nevbetçiyân-ı Cedîd taifesidir. Bu taifeye yılda tahsis edilen buğdayın miktarı iki bin beş yüz elli erdeb idi. Bu miktardan ağaya iki yüz ve kethüdaya doksan altı erdeb tayin edilmiştir. Zikredilen defter kalan miktardan bahsetmemiş ise de, büyük bir ihtimal ile bu miktar sözkonusu grup mensuplarına tahsis edilmiştir. Bu verilen buğdayların dağıtılması bakımından en dikkati çeken hususiyet diğer askeri gruplarından söz edilmemesidir. İkincisi Medine'deki kalenin dizdârı, kethüdası, altmış beş kişi ve kalenin öksüzlerinden on beş kişiyi kapsamaktaydı. Bunlara yılda dört yüz elli erdeb tahsis edilmiştir. Aynı defterde kalenin mensuplarının bazıları için günde beş, bazıları üç ve bazıları da iki kadeh tayin edilmiş ise de, halkın çoğunun günlük olarak birer kadeh aldığı anlaşılmaktadır. Üçüncüsü ise Medine kadısı, Şeyhü'l-Harem, Harem-i Şerif ağaları, Harem-i Şerif mükebbirleri, Aynu'l-Zerka kulları ve mucavir olarak şehirde kalan alim ile sâlih olanları kapsayan gruptur. Sözkonusu defterdeki notlardan öğrendiğimiz kadarıyla, adı geçen gruba mensup âlimler ve sâlihlerin gece gündüz Osmanlı Devleti ve onun tahtında oturan padişah için dua etmesiyle meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Bu son grup için yılda tahsis edilen buğdayın miktarı bin dört yüz erdeb idi. Bunlardan iki yüz erdeb kadılara ve iki yüz elli erden Şeyhü'l-Haremlere verilmiştir⁵⁷⁸. Ancak incelediğimiz defterin kalan miktardan bahsetmediği görülmektedir. Diğer bir ifade ile bu gruba mensup başka zümrelerin herbirinin hissesine değinilmemiştir.

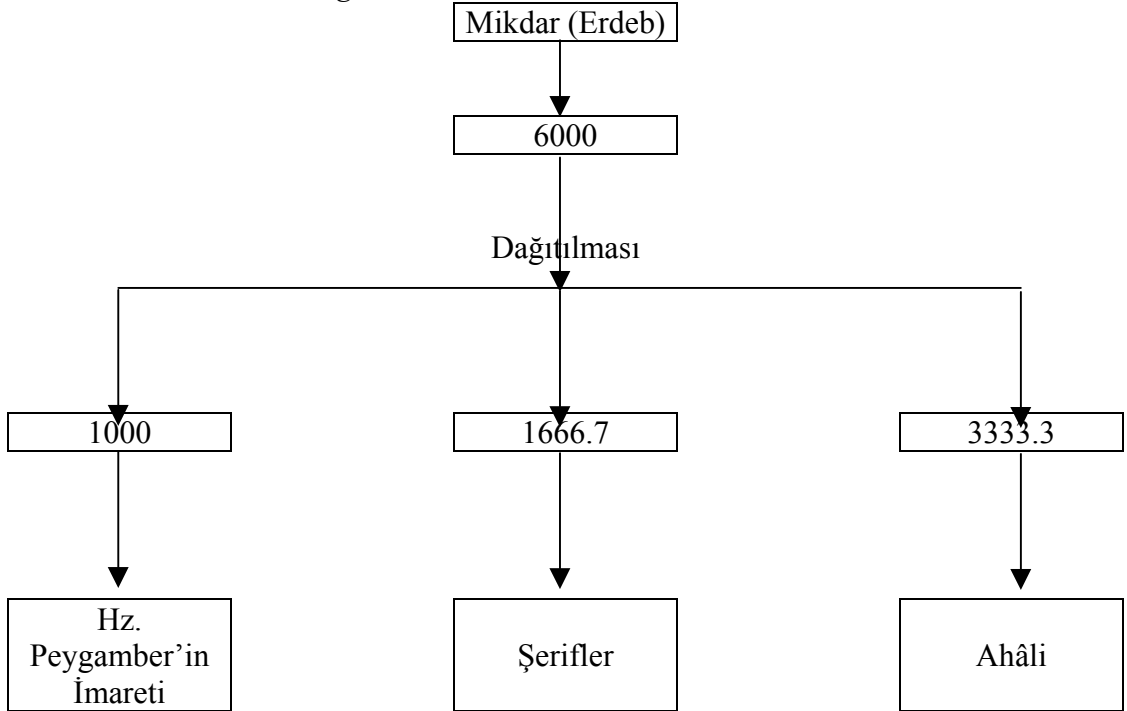
Diğer yandan 5716 numaralı surre defteri her yıl Mısır'dan Medine'deki Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi olan Hürrem Sultan'un imareti için bin beş yüz erdeb buğdayının geldiğini zikretmektedir. Bu miktardan iki buçuk erdeb her gün

⁵⁷⁸ TSMA, **SD**, nr.5716, v.2a-2b.

zikredilen imarete yapılan çorba ve ekmek için sarfedilirdi. Bu şekilde imaretin buğdaylardan aylık ihtiyaçları yetmiş beş erdebdir. Yıllık ihtiyaçları ise dokuz yüz erdebdir. Asıl gönderilen buğdaydan kalan altı yüz erdeb bahis konusu imaretin çalışanlarına cerâye olarak verildiği anlaşılmaktadır⁵⁷⁹. Bu durum Osmanlıların Medine ahalisine ve fakirlerine tahsis ettikleri buğdayın miktarının yeterli olduğunu yansıtmaktadır. Gördüğümüz gibi 998/1589-1590 yılında Haseki Sultan'ın imareti için buğdaylardan tayin edilen miktarın sadece %60'ı imarete pişirilen yemeğe almıyordu. Diğer kalan miktar imarete görev alan kimselere verilmiştir.

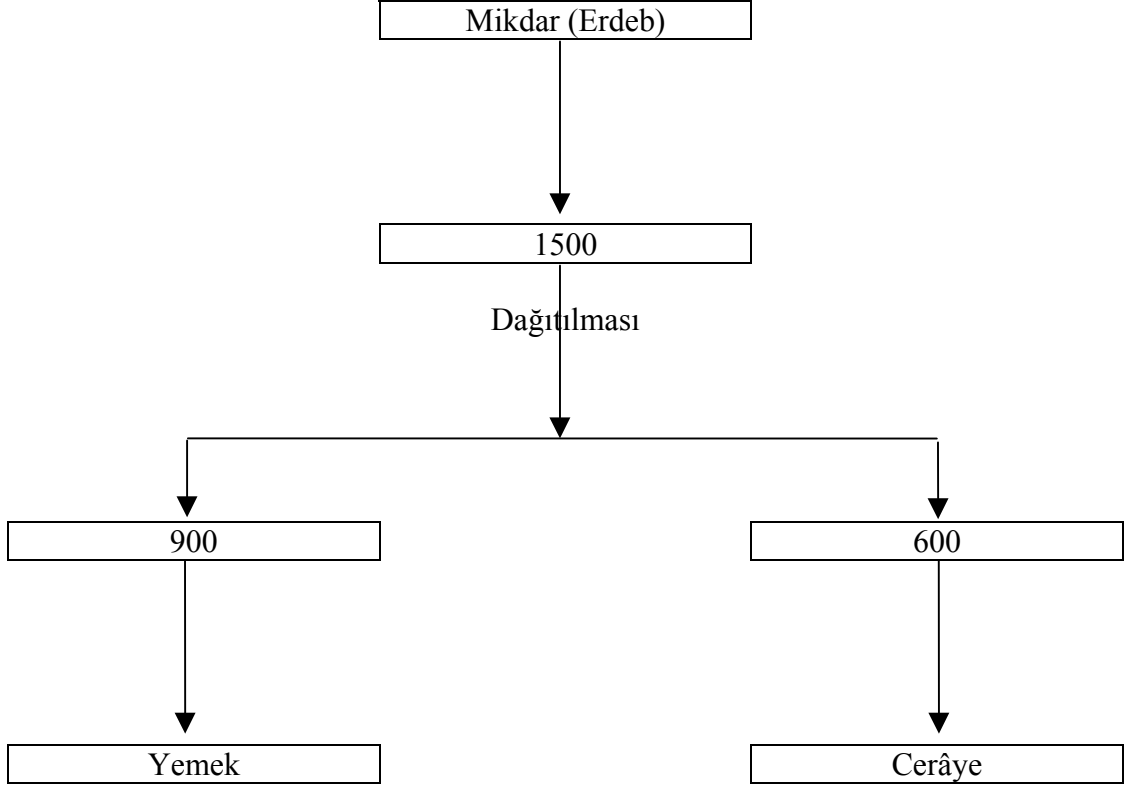
Zikredildiği gibi 998/1589-1590 tarihiyle surre defterlerinin verdiği bilgilere göre her yılda Memlûk sultanlarından Kayıtbay ve Çakmak Mısır'daki vakıflarından altı bin erdeb buğday gönderiliyordu. Ancak bahis konusu defter bu buğdayların kimlere verildiğine değinmemiştir.

Şekil 12: 998/1589-1590 yılında Medine'ye tahsis edilen Hümâyûn sadakasının miktarı ve dağıtılması

⁵⁷⁹ TSMA, SD, nr.5716, v.3b.

Şekil 13: 998/1589-1590 yılında Hürrem Sultan'ın imareti için tayin edilen buğdayın miktarı ve dağıtılması

Mısır'dan Medine'ye tahsis edilen deşişe buğdaylarının en önemli sorunlarından biri, buğdayın sözkonusu şehre eksik bir şekilde gönderilmesi idi. Bu problemin ilk olarak 1568 yılında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu husus hakkında 19 Şaban 975/18 Şubat 1568 tarihiyle Mısır beylerbeyisine gönderilen bir hükümden öğrendiğimiz kadarıyla Medine buğdaylarının eksik yollanmasının sebebi bilinmemektedir. Ancak bunun sebebi tahmin edilebilir. Mesela en güçlü sebeplerden biri, Mısır'daki Medine buğdaylarına vakfedilen köylerin mahsulünün çeşitli sebeplerden dolayı az olması veya deşişe işleri ile ilgili kişilerin, bahis konusu şehre gönderilecek buğdayın bir kısmını kendilerine almalarıydı. Bu şekilde Medine'ye tayin edilen buğdaylar eksiliyordu.

Kezâ zikredilen hükümden anlaşıldığı kadarıyla deşişe buğdaylarının karşılaştıkları ikinci sorun, buğdayların gemilere yüklenmesi idi. Bu problemin nedeni deşişenin bazı gemilerin zarar görmesiydi. Çünkü bazı gemilere buğdaylardan

fazla miktar yüklenmiştir. Bu yüzden aynı hükümde deşişe gemilerine fazla buğday yüklenmemesi emredilmiştir⁵⁸⁰. Aynı şekilde bu dönemde gemilere fazla buğdayların yüklenmesi sebebi bilinmemiş ise de, büyük bir ihtimal ile problem, gemilerin sayısının az olmasından ortaya çıkmıştır.

Osmanlı belgelerinin verdikleri bilgilere göre, bu sorunun ikinci defa olarak III.Murad döneminde ve özellikle 1585 yılında tekrar ortaya çıktığı görülmektedir. sözkonusu soruna bir çare bulması için Medine’de Şeyhu’l-Harem tarafından merkeze bir mektup gönderilmiştir. Merkezi hükümet durumu bildirdikten sonra 9 Ramazan 993/4 Eylül 1585 tarihiyle Mısır beylerbeyisine hüküm göndermiştir. Hükümden öğrendiğimiz kadarıyla Mısır’dan Medine’ye gelen deşişe buğdayları her yıl eksik bir biçimde gönderiliyordu⁵⁸¹. Deşişe buğdaylarının eksik olarak gönderilmesi durumunun sadece yukarıdaki belirtilen yılda değil, ondan önceki yıllarda da olduğu yansıtılmaktadır. Bu eksiğin birkaç yılda ve düzenli bir şekilde devam ettiği için zikredilen Medine idarecisi tarafından merkeze haber verilmiştir.

Buna rağmen bahsedilen problemin kesin bir şekilde çözülmediği görülmektedir. bu gerçeğe 2 Recep 994/19 Haziran 1586 tarihiyle Mısır beylerbeyisine yollanan bir hükümden varılmıştır. Bahis konusu hükümdeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, Medine fakirlerine vakfedilen deşişe buğdaylarının bazı menzillerde kayboldukları zikredilmiştir. Ancak bu buğdayları Medine’ye ulaşmadan önce nasıl kaybolduğuna değinilmemiştir. Buğdayların bir kısmı kaybolduğu için Medine’ye varan bölümün çok az olduğu anlaşılmaktadır. Aynı hükmün verdiği bilgilere göre zikredilen buğdayın Medine’deki Şeyhu’l-Harem vasıtasıyla ölçülmesi emredilmiştir. Büyük bir ihtimal ile bunun en önemli nedeni buğdaylardan Medine’ye ulaşan kısmın kaç erdeb olduğunun bilinmesiydi. Bu ölçme işlemi sonunda çıkan miktarın deftere azılması da emredilmiştir⁵⁸². Ancak Medine buğdaylarının bir kısmının bazı yerlerde kaybolmasının nedenleri zikredilmediği için, bu konu hakkında söylemek zordur.

⁵⁸⁰ BOA, **MD**, nr.VII, 312/891.

⁵⁸¹ BOA, **MD**, nr.LVIII, 258/653.

⁵⁸² BOA, **MD**, nr.LX, 295/682.

XVI.yy.'da Medine'ye tahsis edilen buğdayların gönderilmemesi, deşişe ile ilgili en büyük problemlerinden sayılmaktadır. Dolayısıyla deşişe buğdayları bu dönemde şehrin ekonomik sisteminde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu rol Memlûk Devleti zamanında başlamış ise de, Osmanlıların döneminde şümüllü bir şekilde olmuştur. Bunun için gönderilmesinde bir sorunun çıkması, ekonomik sistemin bozulması demektir. Bu yüzden Osmanlılar Mısır'dan Medine'ye tayin edilen buğdayların zamanında gönderilmesi için gayret göstermişlerdir. Bu gayret merkezi hükümet tarafından bölgenin muhtelif idarecilerine yollanan hükümlerden anlaşılır. Bu hükümlerden biri 11 Zilkade 975/8 Mayıs 1568 tarihiyle Mısır beylerbeyisine gönderilen hükümdür. Zikredilen hüküm deşişe buğdaylarının Medine'ye ulaşmamasının sebebinin ne olduğunu sormaktadır⁵⁸³. Bu durum bize merkez buğdayların gönderilmemesinin mantıklı bir sebebi olmadığını ispat eder. Buna göre deşişe buğdayları ile ilgili bu gibi sorunların Mısır idarecilerine bağlı olduklarını söylemek mümkündür.

1575 yılında Osmanlı Devleti, deşişe buğdayları ile ilgili sorunların ortadan kaldırılması için, Mısır'dan Medine fakirlerine ve mucavirlerine gönderilen deşişeye ait irsâliye defterinin şehrin ileri gelenleri ve yoksullarının huzurunda okunmasını emretmiştir. Bu kararın yerine getirilebilmesi için 19 Şaban 983/23 Kasım 1575 tarihiyle Medine kadısına ve Şeyhu'l-Harem'e bir hüküm gönderilmiştir. Aynı hükümde bahis konusu defterin yüksek sesle okunmasının istendiği görülmektedir. bu kararın amacı, zikredilen fakirlerin ve mucavirlerin herbirinin kendi hissesini eksiksiz bir şekilde alması idi⁵⁸⁴.

Bu defterlerin sadece deşişe ile ilgili işlerin tanzim edilmesi için hazırlandığını söylemek mümkündür. Bu şekilde defterler önce Medine'de hazırlanıp üzerine şehrin deşişesinden hissesi olan kişilerin adları ve alacakları kaydedildikten sonra, sözkonusu defterler Mısır'a gönderilir veya Medine'de fakirlerin adları ve hisseleri sadece bir liste halinde yazılır ve bu listeye göre defterler Mısır'da hazırlanırdı.

⁵⁸³ BOA, **MD**, nr.VII, 478/1378. Ayrıca bk. BOA, **MD**, nr.XLVIII, 297/873.

⁵⁸⁴ BOA, **MD**, nr.XXVII, 108/258.

Hükümet tarafından yapılan bu tedbirlere rağmen deşişe sorunlarının bitmediğı görölmektedir. mesela Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 5634/1 numaralı surre defterinin verdiğı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla 1001/1592-1593 yılında yani III.Murad döneminde Mısır'dan Medine fakirlerine tahsis edilen deşişe ve Hümâyûn sadakası buğdayları, zamanı geçmeden önce bazı kimselere verilmiştir. Yalnız bu buğdayları veren sorumlunun kim olduğı zikredilmemiştir. Aynı zamanda deşişe buğdaylarını alan kişilerin fakir zümresinden olup olmadığına da işaret edilmemiştir. Bahis konusu defterin ihtiva ettiğı bilgilere göre Mısır'dan gelen bu buğdayların Medine fakirlerine aylık olarak verildikleri anlaşılmaktadır⁵⁸⁵.

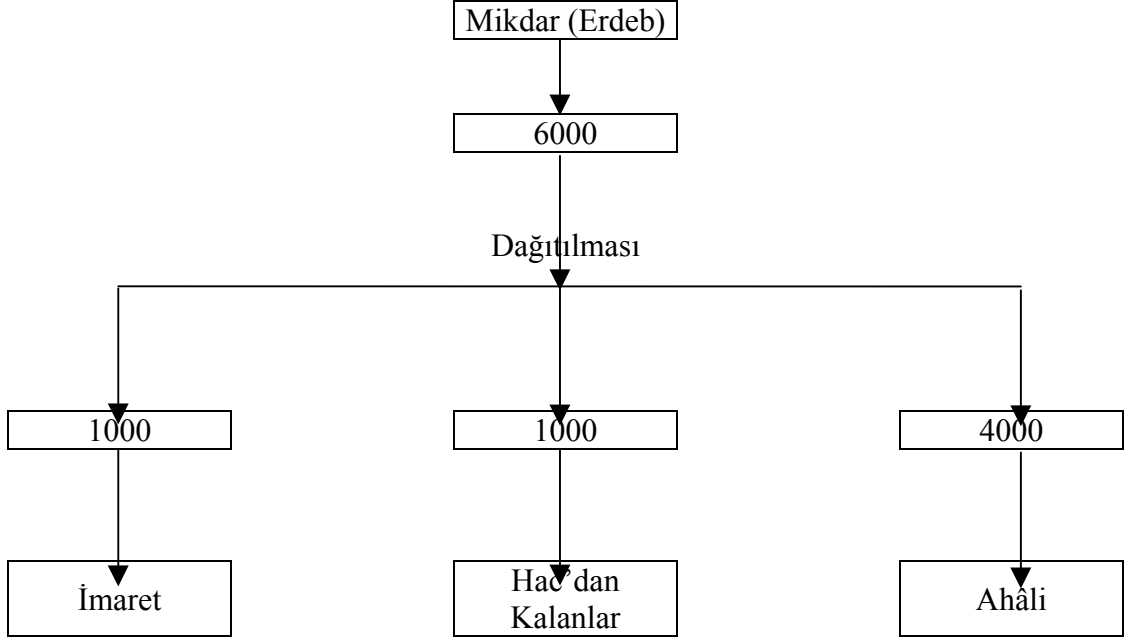
Diğer yandan III.Murad Mısır'daki anbâr-ı hâssadan Medine fakirlerine her yıl gönderilen altı bin erdeb buğdayın görevlilerin hilesi sebebiyle her sene zikredilen şehre eksik ulaştığı görölmektedir. Bunun yanında gönderilen buğdayların toz ve toprak ile karışık olduğı görevlilerin bu usulsüzlükleri nedeniyle Medine'deki fakirlerin durumu fenalaştığı da sıklıkla şikayet edilmiştir. Bu durum şehrin fakirlerinin yaşayışlarını idame ettirebilmek Mısır'dan gelen buğdaya muhtaç olduklarını gösterir. Aynı zamanda gerek deşişe buğdaylarının gerek diğer buğdayların şehrin ekonomik temel faktörlerinden birini teşkil ettiklerini söylemek mümkündür.

Bu gibi problemlerin ortaya tekrar çıkmaması için Mısır'dan Hümâyûn sadakası buğdayları gönderildiğı zaman, Mısır'dan dürüst ve güvenilir kişiler seçilirdi. Bu kişilerin görevi, buğdayları Medine Şeyhu'l-Harem'ine teslim etmektir. Mesela bu görevin yerine getirilebilmesi için Mısır muhafazasında olan Ahmet Paşa ve Mısır kadısına bir mektubun yazılması emredilmiştir⁵⁸⁶.

⁵⁸⁵ TSMA, **SD**, nr.5634/1, v.1b.

⁵⁸⁶ TSMA, **SD**, nr.5634/1, v.3b.

Şekil 14: 1585 Yılında Mısır'dan Gelen Hümâyûn Sadakası ve Dağıtılması

Daha önce bahsedildiği gibi 1583'te III.Murad tarafından Medine'ye gönderilen buğdayların miktarı altı bin erdeb idi. Aynı miktarın iki yıl sonra yani 1585'te zikredilen şehrin ahalisine tayin edildiği görülmektedir. Bu yılda III.Murad deşışesinden faydalanan grupların sayısı üç idi. Bunlardan birincisi imarettir. İmarete tahsis edilen miktar bin erdeb idi. Bu miktarın sözkonusu imarete pişirilecek deşişe yemeğinde kullanılacağı anlaşılmaktadır. İkincisi Medine'de ve onun iskelesi olan Yenbu'da Hac'dan kalan kimselerdi. Bunlara bin erden de verilmiştir. Üçüncüsü ise Medine ahalisiydi. Zikredilen ahaliye dört bin erdeb tahsis edilmiştir. Diğer bir ifade ile deşişenin üçte ikisi Medine halkı için ayrılmıştır. İncelediğimiz hükümdeki kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla, Medine ahalisinden olmayan kimselere Hümâyûn buğdaylarından verilmemek emredilmiştir. Dolayısıyla şehrin ahalisinden olmayanlara buğday verildiği zaman, Medine'de kalan fakirler zarar görüyordu. Fakirlerin zarar görmemesi ve Mısır'dan gönderilen Hümâyûn buğdaylarının gerektiği gibi dağıtılması için 9 Ramazan 933/4 Eylül 1585 tarihiyle Mısır beylerbeyisine ve defterdârına bir hüküm gönderilmiştir⁵⁸⁷.

⁵⁸⁷ BOA, **MD**, nr.LVIII, 258/654.

Aslında Hac'dan kalanlara buğdayların bir miktarının tahsisi ilk olarak 1574 yılında ortaya çıkmıştır. Bu yılda Yenbu'da Hac'dan kalan bazı kişilerin mevcut oldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu kalanların sayısı bilinmemektedir. Devlet, bunların herhangi bir sıkıntıya düşmemesi için kendilerine buğdaylardan bir miktar tayin etmiştir. Tayin edilen buğdayın miktarı beş yüz erdeb idi. Bu buğday büyük bir ihtimal ile Medine'ye tahsis edilirken buğdaylardan alınmıştır. Dolayısıyla adı geçen kalanların tek amacı, Hz. Peygamber'in türbesini ziyaret etmektir. Zikredilen buğday Yenbu' iskelesine ulaşmasına rağmen bunlara verilmemiştir. Bu buğdayı vermeyen kişi, aynı zamanda deşişe işlerinden sorumlu olan Şeyhü'l-Harem idi. Ancak Şeyhu'l-Harem'in yaptığı bu davranışla, hangi sebeplere dayandığını bilmemekteyiz. Merkezi hükümet bu durumu öğrendikten sonra 26 Muharrem 982/18 Mayıs 1574 tarihiyle Medine'nin iki temel idarecisi olan kadı ve Şeyhu'l-Harem'e bir hüküm göndermiştir⁵⁸⁸. Bu hükümde Yenbu'da bulunanlara tahsis edilen buğday verilmesi ve zenginlere veya muhtaç olmayanlara buğdaylardan hiçbir miktar teslim edilmemesi emredilmiştir. Bu durum, Şeyhu'l-Harem veya deşişe işlerinden sorumlu diğer kişilerin zaman zaman kendilerine yakın olanlara Medine fakirlerine tayin edilen buğdayın bir kısmını verdiklerini göstermektedir.

27 Rebiülâhir 982/16 Ağustos 1574 tarihiyle Mısır beylerbeyisine, kadısına ve defterdârına gönderilen hükümden öğrendiğimiz kadarıyla deşişe eski nâzırı olan Hamza ve kâşiflerin zimmetinde Medine fakirlerinin buğdaylarından sekiz bin erdeb kaldığı anlaşılmaktadır. Bu miktarın oldukça büyük olması bir yılda değil birkaç yıllık birikimin sonucu olmalıdır. Dolayısıyla Medine'ye yıllık olarak gönderilen buğdayların miktarına bakılacak olursa, eski deşişe nâzırı ve kâşiflerin ellerinde kalan miktarın, bir yılda Medine'ye tahsis edilen buğdayların miktarının yarısını teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Medine'ye her yılda hemen hemen on altı bin erdeb tahsis edilirdi. Bundan dolayı bu on altı bin erdeb deşişe sorumlularından alınacak miktarının iki katı idi. Sözkonusu hükümde kalan bu sekiz bin erdeb bu yılda yani 1574'te Medine fakirlerine gönderilecek buğday ile birlikte gemilere yüklenmesinin emredildiği görülmektedir. Bununla beraber zikredilen

⁵⁸⁸ BOA, MD, nr.XXIV, 240/636.

buğdaylar tam zamanında fakirler için istenmiştir⁵⁸⁹. Gerek deşişe buğdayları gerek de genel buğdayların Mısır'dan Medine'ye tam olarak ne zaman gönderildikleri bilinmemiş ise de, bunlar büyük bir ihtimal ile Hac mevsiminden birkaç ay önce yollanmıştır. Gördüğümüz gibi Hac'dan kalan kimselere buğdaylardan bir miktar veriliyordu. Bu durum buğdayların Hac merasimi başlamadan önce Medine'de bulduklarını gösterir.

Osmanlı belgelerindeki notlardan anlaşıldığı kadarıyla, Mısır'dan Medine'ye tayin edilen deşişe ve sadaka buğdayları, Yenbu'a ulaştığında özel ambarlarda saklanmaktaydı. Bu ambarların sözkonusu belgelerde "vekâle"⁵⁹⁰ adıyla zikredildiği görülmektedir. 27 Receb 986/29 Eylül 1578 tarihiyle Mısır beylerbeyisine gönderilen hükümden öğrendiğimiz kadarıyla, Yenbu'da bulunan vekâle 1578 yılından önce inşa edilmiştir⁵⁹¹. Bildiğimiz kadarıyla 1576 yılında Mısır'dan III.Murad adıyla gelen buğdayın saklanması için Yenbu'da bir ambar kurulmuştu. Bu ambarın inşa edilmesinin sebebi, buğdayın urban saldırısından korunmasıydı⁵⁹².

17 Ramazan 993/12 Eylül 1585 tarihiyle Mısır kadısına, beylerbeyisine ve defterdârına gönderilen hükmün ihtiva ettiği bilgilere göre Medine fakirlerine tayin edilen deşişe buğdayları ve Hasekî sultan vakıflarından tahsis edilen sadakasının tamamına verilmediği anlaşılmaktadır. Bu durum uzun zamandan beri sürmüştür. Zikredilen hükümden öğrendiğimiz kadarıyla, sözkonusu buğdayın çoğunun Yemen'e ve diğer yerlere kaçırılıyordu⁵⁹³. Hükümde buğdayı Yemen'e ve diğer bölgeye kaçırınların kim olduklarına işaret edilmemiş ise de, bunlar büyük bir ihtimal ile deşişe işleriyle ilgilenen kişiler idi.

⁵⁸⁹ BOA, MD, nr.XXVI, 154/406.

⁵⁹⁰ Vekâle genel olarak ambar anlamında kullanılmaktadır (Terence Walz, **Trade Between Egypt and Bilâd As-Sûdân 1700-1820**, Institute Français D'archeologie Orientale du Caire, Cairo, 1978, s.253.

⁵⁹¹ BOA, MD, nr.XXXV, 297/752.

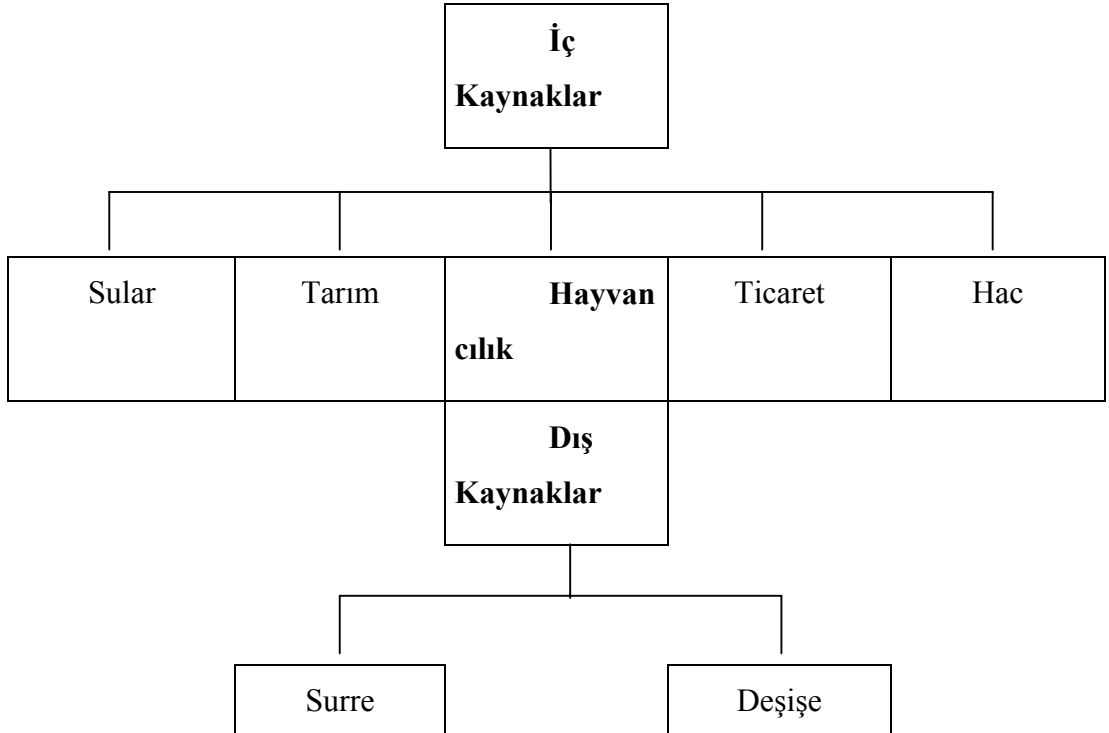
⁵⁹² Eyyub Sabri Paşa, a.g.e., s.723.

⁵⁹³ BOA, MD, nr.LVIII, 302/767.

Surre ile Değişe Arasındaki Mukayese

	Surre	Değişe
Gönderen Yeri	İstanbul'daki devlet hazinesinden	Mısır'daki gerek Memlûk sultanları gerek Osmanlı padişahları tarafından vakfedilen çeşitli köylerin mahsûlünden
Gönderme Zamanı	Hac mevsiminden önce ve özellikle Receb ayında	Genelde Hac'dan önce
Cins	Para/altın	Hububat/Buğday
İşlerden sorumlu kişi	Surre emini	Değişe nâzırı
Fayda gören kişiler	Fakirler, ileri gelenler, şerifler, idareciler vs. Diğer bir ifade ile şehrin hemen hemen bütün sakinleri	Genelde fakirler

Şekil 15: Şehrin Ekonomik Kaynakları

Sonuç

Osmanlılar'ın, beylik döneminden itibaren XVI. yüzyılın son yıllarına kadar sistemli bir şekilde fetih siyaseti takip ettikleri görülmektedir. Bu siyasetin sayesinde Osmanlı devletine çok toprak eklenmiştir. Bu toprakların bir bölümü Avrupa'daki ve özellikle Balkan Yarımadası'ndaki muhtelif bölgelerden oluşmaktadır. Diğer bölümü ise Arap dünyası'nda bulunan Mısır, Şam, Yemen, Habeş ve Haremeyn gibi bölgelerden ibarettir.

Osmanlı'nın Arap ülkelerindeki hakimiyetleri Yavuz Sultan Selim döneminde başlamakla birlikte ilişkilerin daha önceki dönemlere indiğini ve özellikle Mehmet Çelebi zamanında başladığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu dönemde sözkonusu padişah tarafından Mekke ve Medine'ye surre gönderilmiştir. Bu surre, Osmanlı tarihinde zikredilen iki şehrin halkına ilk gönderilen surre sayılmaktadır.

Osmanlılar, Mekke ve Medine kendi idaresine girmeden önce oraların ahalisiyle bir ilişkileri kurmuşlardır. Erken dönemlerde kurulan bu irtibatların sonraki dönemlerde ve özellikle Haremeyn bölgesi Osmanlı devleti egemenliği altında kaldıktan sonra önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile, bu eski irtibatlar Mekke ve Medine Osmanlı idaresine girmek için önemli bir zemin sağlamıştır.

Bildiğimiz gibi XVI. yüzyılın ilk yıllarına kadar Avrupa kıtası Osmanlıların benimsedikleri fetih siyaseti için önemli bir saha teşkil etmekteydi. Ancak bu siyasetin Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışıyla birlikte çeşitli stratejik sebeplerden dolayı değiştiği görülmektedir. Bu sebeplerden birincisi zikredilen dönemde Anadolu'da Safevîlerin nüfuzunu artırmasıydı. İkincisi ise Portekiz donanmasının Kızıldeniz sularına girmesi idi.

Kızıldeniz'deki Portekizlilerin yaptıkları askeri faaliyetleri, hem Hindistan baharat yolunu hem de sözkonusu denize bakan muhtelif İslam bölgelerini tehdit etmiştir. Bu bölgelerin başında Haremeyn-i Şerifeyn, yani Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere gelmektedir.

Zikredilen bölgelerin Portekizliler'in tehdidi altında kalması, Osmanlı stratejik fetih siyasetinin değişmesine bir sebep olmuştur. Osmanlılar'ın Portekizliler'in tehdidini ortadan kaldırmak için atıkları ilk adım Avrupa'daki fetih siyaseti durdurmasıydı. Bunun akabinde Yavuz Sultan Selim başbakanlığında Osmanlı ordusu Mısır'a kadar gitmiştir.

Dönemin zayıflayan Memlük Devleti'nin ortadan kaldırılması, kendine ait toprakların müslümanların yeni lideri Osmanlılar'a intikal etmiştir. Şüphesiz bu toprakların en önemlilerinden biri Mekke ve Medine idi.

Mekke ve Medine'nin Osmanlı idaresine girişi ile Bölge'nin idari, sosyal ve ekonomik alanlarında hayli değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler Medine'de daha fazla ve netti. Mesela bunlardan biri idare konusunda yeni bir sistem ortaya çıkmasıdır. Bu sistemin iki ana görevliye dayandığı görülmektedir. Bunlardan birincisi Medine kadısı idi. İkincisi ise Şeyhü'l-Harem idi.

Bu dönemde Medine-i Münevvere sadece bu iki idareci tarafından yönetiliyordu. Çünkü Osmanlılardan önceki dönemlerde nüfuz sahibi Medine emirleri Osmanlı idaresinde yer almamıştır. Diğer bir ifade ile Medine Osmanlılara katılması ile bahis konusu emirlerin nüfuzu ortadan kaldırılmıştır.

Mekke'de ise durum Medine'den biraz farklıydı. Dolayısıyla Mekke şeriflerinin nüfuzu, sözkonusu şehrin Osmanlı idaresine girişi ile etkilenmemiştir. Hatta Osmanlılar bu emirler ile bir irtibat kurmuşlardır. Bu irtibata göre Mekke emirlerine Osmanlı Padişahları tarafından berat verilmiştir.

İki idareci tarafından yönetilen Medine şehri Mekke gibi direkt merkeze bağlanmamıştır. Şehrin idarî, sosyal, malî, beledî ve dinî gibi bütün işleri Mısır beylerbeyisi nezaretinde yapılırdı. Bu noktadan hareketle Şehrin idarî bakımından Mısır eyaletine bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Medine'nin yerli idarecileri bazı meselelerde direkt merkeze bildirebilmekteydi. Merkezi hükümet tarafından da bunlara çok sayıda hükümler gönderiliyordu.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv'ndeki surre defterlerinin verdikleri bilgilere dayanarak Medine'nin nüfusu 30-40 bin kişiydi. Bu rakam sözkonusu şehrin ne kadar büyük bir şehir olduğunu yansıtmaktadır. Bu kişilerin çoğu Medine ahalisinden

ibaret ise de, bunların önemli bir kısmı Medine dışından veya başka bir ifade ile İslam'ın muhtelif bölgelerinden müteşekkildir. Bu yüzden bunlara şehrin asıl ahalisi ayrılmak için “mucavirler” adı verilmiştir. İbadet amacıyla gelen bu mucavirler, Medine’de yerleştikten sonra sosyal hayatta ve ekonomik faaliyette önemli bir rol oynamışlardır.

Bu mucavirlerin değişik bölgelerden geldikleri ve asıl ahaliden özellikle hayat tarzı ve kültürel birikimi açısından farklı oldukları için şehrin hemen hemen bütün alanlarında bir zenginlik sağlanmıştır. Bu zenginliğin sayesinde Medine bütün müslümanlar için küçük bir yurt olmuştur.

Bu dönemde sözkonusu şehrin kendi ekonomik imkanlarının yetersiz olduklarını söylemek mümkündür. Bu yüzden Osmanlılar çok nüfus sahibi olan Medine’nin ihtiyaçları temin etmeye çalışmışlardır. Bu ihtiyaçlar iki vesile ile temin edilmiştir. Bunlardan birincisi surre, ikincisi ise deşişedir. Surre genelde merkezi hükümet tarafından gönderilen paralardan olmuş ise de, deşişe Mısır’daki Padişahların vakıflarından Medine ahalisine tahsis edilen buğdaydan ibarettir. Diğer bir ifade ile Osmanlılar, gerek Medine idarecileri gerek genel halka maddî ve aynî yardımlar sunmuşlardır. Bu yardımların sayesinde şehrin sakinlerinin hayatlarını iyi bir şekilde sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

A- Arşiv Vesikaları

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Kamil Kepeci,

nr. 74, 84, 211, 212, 215, 218, 225, 230, 231, 252.

Maliyeden Müdevver Defterleri,

nr. 1806, 5936, 7091, 17928, 17937.

Mühimme Defterleri

nr. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 14/2, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 53, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 72, 73, 74, 83, 89.

Mühimme Zeyli Defterleri

nr. 3.

Surre Defterleri

nr. 1, 2, 4, 10.

Diğer Tasnifler

A. NŞT.

nr. 1083, 1089.

A. DVN.

Dosya nr.6, Vesika nr. 36.

2- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Surre Defterleri

nr. 1150, 1209/2, 1212, 1214, 1215, 1216, 1316, 4120, 5634/1, 5716, 7232.

Belgeler

nr. E. 347/1, E. 347/2.

B-Kaynak Eserler ve İncelemeler

- Ağırman, Mustafa: “Devlet ve Siyaset” **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslâm** , IV, ed.Vecdi Akyüz, İstanbul, 1994.
- Algül, Hüseyin: “Evs”, **DİA**, XI, İstanbul, 1995, s. 541-542.
- Arendonk, C. Van: “Şerîf”, **İA**, XI, İstanbul, 1979, s. 435-442.
- Arslan, Hüseyin: “Asr-ı Saadet’te Tüketicinin Koruması”, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam**, V, ed-Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994.
- Aşık Mehmet bin Ömer: **Ahbar-i Mekkîyye**, SK., Pertevniyal bölümü, nr. 867.
- Atalar, Münir: **Osmanlı Devleti’nde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları**, Ankara, 1991.
- Atar, Fahrettin: “Kadı”, **DİA**, XXIV, İstanbul, 2001, s.66-69.
- _____ : “Kazâ”, **DİA**, XXV, Ankara, 2002, s.113-117.
- Atâî: **Zeyl-i Şekâik**, tahkik Abdülkadir Özcan, 1989.
- Ateş, İbrahim: “Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine’ye Gönderilen Para ve Hediyeler”, Vakıflar Dergisi, XIII, Ankara, 1981, s.113-170.
- Baltacı, Cahit: “Mektep”, **DİA**, XXIX, Ankara, 2044, s. 6-7.
- _____ : **XV-XVI. YÜZYILLARDA Osmanlı Medreseleri**, I, İstanbul, 2005.
- _____ : **XV-XVI. YÜZYILLARDA Osmanlı Medreseleri**, II, İstanbul, 2005.
- Bozkurt, Nebi- Küçükaşçı, Mustafa Sabri: “Medine”, **DİA**, XXVIII, İstanbul, 2003, s.305-318.
- Buhl, F. R.: “Medine”, **İA**, VI, İstanbul, 1988, s.459-471.
- Buzpınar, Ş. Tufan- Küçükaşçı, Mustafa Sabri: “Haremeyn”, **DİA**, XVI, İstanbul, 1997, s. 153-157.
- Çelebi, Evliya: **Seyahatname**, IX.

Danişmend, İsmail Hami: **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, II, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1971.

Ebi'l-Fidâ, İmâdüddin İsmail bin Ali bin Mahmud bin Ömer Şahnişah bin Eyyüb: **el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer**, I, ta'lik Mahmud Duyub, Darü'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1997.

el-Bekrî, Ebî Ubeyd: **Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, I, tahkik Edriyan Fan Liyofin ve Endri kerî, ed-Darü'l-Arabiyye li'l-Kutub, Tunus, 1992.

el-Cevherî, İsmail bin Hammâd: **es-Sihâh**, VI, tahkik Ahmed Abdulğafur Attâr, Beyrut, Darü'l-ilm li'l-Melayîn, Dördüncü baskı, Ocak 1990.

el-Farâhidî, Ebî Abdurrahman el-Halîl bin Ahmed: **Kitâbü'l-Ayn**, haz.eş-Şeyh Muhammed Hasan Bukâyî, Kûm, Muharrem 1414.

el-Fâsî, es-Seyyid, Mohamed Abdülhay el-Kettânî el-İdrisî el-Hasanî: **et-Terâtibü'l-İdârîyye**, Tahkik Abdullah el-Hâlidî, Beyrut, ts.

el-Feyruzâbâdî, Mecdüddin Muhammed bin Ya'kub: **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Beyrut, 1407/1987.

el-Firozabâdî, Mecddin Muhammed bin Ya'kub: **el-Kâmûsü'l Muhît**, Beyrut, 1407/1987.

el-Gazzî, eş-Şeyh Necmuddin: **el-Kevakıb's Sâire bî A'yân el-Miâ el-Âşîre**, tahkik Ceprail cepur, Beyrut, 1945.

el-Hamavî, Yakut: **Mu'cemü'l-Buldân**, VII, Mısır, 1324/1906.

el-Hanefî, Muhammed Aşık: **İhtisarü'l-Hulasa fî Tarihi'l-Medinei**, İÜK, nr.T.498

el-İdrîsî, Ebi Abdullah Muhammed bin Muhammed bin Abdullah bin İdrîs: **Unsu'l-**

Muhaç ve Ravza'l-Ferec,
Süleymaniye Kütüphanesi,
Hekimoğlu, nr. 688, İstanbul.

_____ : **kitabu Nuzhatü'l-Muşâk fî İhtirâki'l-Âfâk**, I,
Âlamü'l-kutub, Beyrut, 1989.

el- İskenderanî, Nasr bin Abdurrrhman Ebu'l-Feth: **Kitab el-Emkine ve'l-Miyah
ve'l- Cibal**, ed. Fuat Sezgin,
Frankfurt, 1990.

el-Kalkaşendî, Ebi'l-Abbas Ahmed bin Ali: **Subhu'l-A'sâ fî Sina'ati'l-İnşâ**, IV,
Kahire, 1383/1963.

el-Karamânî, Ahmed bin Yusuf: **Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Uvel fit-Tarih**, I,
tahkik Fehmi Sa'd Ahmet Hatîf, 'Âlamü'l-kutub,
Beyrut, 1412/1992.

el-Kutbî, İbn Şâkir: **es-Siretü'n-Nebeviyyetü's-Şerife**, tahkik Afif Naif Hâtûm,
Beyrut, 2001.

el-Makrizî, Ahmed bin Ali: **Kitabu's-Sulûk Lima'rifatu eluvel'l-Mulûk**, I, tashih
Muhammed Mustafa Ziyade, Kahire, 1956.

el-Mercânî,eş-Şeyh Ebi Mohammed Afifuddin Abdullah bin Abdülmelik:
**Bahcetü'n-Nüfus ve'l-Esrâr fî Tarih Dar Hicreti'n-
Nebî el-Muhtâr**, Tahkik Mohammed Abdülvehhab
Fadl, Beyrut, ts.

el-Mes'ûdî, Ebî'l-Hasan Ali bin el-Hüseyin bin Ali: **Murucü'z-Zeheb ve
Ma'âdinü'l-Cevher**, I, tahkik Muhammed Muhyiddin
Abdülhamid, Mısır, Muharrem 1384/Mayıs 1964.

el-Mısırî, Ebi-Fadl Cemâleddin Muhammed bin Makram bin Manzûr el-İfrîkî:
Lisânü'l-Arab, XII, Beyrut, Dar Sâdır, ts.

el-Ömerî, İbn Fadl'l-lah: **Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Amsâr**, I, Fuad Sezgin, Almanya, 1408/1988.

el-Ömerî, Şihabuddin Ahmed bin Yahya bin Fadlullah: **Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr**, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağışlar yazma, nr. 2227, İstanbul.

el-Ye'kubî, Ahmed bin Ebî Ya'kub İshak bin Ca'fer bin Vehb bin Vâdih: **el-Buldan**, haz. Muhammed Emin Dınâvî, Darü'l-kutubü'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2002.

Emecen, M. Feridun: "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya" **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1994, s.5-64.

_____ : Hicaz'da Osmanlı Hakimiyeti Tesisi ve Ebu Nümeys, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 14, İstanbul, 1994, s. 87-120.

_____ : "Sosyal tarih kaynağı olarak Osmanlı tahrir defterleri", **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s.143-156.

_____ : "İsmâil", **DİA**, XXIII, İstanbul, 2001, s.82-84.

en-Nehrevânî, el-İmam Kutubuddîn Mohamed bin Alauddîn Ali bin Ahmed: **Tarihü'l-Medine**, tahkik Ebi Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Beyrut, 1417/1997.

Ertuğ, Zeynep Tarım: "İmaret", **DİA**, XXII, İstanbul, 2000, s. 219-220.

es-Sehâvî, el-İmam Şemseddin: **et-Tuhfatü'l-Latîfa fî tarihi'l-Medinetü's-Şerîfe**, I, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1993.

es-Semhûdî, Ali bin Abdullah: **Hülâsatü'l-Vefâ fî Ahbârî Dâri'l-Mustafa**, İÜK, nr. A. 2808.

es-Seyyid Mahmud, Seyyid Muhammed: **XVI.Asırda Mısır Eyaleti**, İstanbul, 1990.

_____ : "Değişme", **DİA**, IX, İstanbul, 1994, s.214-215.

- es-Suueydî, Ebî'l-Vefz Muhammed Emîn el-Bağdadî: **Sebâiku'z-Zeheb fî ma'rifeti kebâili'l-Arab**, Darü'l-kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986.
- Eyice, Semavi: "Çeşme", **DİA**, VII, İstanbul, 1993, s.277-287.
- ez-Zebidî, es-Seyyid Muhammed Murtaza: **Tacü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, IX, ts.
- ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed bin Ahmed bin Osman: **Siyeru A'lâmü'n-Nubalâ**, I, tahkîk Şu'yeb Arnaut, III.baskı, Beyrut, 1405/1985
- ez-Zuhrî, Muhammed bin Sa'ad bin Menî': **kitabü't -Tabakâtü'l-kebîr**, I, tahkîk Ali Muhammed Ömer, Kahire, 1421/2001.
- Faroqhi, Suraiya: **Hacılar ve Sultanlar Osmanlı Döneminde Hac 1517-1638**, İstanbul, 1995.
- Ghali, Mohammad Mahmoud: **The Prophet Mohammad and the first Muslim State**, Beirut, 1992.
- Guillaume: **The Life of Muhammed**, University, Press Oxford, London, ts.
- Güler, Mustafa: **Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII yüzyıllar)**, İstanbul, 2002.
- Haig, T. W.: "Seyyîd", **İA**, X, İstanbul, 1988, s.543.
- Halaçoğlu, Yusuf: **XIV-XVII.yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve sosyal Yapı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Hamidullah, Muhammed: **Allah'ın elçisi Hz. Muhammed** (çev. Ülkü Zeynep Babacan), İstanbul, 2001.
- Hinz, Walther: **İslam'da Ölçü Sistemleri**, çev. Acar Sevim, İstanbul, 1990,

Hızlı, Mefail: **Mahkame Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri**, Bursa, 1999.

Igbal, Afzal: **The prophet's Diplomacy**, Delhi, India, 1984.

İbn Battuta: **Tuhfetün Nuzzâr fî Garayip ve Acayipü'l-Asfâr**, tahkîk Abdülhâdi et-Tâzî, I, er-Ribât, 1417/1997.

İbn Cerîr et-Tabarî, Ebî Ca'fer Muhammed: **Tarihü'l-Umam ve'l Mulûk**, II, Mısır, th.

İbn Ferhûn: **Tarihü'l-Medineti'l-Münevvere**, tahkik Hüseyin Muhammed Ali Şükri, Beyrut, 1416.

İbn Haldun, Abdurrahman: **el-Mukeddime**, I, Mısır, ts.

İbn Hişam, Ebî Muhammed Abdullah: **es-Siretü'n-Nebeviyye**, I, ta'lik eş-Şeyh Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1356/1937.

: **es-Siretü'n-Nebeviyye**, II, ta'lik, eş-Şeyh Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1356/1937.

: **es-Siretü'n-Nebeviyye**, III, ta'lik, eş-Şeyh Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1356/1937.

İbn Hurdazbe, Ebi'l-Kâsım Ubeydullah bin Abdullah: **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Leiden, 1967.

İbn Kesîr, el-Hâfız İbnü'l-Fidâ İsmail: **el-Fusûl fî siretü'r-Resûl**, tahkîk Muhammed el-Hatrâvî Muhyiddin Mustev, Daru İbn Kesîr, Beyrut-Dimaşk Mektebatû Darü't-Turâs, el-Medinetü'l Münevvere, 1413/1992.

İbn Nu'man, Muhammed Kâmil: **Cezire-i Araba Dair Ma'lumat**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (İÜK), nr. T.4432.

İbnu'd-Diyâ, Ebi'l-Bakâ Muhammed bin Ahmed bin Muhammed el-Mekkî el-Hanefî: **Tarihu Mekketü'l-Müşerreffe ve'l Mescidü'l-Haram ve'l-Medinetü's-şerife ve'l-kabrü's-şerif**, tahkîk Alâ İbrahim el-Azheri-Ayman Nasr el-Azheri, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.

İbn Ukeyl, Muhammed bin Hasan Musa: **el-Muhtâr el-Masûn min A'lâm el-Kûrun**, I, Cidde, 1415/1995.

İbnü'l-Cevzî, Ebi'l-Ferec Abdurrahman bin Ali bin Muhammed: **el-Müntezam fi tarihi'l-Mulûk ve'l-Umam**, II, tahkîk Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, Darü'l-Kutûbu'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992.

İbnü'l-Fakîh, Ebî Abdullah Ahmed bin Muhammed bin İshâk el-Hemezânî: **Kitabü'l-Buldân**, tahkîk Yusuf el-Hâdî, 'Alamü'l kutub, Beyrut, 1416/1996.

İbnü'l İmâd, Şihabüddin Ebi'l-Felâh Abdühhey bin Ahmed bin Muhammed el-Askerî el-Hanbelî ed-Dimaşkî: **Şezerâtü'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb**, I, tahkîk Muhammed el-Arnaut, Daru İbn Kesîr, Beyrut-Dimaşk, 1406/1986.

İbnü'l-Verdî, Zeyneddin Ömer: **Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l Beşer** (Tarihu İbnü'l-Verdî), I, tahkîk Ahmed Rifat el-Bedrâvî, Daru'l Ma'rifa, Beyrut, 1389/1970.

İbnü'n-Neccâr, el-İmam el-Hafız Ebî Abdullah Mohamed bin Mahmud: **ed-Dürretü'l-Semîne fi Ahbâri'l-Medine**, Beyrut, ts.

İhsanoğlu, Ekmeleddin: "Osmanlı Eğitim ve Kurum Yapıları", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, II, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1998, s.223-444.

- İnalçık, Halil: “The Ottomans and the Caliphate”, **The Cambridge History of Islam**, I, Cambridge, 1970, s.320-323.
- İpşirli, Mehmet: “Klasik Dönem Osmanlı devlet Teşkilâtı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, IRCICA, 1994.
- Johnstone, p.De.Lacy: **Muhammed and his power**, Delhi, 1984.
- Kallek, Cengiz: “Hisbe”, **DİA**, XVIII, İstanbul, 1998, s.133-143.
- Kapar, M. Ali: “ Hz. Muhammed’in Müşriklerle Siyasi ve Diplomatik Münasebetleri”, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslâm**, II, ed.Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994
- Koçyiğit, Talât: “Abdullah bin Übey bin Selûl”, **DİA**, I, İstanbul, 1988, s.139-140.
- Kunt, Metin: **Sancaktan eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri: “Hicaz”, **DİA**, XVII, İstanbul, 1998, s.432-437.
- Kütükoğlu, Mübahat: “Sanayi”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi**, I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1994, s. 625-637.
- Lecker, Michael: **Muslim, Jews and Pagans-Studies on Early Islamic Medina**, Leiden, 1995.
- Lütfi Paşa, **Tevârih-i Âl-i Osmân**, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1341.
- Mağribi, Mahmud bin Muhammed: **Tarihû Mekke ve’l-Medine ve Fezâlihima**, SK, Ayasofya K.3090.
- Mekkî, Mohamed Şevkî bin İbrahim: **Atlasu’l-Medineti’l- Münevvere**, Riyad, 1405/1985.
- Merâkşî, Kâtib: **Kitabü’l-İstibsâr fî Acayipü’l-Amsâr, vasfu Mekke ve’l-Medîne ve Mısır ve Bilâdü’l-Mağrib**, Sa’d Zağlul Abdülhamid, ed-Darü’l Beydâ, 1985.

- Ocak, A.Y. – Faruki, S.: “Zaviye”, **İA**, XIII, İstanbul, 1986, s.468-476.
- Orhonlu, Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- Öğüt, Salim: “Harem”, **DİA**, XVI, İstanbul, 1997, s.127.
- Önkal, Ahmet: “Hazrec”, **DİA**, XVII, İstanbul, 1998, s. 143-144.
- Özcan, Abdülkadir: “Cerbe”, **DİA**; VII, İstanbul, 1993, s.391-392.
- _____ : “Bölük”, **DİA**, VI, İstanbul, 1992, s.324-325.
- Özkuyumcu, Nadir: “Asr-ı Saadet’te Hıristiyanlarla İlişkiler”, **Bütün yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam**, II, ed-Vecdî Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994.
- Readhouse, Sir James W.: **Turkish and English Lexicon**, İstanbul, 1992.
- Rifat Efendi, Ahmet: **Lugat-ı Tarihiye ve Coğrafiye**, VI, İstanbul, 1300.
- Rifat Paşa, İbrahim: **Mir’atu’l-Haremeyn**, I, Kahire, 1314/1925.
- Sabri Paşa, Eyyub: **Mir’at-ı Medine**, I, İstanbul, 1304.
- _____ : **Mir’at-ı Medine**, II, İstanbul, 1304
- Sâdeddin, Hoca: **Tâcü’t-Tevârih**, II, İstanbul, 1279-1280.
- Sami, Şemseddin: **Kâmûsu’l-A’lâm**, VI, İstanbul, 1316.
- _____ : **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, 1996.
- Sofyal, Ali Çavuş: **Kanunnâme**, haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul, 1992.
- Solakzade: **Tarih**, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1297.
- Süleyman, Söylemez Oğlu: **Hicaz Seyahatnamesi**, İÜK, nr. T.4199.
- Şikarzade, Ahmed: **Mir’at-ı Medine**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 5003.
- Tarih-i Medine Tercümesi**, Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli 117/I.
- Terzioğlu, Arslan: “Bimâristân”, **DİA**, VI, İstanbul, 1992, s.163-178.
- Tevfik, Ali: **Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası**, III, İstanbul, 1308.

Uluçay, M. Çağatay: **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ankara, 1980.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972.

_____ : **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, Ankara, 1988.

Walz, Terence: **trade between Egypt and Bilâd As-Sûdân 1700-1820**, Cairo, 1978.

Winder, R. B.: “Al-Madina”, **The Encyclopaedia of İslam**, V, Leiden, 1986. s. 994-1007.

Yediyıldız, Bahaeddin: “Vakıf”, **İA**, XIII, İstanbul, 1986, s.153-172.

Yıldız, Hakkı Dursun: **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, II, İstanbul, 1992.

_____ : “Abbâsîler” **DİA**, I, İstanbul, 1988, 31-48.

Yiğit, İsmail: “Emevîler”, **DİA**, XI, İstanbul, 1995, s.87-104.

EKLER

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndaki 1216 numaralı surre defterine göre 999/1590-1591 Yılında Medine Ribâtlarında kalan Kişilerin Adları

1. Mevlânâ el-Efendî el-Azem

Hücre 30

Şeyh Hamîs Şeyh-i Ribât

Âbîdî el Hadremî tabî' Cüneydî

Molla Mehmed el-Mucellid

Hocâ Mehmed

Şâh Mehmed el-Buhârî

el-Hâc Yunus el-Cebbâl

Abd el-Azherî el-Kennâs

Abdüllatîf Abdülkâdir ez-Zerendî

es-Seyyîd Mehmed Molla Atâ

Mübârek İsâ Hâfîz İmâm Filibî

Abdüllatîf tabî' Seyyîd Mehmed Hâfîz

Molla Kemâl es-Semerkendî

eş-Şeyh Ahmed Ukeybî

Ahmed bin Mehmed es-Safârî

Ahmed Fakîh Hazînedâr

Ebu'l-Feth bin Mehmed el-Meşâvî

Şeyh Saîd el-Haffâş

Abdülazîz Veled

Mehmed Kureyşî

Alî bin Abdülazîm

Anber Atık eş-Şeyh Abdurrehîm

Ebu'l Kâsım bin Abdullâh el-Mensûr

Ahmed bin Afîf el-Beksî

Necîb Atık İlyâs

Cüneyd el-Maltânî

Mübarek bin Adam

Hâc Musâ el-Berrî Bâhir el-Harem

Mehmed bin Mürşidî

2. Hz. Osmân

eş-Şeyh Seyyîd Sâîd

3. Hz. Hâlid

dört nefer

İbrahim Hayrî

Ferec Atık Bilâl

Tâhir Yemânî

Keshân bi Bâb-i Ribât

4. Sebîl

On nefer

Ebrek Sinîn

Um Alî er-Rûmîyye

Übarek eş-Şâhânîyye

Um Mehmed el-Habeşîyye

Um Fâtıma er-Rûmîyye

Fâtıma bint Hasan

Mübarek Tencerâvîyye

Amine Bevvâbe

Meryem Mısrîyye

Ahmed Cîzî Şeyh-i Ribât

5. Fâzılî

İki nefer

Alî bin Yusuf Şeyh-i Ribât

Şeyh Mehmed

6. el-Hindî bi Havş el-Hasan

Üç nefer

Yahyâ bin Hasan Şeyh-i Ribât

eş-Şerîfe Şemsîyye bint el-Acelât

Fâtıma bint el-Akkâm

7. es-Salâmî

Üç nefer

Şeyh-i Ribât

İsmâil bin Abdülkâdir

Ahmed bin Adam

8. Behlî

Altı nefer

eş-Şerîfe bint Sa'd

Meryem bint Ebu'l-Kâsım

Fâtıma bint Mehmed

Havâ bint Mehmed

Fâtıma bint Abdullah

Şeyh-i Ribât Mehmed

9. Zâhirîyye

Üç nefer

Um Sadeddîn bin Mehmed
Gazâl Atîke-i el-Mâlikîyye
Mübarek Atîk Seyyîd Hasan

10. el-Fâre

Üç nefer

Mehmed bin Ömer Şeyh-i Ribât
Atîyye bin Seyyîd
Ahmed bin Süleymân el-Merdûf

11. Esfahânî

Beş nefer

es-Seyyîd Mehmed Semerkendî
Molla Mehmed Şîrvânî
Molla Habîb Kurânî
Molla Hüseyin Bavurdî
Mercân Habeşî

12. Şehâbîyye

Hücre yedi

Ahmed Ma‘şer
Fâtıma ve Umu'l-Fereh
Fâtıma bint Abdülkâdir
Sâlim er-Riveynî
Sa‘âde bint Abdülkâdir
Hüsniyye bint Abdülkâdir

Yahyâ bin İsmâ‘îl

13. ‘Aşere

Hücre bir

Abdullâh Şeyh-i Ribât

14. Merâ‘î

Hücre üç

Şeyh Mehmed el-Hazremî

Mehmed Hazremî Diğeri

Nesîmî

15. Melke

Dokuz nefer

Ahmed bin Muavez

Şeyh Hüseyin el-Yemânî

Halîme bint Mehmed

Mercâne Atîke-i Abdullâh

Zeynep Atîke-i Seyyîd Mehmed

Fâtıma Um Ahmed ez-Zeyle‘î

Hâc Halîfe bin Ridvân

Sa‘âde bint Abdülazîz

Sa‘âde bint Mehmed

16. Rûmîyye

Üç nefer

Fâtıma bint Sâlih

Meryem bint Abdullâh

Abdünnebî Şeyh-i Ribât

17. Bin Yahyâ

Beş nefer

Şeyh Seyyîd Zeyn

Abdullâh bin Abdulhay

Mu'alim Salâhüddîn Atîk Tacüddîn

Ayşe bint İsmâ'il

Ayşe Um Şemseddîn

18. İbn Alîk

Dört nefer

Meryem Hindîyye

Hasan bin Mehmed

Sa'âde bint Ahmed

Şeyh-i Ribât Hasan bin Ahmed

19. Cedîd

On nefer

Acev bint Ebîbekr

Gıazâle İyâl-i Abdullâh

eş-Şerîfe Um Zeynep

Hadîce Taybîyye

Mehmed bin Abdullâh

Kâbil bin Abdullâh

Hadîce Acemîyye

Meryem Safârîyye

Emedellâh Hayrîyye

Mehmed bin Ahmed el-Ferrâş Şeyh-i Ribât

20. Umeyr

Sekiz nefer

Hüseyîn bin Meryem

Fâtıma bint Abdullâh

Sa‘âde bint Fereh

Bintülkûl

Mercâne Um Abdullâh

Umeyye bint Ahmed

Mübarek bint Musâ

Fâtıma el-Fakîh

21. Cubânîyye el-Kûbrâ

Sekiz nefer

İsâ Şeyh-i Ribât

Şerîfe Ayşe bint Ahmed

Reyhân el-Ahmedî

Alî bin Tâhir el-Yemenî

Mehmed Kureşî

Devlet Sinden

Fâtıma bint Alî

Ahmed Cânvûrî

22. Kâyıtbây

İki nefer

Sâlih el-Yemânî

Abdurrahman

23. Kerebcîyye

Bir nefer (Adı zikredilmemiş)

24. Cubânîyye es-Sûgrâ

İki nefer

Ahmed bin Adil

Ebu'l Fadl Şükeylî

25. Rûmîyye Bi Bâbilrahman

İki nefer

Fâtıma bint Mehmed

Alî bin Mehmed Şeyh-i Ribât

26. ez-Zeynî

İki nefer

Sa'îde bint Mehmed

Şeyh-i Ribât Abdurrazzâk

27. İbn Zemîn

Üç nefer

Şeyh-i Ribât Mehmed bin Hamze

Mercan bin Abdullâh

Fereh Haccâr

28. Âmîr

Dört nefer

Fâtıma bint Mercân

Halîme bint Alî

Makbûle Atîke-i Fâtıma

Hidâye bint Mehmed

29. Ebu'l-Kâsım el-Fenârî

İki nefer

Ahmed bin Hamze

Mehmed Yemânî

30. Mahdûmu'l-Melik

Üç nefer

Bî Adcân Hâtûn

Ayşe bint Hasan

Abdülkâdir bin Mehmed

31. Harun

Üç nefer

Mercân Atîke-i İbrâhim

Selîmîyye Atîke-i Mehmed

Fâtıma bint Abdullâh Sindî

32. Osmân Ağa

Üç nefer

Âmîne bint Alî

Ayşe bint Abdullâh

Rükeyye el-Cebertîyye

33. Avâd

Bir nefer

Hüseyin bint İbrahîm

34. Aşr

Bir nefer

Dâmessûrûr Cebertîyye

35. Fâzile eş-Şerkîyye

Hücre on

Râşid bin Saîd Şeyh-i Ribât

Seyf bin Alî

Alî bin Revân

Ravza bint Alî

Ayşe bint Râşid

Fâtıma bint Mürşid

Alî bin Raşid

Fâtıma bint Mehmed

Kelsûm bint Alî

Hammâd bin Nafi‘

36. Hz. Ebîbekr es-Siddîk

Hücre yirmi bir

Dervîş Mehmed Şeyh-i Ribât

Abdülbâkî Nekşebendî

Mustafa bin Yahyâ er-Rûmî

Abdünnebî bin Yunus

Dervîş Ahmed

Hasan bin Nasûh

Mehmed bin Yusuf

Mustafa bin Mahmûd

Sefer bin Ferhâd

Müeyyed bin Mehmed

Mustafa Keyyîm

Dervîş Saîd

Dervîş Ahmed

Dervîş İbrahîm

Seyyîd Alî

Dervîş Mahmûd

Dervîş Masla

Abdullâh Semerkendî

Dervîş Mehmed Buhârî

Dervîş Ca'fer

Seyyîd Alî

37. Hz. Alî

Hücre on dört

Dervîş Mehmed Şeyh-i Ribât

Mustafa bin Sinân

Masla bin Ahmed

Alî bin Abdullâh

Alî bin Ahmed

Mustafa bin Abdullâh

Diğer Alî

Mehmed bin Sinân

Ahmed Dervîş Mevlevî

Behrâm Abdullâh

Mustafa Filibevî

Mehmed bin Nasûh

Bilâl bin Abdullâh

Hüseyin Kûrdî

38. el-Mehlî

Hücre on altı

Alî bin Kâsım Şeyh-i Ribât

Süleymân bin Alî

Mercân 'id Badr

Alî bin Berkât

Mehmed bin Alî

Abdulhâkî

Abâ Sâlih

Alî Bâ Cûvers

Yahyâ Bâ Habkân

Atîyye Abdulhafîz

Abdullâh Bahrî

Abdulhafîz bin Abdullâh

Ömer bin Abdullâh

Nâsır bin Abdulhafîz

Alî bin İbrahim

39. Sinân Ağa

Hücre on beş

Ahmed bin Yahyâ Şeyh-i Ribât

Mehmed bin Hasan

Kâdir bin Gûrânî

Mübarek bin Abdullâh
Ahmed bin Kemâl
Mehmed bin Reyhân
Seyyîd Yahyî bin Mehmed
Mehmed Ebu'l-Hayr
Şeyh Alî bin Mehmed el-Yemânî
Abdurrahman Halîfe
Yusuf bin Ahmed
Hızır bin Muştâk
Abdülkevî bin Ahmed
Mehmed el-Hayran
İbrahim Bilâl

40. el-Ansârîyye

Hücre yirmi

Ahmed bin Mure‘ Şeyh Mure‘î
Reyhân Atîke-i Fâtıma bint İrâk
Mehmed bin Alî el-Meğrebî
Câbir bin Nafi‘
Zâdü'l-Hayr el-Berîyye
Azîz el-Meğrebî
Uht Kemâl el-Meğrebî
Sa‘d bin Abdullâh
Meryem el-Yemânîyye
Halîme el-Yemânîyye
Selîme bint Beşîr

Kemde Atîke-i el-Minâvî

Meryem bint İbrahîm

Ayşe bint İbrahîm eş-Şerfî

Bahîte Atîke-i eş-Şerîfe

Selâme el-Âtâ lillâh

Hedîye el-Mâlîkiyye

Hadice Birevhi İsmâ'îl

Ayşe bint Ahmed

Hayf bint

41. Ca'fer (Sadece evli olanlar için)

Hücre yirmi

Hasan el-Metehteh Şeyh-i Ribât

Şeyh Ebu'l-Feth el-yemânî

Ebu Abdullâh el-Âcmî

Tâbezzamân

Abdurrahman el-Kâtân

Tâhir et-Tekrûrî

Ebubekr el-Mekdisî

Seyyîd Mehmed bin Alî Bâ Hureyre

es-Seyyîd Tâhir

el-Hâc Alî Yemânî

İsmâ'îl el-Mekrânî

Mehmed el-Mesrûh

Ahmed el-Hikmî

Şerîfe el-Âcemîyye

Fereç eş-Şerfi

El-Hâc Kâmer el-Yemânîyye

Abdullâh el-Hindî

Fâtıma Um el-Hicâzî

Ayşe bint Şeref

Fâtıma Şeybîyye

42. Ca'fer (Sadece dul kadımlar için)

Hücre on iki

Hadıce Um Hasân el-yemânîyye

Yesû' bint Zekerîye

Fâtıma Um Ramazân

Hefâcne bint Hasan

Bî Bî Uğânîyye

Ayşe Um Saîd

Ayşe bint Ahmed

Leylâ Um Sâlih

Zâhire bint Ahmed

Fâtıma Um Alî

Selîme bint Alî

Mercân Atîk İbrahîm

43. Mehmed en-Neşâ el-Ansârî

Hücre yirmi dört

eş-Şeyh Mehmed Şeyh-i R,bât

Şeyh Abdülazîz

Alî bin Ahmed

Ahmed bin Abdullâh
Zeynep bint Hac Alî
es-Seyyîd Süleymân bin Abdurrahman el-Meğrebî
el-Hâc Ahmed el-Vâdî
el-Hâc Mübârek el-Gâzil
Abdülkerîm
Hasan bin Osmân
Mübârek es-Sibâ'î
İbrahîm el-Gâsil
Abdullâh bin Mehmed
Hac Ahmed el-Merâkşî
Fâtıma bint Seyyîd
el-Hâcce Kumâs bint Saîd
Cevhere bint Abdullâh
Henîyye bint Ahmed
Mansûre bint lecûb el-Meğrebîyye
Hizme bint Fettûh
Fâtıma bint Mehmed Tûnusîyye
Kâsım bin Ahmed el-Fakîh
Fâtıma bint Alî
Fâtıma Tekrûrîyye

44. es-Sâdr

Hücre on sekiz

Abdullâh Şeyh-i Ribât
Ca'fer el-Hindî

Abdullâh bin Seyyîd
İsma‘il el-Hindî
Yakup Hindî
Abdülazîz Hindî
Habîb Hindî
Seyyîd Mehmed bin Alî
Hâc Mehmed Hindî
Receb Hindî
Abdullâh Hindî
Bûrhân Hindî
İsma‘il Hayyât Hindî
Mehmed Dâd Hindî
Medârî Hindî
Yusuf Hindî
Abdülkerîm Hindî
Abdülganî Hindî

45. Battâlîn (Sadece Harem-i Şerîf Ağaları için)

Hücre on

Ağa Sandal Şeyh-i Ribât
Ağa İhtiyâr Celâlî
Ağa İsma‘il er-Rûmî
Ağa Rızvân Ânberî
Ağa İsma‘il Tekrûrî
Ağa Kâbil Sûrûrî
Ağa Fettûh Naybî

Ağa Abdullâh Tâncerî

Ağa Mahmûd Acemî

Ağa Hüseyîn tâbi'ü'-Hûddâm

46. Hızır Ağa (Ser Çavışân Dergâh Âlî)

Hücre otuz üç

Nûrullâh bin Sebî' Şeyh-i Ribât

Zeynep bint Mehmed

Mu'ceme bint Yusuf

Fâtıma el-Maltâniyye

el-Fakîhe Meryem bint Alî

eş-Şerîfe Hannâ

Mûrî Atîke-i Yusuf

Umeyye bint Mesevî

Zadü'l-Hayr Atîke-i Molla

Hadice eş-Şerîfe

Müştehâ el-Fazile

Hızır Um Abdullâh

Su'âd Atîke-i Seyyîd Nasûh

eş-Şerîfe Fâtıma

Safıyye bint Molla

Sabâh bint Alî

eş-Şerîfe Ayşe

eş-Şerîfe Meryem

Fâtıma Mûrât Yâkût

Fâtıma Um Hasan

eş-Şerîfe Zahire
eş-Şerîfe Meryem bint Makbûl
Şerîfe Müştahâ er-Rûmîyye
Âbide bint Hisrev
Râziyye Atîke-i Kâdî Ahmed
Hadice bint Hasan
Hilû Atîke-i eş-Şerîfe
Hamde el-yemânîyye
Fâtıma el-Meddâhâ
Zâhîre el-Arabîyye
Zeyyîdetü'l ehl bint Ahmed
Umu'l Hayr Atîke-i el-Berrî

47. Bilâl Ağa

Hücre yirmi dört

Şeyh-i Ribât Abdî Sâlih el-yemânî
Mâkbûle Atîke-i Cezî
Zeynep bint Alî
Mürşide bint Mehmed
Alî bin Mehmed er-Revzî
Hızır Atîke-i Tâncerâvî
Mehmed Tekrûrî
Mehmed el-Kureşî
Tâhir bin Süleymân
Avde el-Kureşî
İsâ bin Ya'kup

Mehmed el-Hârârî
El-Fakîh Ahmed bin Fâzıl
Hadice bint Abdurrahman
Külîyye bint Ahmed el-Hicâzî
Ya'kup bin İsâ
Fâtıma bint Ebî İyâd
Ahmed bin Alî Yemânî
es-Seyyîd Şevâf
Meri' el-Kureşî
Mercâne Atîke-i İbrahim
Rûkeyye bint Hâsnâ
Ayşe bint Hızır
Fâtıma Vesâbîyye

48. Şeyh Abdullâh el-Maltânî

Hücre on beş

Abdüsselâm Şeyh-i Ribât
Nûh bin Cemâl
Şeyh Şâhûn Lâhû
Abdullâh bin Hâdâd
Musâ Maltânî
Yusuf Hindî
Deryâ el-Yemenî
Şeyh Sâlih Maltânî
Süleymân Maltânî
Nuhâ Maltânî

Ahmed el-Maltânî
Mehmed el-Maltânî
İsma‘îl bin Abdullâh
Cemâl bin Yusuf
(Son kişi zikredilmemiştir)

49. Âmir

Hücre on dört

Râşid bin Ukeyl
Nâfi‘ Abdullâh
Abdurrahman en-Nesîm

İsma‘îl bin Mehmed

Müre bint Mehmed
İbrahîm en-Nesîm
Fâtıma bint Cuma
Sebîte bint Abdullâh
Ravza bint Nâsır
Alî bin Ribâ‘
Redâç bint Cemâl
Fâtıma bint Cemâl
Saîd bint Abdullâh
Dâre bint Sûbh

50. Alî el-Bûnî

Hücre on dört

Alî Şeyh-i Ribât
Seyyîd Mehmed

Abdullâh bin Sâlâhüddîn

Abdullâh el-Küleyip

Yahyâ ed-Derîr el-Yemânî

Mehmed el-Yemânî

Yusuf el-Yemânî

Ubeyid el-Hazremî

Seyyîd Mehmed Bâ Hüseyîn

Ebubekr Âdnî

Ahmed Hazremî

Ahmed bin Aşr

Abdullâh Sâfârî

Cume Atîk el-Bûnî

51. Hamde bint Cuma

Hücre on bir

İsma‘îl Şeyh-i Ribât

Mehmed bin Abdullâh

Esmâ bint Mehmed

Merzûke bint Sâ‘da

Sa‘d bin Saîd

Ca‘fer bin Kâsım

Fâtıma bint Râşid

Fâtıma bint Alî

Umeyye bint Ahmed

Fâtıma bint Reis

Nâfike bint Sâlîme

52. Hârûn

Hücre dokuz

Yusuf bin Hârûn Şeyh-i Ribât

Abdullâh Hârûn

Hârûn bin Mûsâ

Fâtıma bint Yunus

Ayşe bint İbrahîm

Râbîyye bint Hârûn

Meryem bint Musâ

Ayşe bint Ahmed

Heyfâ bint Mehmed

53. Tekî

Hücre yirmi dört

Mehmed bin Ahmed Şeyh-i Ribât

el-Fakîh Sâlih

Hızır bin Alî

Ahmed bin Saîd

Ebubekr bin Ömer

Süleymân bin Saîd

Ebubekr bin Ömer Ayzen

Alî bin İsmâ‘îl

Ahmed bin Mahmûd

İsâ bin Mehmed

İsmâ‘îl bin Siddîk

Ömer el-Mısrî

Mehmed es-Sagr
Bârîn Mehmed
Sabâ bin Yahyâ
Alî bin Hüseyîn
Alî bin Hâlevî
Anber bin Ahmed
Ahmed bin Sirâç
Ebu'l-Feth bin Âmir
Ahmed bin Abdülkâdir
Ahmed bin Mehmed Harbî
Ahmed bin el-Fakîh
Mehmed bin Abdülkâdir

54. Abdülkerîm el-Âcemî

Hücre yirmi sekiz

Şeyh-i Ribât
Şeyh Mübârek bin Hızır
Şu'eyb el-Yemânî
Şeyh İsmâ'îl el-Yemânî
Abdullâh bin Sıddîk
Mustafa bin Habîb Yemânî
Mehmed Bâ Havres Hazremî
Mollâ Hidâdindî el-Acemî
Fellâh Yemânî
Tâhir Yemânî
Mehmed bin Arefe

Mehmed Hindî
Mehmed bin Abdülvehâb
Ahmed el-Hafâşî
Abdullâh Yemânî
Şihâbuddîn Gezî
es-Seyyîd Ebubekr Bâ Âlevî
Hamîs el-Hazremî
Şeyh Alûle
Ahmed el-Bahhâr
Mehmed el-Verzî
Abdurrahman
Abdunnebî Habbâz
Ahmed Bâ Hâsân el-Hazremî
Seyyîd Ahmed Bâ Âlevî
Şeyh Abdurrahman el-Mısırî
Seyyîd Abdullâh Bâ Âlevî
Yakût Hicâzî

55. el-Munkâti‘în

Hücre on üç

Seyyîd Mehmed bin Seyyîd Ferec
Fâtıma Tunûsîyye
Seyyîd Ebu Ferec
El-Fakîh Mehmed
Ahmed bin İsâ
Sa‘âde

Selâme

Seyyîd Hasan el-Hindî

Yahyî bin Hûbidî

Fâtıma bint İbrahîm

Gülşün Rûmîyye

Dervîş veled-i Ahmed Dede

Hasan bin Alâuddîn

56. Sinân Çelebî (Eski Şeyhü'l-Harem)

Hücre on üç

Yusuf bin Ya'kûb

Mustafa Tokâtî

Hüseyîn Rûmî

Mehmed İstanbulî

Alî Ketevî

Süleymân bin Abdullâh

Şeyh Bedreddin Habeşî

Ahmed Dede

Dervîş Mehmed

Hüseyîn Halîfe

Ömer Halîfe

Hanîfî Sûfî

Dervîş Mehmed Bursavî

57. Sandal Agâ

Hücre on sekiz

Mehmed es-Safârî

Mehmed bin Ahmed
Ebî'l-Fereç el-Hazremî
Mehmed Mağrebî
Ebubekr en-Nahhâs
Mehmed Kureyşî
Hüseyîn Sindî
Sâlim el-Merîsî
Seyyîd Vecîh
Şeyh Alî Yemânî
Hayrânîyye Atîke-i Cevher Ağa
Necemddîn el-Yemânî
Hasan el-Acemî
Mehmed er-Rûmî
Hüseyîn Yemânî
Alî Hazremî
Şeyh Saîd el-Yemânî
Ahmed bin Mehmed

58. Kureyşî

Hücre on bir

Mehmed el-Acemî Şeyh-i Ribât
Ömer Ziyâd
Mehmed Acemî
Ubeyd bin Abdullatîf
Eş-Şerîfe Mûkîme
Yahyâ et-Tahhân

Şerkîyye bint Arrâb

Bahîte Afîke-i Hanbelî

Ahmed Hanbelî

Sebil Tahhân

59. Bedreddîn el-Mısırî

Hücre yirmi üç

Veled-i Şeyh Ömer Bedreddîn

Alî Mağrebî

Ahmed bin Nâfi‘ el-Yemânî

Alî Âsel Mağrebî

Abdullatîf Mağrebî

Nâsır el-Mısırî

Mehmed Tāvîl

Câbir el-İdnî

Alî Tâncerî

Sâlih Yemânî

Mehmed Tekrûrî Fezze

Mübârek Şerfî

İbrahîm Şerfî

Ebubekr Tekrûrî

Receb el-Hicâzî

Ubeyd bin Fereh

Ömer Tekrûrî

Sâlih el-Vesâbî

Mûsâ bin Alî el-Yemânî

Yusuf bin Hamdân

İdrîs Mısrî

Mehmed Mısrî

Âmir bin Mansûrî

60. Avâd

Hücre on

Abdurrahman bin Ebubekr Şeyh-i Ribât

Nûrî bint Abdullâh

Ömer bin Ahmed Kureyşî

Ayşe bint Mehmed

Leylâ bint Alî

Ahmed bin Tâhir

Şemâma bint Mehmed Um Yahyâ

Halîme bint Yusuf

Sitel'kül

Fâtıma bint Saîd

61. Osmân Ağa Cebertî

Hücre yirmi iki

Ferdevs bint Nûh

Zehre bint Dâvûd

Rehmâ bint Miftâh

Zehâr bint Reşîd

Nûrussabâh bint Abdullâh

Fereh Atîke-i Şemseddîn

Fâtıma bint Ebubekr

Abdullâh bin Fettûh
Meryem bint Receb
İbrahîm bin Abdullâh
Fâtıma bint Mehmed
Hasnâ el-Hayrîyye
Ânâba bint Mehmed
Tuffâha Atîke-i Muslihuddîn
Mübâreke bint Hasan
Kelsûm bin Yusuf
Taba Atîke-i Ağa Osmân
Fâtıma bint İbrahîm
Zeynep bint Ömer
Fâtıma bint Alî
Utemâ bint Mehmed
eş-Şeyh Kâsım bin Ahmed el-Harbî

62. İbrahîm ez-zebîdî

Hücre yedi

Dâvûd İsmâ'îl Şeyh-i Ribât
Reyhâna
Fâtıma
Cevhere
Matara bint Mehmed
Ha'a bint Alî
Amine bint İzziddîn

63. es-Sillâvî

Hücre üç, Şeyh bir

Hasan bin Mehmed Şeyh-i Ribât

Mehmed bin Ömer

Hadîce bint Ömer

Saîd bin Abdullâh

64. Ebu'l-Kâsım el-Fenârî

Hücre on yedi ma'a eş-Şeyh

Abdüsselâm Şeyh-i Ribât

Şeyh Mehmed Mısrî

Abdullâh bin Cüneydî

Alî bin Mehmed

Hüseyîn Abdullâh

Mehmed er-Re'î

Mehmed et-Tavîl

Ahmed Şu'eybî

Mehmed el-Bekrî

Alî el Lehehî

Alî el-Yemânî

Sâlih bin Resâç

Siddîk Yemânî

Ahmed el-Ased Asel

Osmân Yemânî

Sahl bin Sâlih

el-Bevvâb Mehmed Yemânî

65. Eski Hazînedâr

Hücre on altı

Sa' dún tâbi' Hazînedâr

Osmân İsâ Hazînedâr

Nûrusıbâ Atîk Hazînedâr

Bâbu'n-Nedâ

Mercâne Atîk Şeyh Yâkût

Nezâu'n-Nedâ

Adam el-Hindî

Mâkbûl Atîk Hazînedâr

Şemâme Hindî

Hadîce el-Uganîyye

Abdullâh Atîk Hazînedâr

Ahmed bin Yusuf

Reyhâna Atîke-i Hazînedâr

Mehmed el-Mirlâvî

Meryem et-Tekrûrî

Fereh tâbi' Abbâs Ağa

66. Hazînedâr İbrahim

Hâlâvî yirmi beş

Şeyh-i Ribât Ahmed bin Abdullâh

Mahrebe bint Abdullâh

Fâtıma bint İsâ

Fayde bint Abdullâh

Zâdü'l-Hayr

Mübâreke Tekrûrîyye
Gazâl tâbi‘ Ağa İsmâ‘îl
Sa‘âde bint Mehmed
Amine bint Alî et-Te‘zî
Âynî bint Abdullâh
Abdurrahman bin Ömer tâbi‘ Sinân Halîfe
Mercân bin Abdullâh
Ayşe İyâl-ı Mehmed Halîl
Mübâreke tâbi‘ Ahmed
Fâtıma bint Mehmed tâbi‘ İsmâ
Bilâl bin Abdullâh
Saîd bin Abdullâh
Ömer bin Saîd tâbi‘ Hûddâm
Ahmed Fakîh el-Hûddâm
Tetimme Seyyîd Alî tâbi‘ Şeyh Hadânî
Bahît tâbi‘ Ağa Bilâl Nakîb
Fereh tâbi‘ Süleymân
Abdulkâdir bin Mahmûd el-Hindî
Şeyh Mehmed Mağrebî
Ânber Kebîr tâbi‘ Nâib-i Harem

**Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 4120 numaralı surre defterine göre
992/1583-1584 Yılında Harem-i Nebevî'nin Ağaları**

Beşîr Ağa

Firuz Ağa

İlmâs Mehmedî

Cevher Nakkâş

Envâr Bengâlî

Mansûr

Anber

Hamza Câvi

Ahmed Câvi

Mansûr Câvi

Reyhan Câvi

Bilâl Zinâtî

Yakût Tekrûrî

Bilâl Tekrûrî

Selîm Ağa

İdrîs Tekrûrî

Musa Tekrûrî

Ferhâd Câvi

Mercân Abdulkâfî

Bilâl Câvi

Sünbül Câvi

Süleyman Mucâhidî

Selman Rüstemî

Yakub Bengâlî
İbrahim Firuzî
İbrahim Bertevî
Sürûr Naybî
İsmail Âsafî
Osman Cebertî
İhtiyâr Celâlî
Şerîf Celâlî
Râhât Celâlî
Sandal Celâlî
Reyhân Kâsımî
Miftâh Şerîfî
Sâlih Cebertî
Abbâs Anberî
Âdam Cebertî
Rıdvân Anberî
Anber Sinân
İsmail Tekrûrî
İsmail Âcî
Sünbül Marîsî
Sâlih

**Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 4120 numaralı surre defterine göre
992/1583-1584 yılında Medine'de bulunan bölüklüler'in adları**

Bölükler

1. Mehmed bin Câsim Bölüğü

Mehmed bin Câsim

Ramazan bin Mehmed bin Câsim

Ömer Bostâncî

Mehmed

Hasan el-Besîr

Mehmed bin Mustafa

Dervîş bin İskender

2. Ahmed es-Sâbûnî Bölüğü

Mehmed bin Ali

İbrahim bin Mehmed

Mustafa bin Abdünnebî

Mehmed bin Muharrem

İbrahim

Dervîş Mehmed

Hasan bin İsmail

Ömer Bâlî

Bekir

3. Hüseyin bin Abdullah Bölüğü

Hüseyin bin Abdullah

Mehmed bin Ahmed Karalı

Alî bin Abdullah

Mehmed bin Yusuf

Mehmed bin Velî

Mehmed bin Nasûh

Musâ bin Abdullah

4. Mustafa bin İbrahim Bölüğü

el-Mezkûr

Mehmed bin Ahmed ed-Dâvûdî

Hasan bin Refiüddin

Mehmed bin Mustafa Velî

Mehmed bin Mustafa ed-Derâb

Hasan bin Abdullah

Mehmed bin Abdünnebî

5. Hasan es-Sâyiğ Bölüğü

Bilâl bin Abdullah

Dervîş bin Hasan

Bekir bin abdullah

Hasan bin Hüseyin

es-Seyyid Habîb

Mehmed bin Hüseyin

Yusuf

Alf

**Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki 1316 numaralı surre defterine göre
998/1589-1590 yılında Medine'de çeşitli askrî gruplarına mensupların adları**

Nevbetçiyân-ı Kadîm Cemaâtı

Mehmed bin Mustafa

Ahmed bin Mustafa

İbrahim bin Hüseyin

Mehmed Sinân

Sefer Çavuş el-Mimâr

İsâ bin Mehmed

Ahmed Çerkes

Mehmed Yahyâ

Biyâle bin Abdullah

Revsî

Mehmed Velî

Mehmed bin Naffâş

Mehmed bin Abdullah

İbrahim bin Abdullah

Hâvir Abdullah

Hızır bin Yusuf

Hasan bin abdullah

Kıvân Abdullah

Gönüllüler

Hısrev bin Abdullah

Süleyman bin Abdullah

Ahmed bin Mirzâ

Hidâberdi

Mehmed Ali bin Mehmed

Ca'fer bin abdullah

Tüfekçiler

Mustafa Mehmed

Yusuf bin İsâ

Çerkesler

Hasan bin Abdullah

Ali bin Mehmed

Hızır

Ramazan bin Kâsım

Mehmû Bûsna

Mehmed bin Ahmed Çerkes

Mustafa bin Mehmed Sinân

Suheyl bin Abdullah

Muzefffer bin Abdullah

Süleyman abdullah

Mustahfızlar

Ali bin Abdullah

Ömer bin Osman

Mehmed el-Mısıri

Nevbetçiyen-i Cedîd

Ahmed Çavuş

Hasan Çerkes

Mustafa bin Abdurrahman

Mustafa

Hamza bin Mehmed

Ahmed bin Abdullah

Mehmed bin Abdullah

Gönüllüler

Mehmed bin İbrahim

İbrahim bin Abdullah

Fereh bin Abdullah

İyâs bin Abdullah

Alî bin Abdullah Çavuş

İbrahim Hasan

Ahmed bin Mahmûd

Hasan bin Abdullah

Ebu'l-Ferec Musâ

Mahmûd

Berviz bin Abdullah

Yusuf bin Abdullah

Uruç bin Memî

Tüfekçiler

Alî bin Mehmed

Abdurrahman Mehmed

Hüseyin bin Ahmed

Kıvân bin Abdullah

Hasan bin Abdullah

İbrahim Abdullah

Kâsım bin Bâlî

Davud bin Abdullah

Süleyman Abdullah

Hasan bin Refi‘uddin

Yusuf bin Abd el-Yemenî

Çerkesler

Bekir bin Abdullah

Mustafa bin Receb

Mehmed bin Mustafa

Behram bin Memî

Rıdvân bin Abdullah

Memî bin Abdullah

Câlî bin Abdullah

Mustahfızlar

Bâfî bin Hasan

Mehmed bin Velî

Mehmed bin Abdullah

Şa‘bân bin Abdullah

Mehmed bin Hüseyin

Hasan bin Abdünnebî

Yusuf bin Abdullah

Mehmed bin Hasan el-Beytâr

Alî bin İbrahim

Ahmed bin Yusuf

Ahmed Alî

Musâ bin Âlî Arap

Ahmed Kecek

Süleymân bin Abdullah

Salâh bin Abdulazîm

Kâsım bin Abdullah el-Heccâr

Yusuf bin Velî

İyâl-ı Ramazan

Mehmed bin Abdullah

Mehmed bin İyâs

Hısariyye

İyâl-ı İbn Abdullah es-Sâbi‘

Ağavât-ı İcale

İsmail Çavuş

Hasan bin Abdullah

Mehmed bin Alî el-Müslümânî

Mehmed el-Habbâz el-Hadâd

Muzaffer bin Abdullah

Mehmed Muhyiddin

Mehmed Abdullah

Hasan

Ali Osman

Bölükler

1. Mehmed bin Hüseyin Bölüğü

Mehmed Abdünnebî

el-Mezkûr

Yakût bin Abdullah

Mehmed

Mehmed bin Mustafa

Dervîş bin İskender

Abdünnebî bin Alî

Yakût bin Yahyâ

Abdî bin Alî

İbrahim bin Mehmed

2. Mehmed bin Ahmed Çerkes Bölüğü

el-Mezkûr

Suheyl bin Abdullah

Mehmed bin Abdullah

Mustafa bin Abdünnübî

Mehmed bin Süleyman

Mehmed Dervîş bin İbrahim

Hasan bin İsmail

Abdülbâkî bin Mehmed

Yakût bin Abdullah

Abdullah bin Alî

3. Ahmed bin Mehmed Bölüğü

el-Mezkûr

Mehmed bin Yusuf

Hüseyin bin ...

Mehmed bin Mehmed Azâvî

Mehmed bin Nasûh

Musâ bin Abdullah

Ahmed bin Hüseyin

Alî bin Ahmed

Mehmed bin Mehmed el-Hamâmî

Yusuf bin Abdullah

4. Mustafa bin İbrahim Bölüğü

el-Mezkûr

Mehmed bin Mustafa

Yusuf bin Ferhâd

Ömer bin Nâsır

Ahmed bin Mehmed el-Mısrî

Hidâvedîrî

Dervîş bin Karagür

Rıdvân bin Abdullah

Mustafa

Mahmûd bin Ahmed

5. Alî bin Abdullah Bölüğü

el-Mezkûr

Hüseyin bin Abdullah

Mehmed bin Alî

Bilâl Abdullah

Bekrî bin Abdullah

Dervîş bin Hasan

Alî bin Berâvne

Hamad bin ahmed

Mehmed bin Abdullah

Osman bin Abdullah

Alî bin Hasan

Askeriye Eklenenler

İyâl-ı Mehmed Ağa

İyâl-ı ahmed Kethuda

Sa'îde

İyâl-ı Kâbil Abdullah

İyâl-ı Hüseyin

Zâdü'l-Hayr

Sünbül

İyâl-ı Necîb Hebcî

Zâdü'l-Hayr

Fâyde

İyâl-ı Mehmed

Ayşe

Beşîr

Tuhfe İyâl-ı Ömer Halîfe

İyâl-ı Karagöz

Mercâne

Hadîce el-Medâb'îye

Hayrullah

Fâtıma

Mercân

Hâsâkîye el-Meğribîye

Sa'îde

İyâl-ı Ahmed Mahmûd

Sâliha bint-i Alî

Fâtıma bint-i Alî
İyâl-ı Mehmed bin Muharrem
İyâl-ı Mehmed bin Ahmed
İyâl-ı Musâ bin Abdullah
Fâtıma
İyâl-ı Ömer bin Osman
İyâl-ı es-Seyyid Habîb
İyâl-ı Hasan el-Beser
İyâl-ı İbrahim bin Mehmed
Sadüddin el-Acemî
Bilâl er-Rûmî
Mehmed el-Hamâdânî
Abdurrahman Abduşukur
İbrahim Hasan
Kâmer
Mehmed Behrâm el-Hayyât
Kelerc
Ahmed el-Yemenî
Mehmed bin Abdullah
Seyyid Sıddîk el-Yemenî
Alî ed-Duruğî
Hamza bin Ca'fer
Kureyş bin Ebi's-Suûd
Ahmed el-Akkâm Ebu Alî
Alî

Bahita

İyâl-1 Ahmed et-Tabbâh

Alî bin Biyâle Abdullah

İyâl-1 İlyâs Muhyiddin

İyâl-1 Mehmed el-Mısrî

İyâl-1 Alî el-Halâvânî

Gazâl

İyâl-1 Hasan Nizâmî

İyâl-1 Bilâl

Yusuf el-Havânkî el-Meczub

Ömer el-Hânkî

İyâl-1 Suheyl Hebcî

İyâl-1 Hasan el-Âsil

İyâl-1 Hasan İbrahim

İyâl-1 Halil bin Abdullah

Fereh

Mehmed ez-Zemâl

İyâl-1 Mehmed el-Bitâr

Mübareke

İyâl-1 Hüseyin

Utekâ-1 Mehmed Çavuş

Saâde bint-i Abdülazîm

Bilâl

Yusuf el-Hânkî

Reyhân

el-Hac Alî es-Saggâ
Evlâd-ı Fahrüddin el-Bağdâdî
İyâl-ı Fâtıma
es-Seyyid Mehmed
Sâlîh bin Atiyye
İyâl-ı İbrahim Mehmed
Hasan bin Alî es-Sayis el-Mısrî
Süleyman bin Behrâm
es-Seyyid Habîb
Alî bin Ahmed
Mehmed bin Muhyiddin el-Acemî
Hamid el-Hindî
es-Seyyid Abdullah
Molla Mehmed Cubrân Sâmi
İyâl-ı Mezbûr

Ağa Musâ Ağa-ı Nevbetçiyân-ı Cedîd

İyâl-ı Ca'fer
İyâl-ı Yusuf el-Yemenî
İyâl-ı Mustafa Dürzî
İyâl-ı Süleyman bin Abdullah
İyâl-ı Muhyiddin
Ummû'l-Heyr
İyâl-ı Hasan el-Abbâsî
Mücîr es-Sâyiğ

Süleyman es-Sâyiğ
Abdulkâdir el-Vemâlî
Ïyâl-1 Abdullah en-Nâib
Vâlideh Ömer bin Bâlî
Alî el-Kureyşî
Sa'îde
Ïyâl-1 Yakût
Muze
Ïyâl-1 Ahmed Uruç
Ferec
Ïyâl-1 Alî bin Abdullah
Umşahâta es-Sa'idîye
Bahîte
Fâyde
Rûmânîye
Ïbrâhîm
Hamze el-Mekkî
Ïyâl-1 Ca'fer
Ïyâl-1 Mustafa
Ïyâl-1 Nasûh bin Abdullah
Şihabeddin
Râbi'n Ïyâl-1 Ca'fer
Ïyâl-1 Edhem
Ïyâl-1 Yetmûr
El-Hacce Asîl

Fâtıma İyâl-ı el-Kürdî
Mehmed el-Cemî'î
İyâl-ı el-Hâc Mehmed el-Hâris
Sâlihâ bint-i Alî el-Mısrî
Mustafa bin İlyâs
Hâdice er-Rûmîye
İyâl-ı Yakût
Yakût bin Abdullah
Halîme
Receb eş-Şâmî
Hasan er-Rûmî
Fakih evlâd-ı İsâ bin Mahmûd
Hasan bin Ahmed

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndaki 1 numaralı surre defterine göre 1009/1600 yılında Medine'de fakîh kadınların adları

Sa'âdet bint el-kâdi Celâl el-Hanefî

Fâtıma bint eş-Şeyh Mehmed bin İrâk

Sa'âdet bint Fahrûddîn el-Aynî

Fâtıma bint Osman

Annâba bint Ebu'l-Fereç el-Yemenî

eş-Şerîfe meryem bint es-Seyyid Hüseyin

Umhân bint Ahmed el-Haccâr el-Amrî

Vesme bint Kâsım

Fâtıma bint Ebu's-Sa'âde el-Kâzrûnî

Hadîce bint Mehmed Yusûf el-Ansârî

Fâtıma Abdulvehhâb el-Hanefî

Umu'l Fereç bint Ali

eş-Şerîfe Tâhire bint es-Seyyîd Bayazîd

eş-Şerîfe Amatu'l-lâh bint el-Hekîm

eş-Şerîfe Rûkeyye zevce-i Mehmed el-Kâzrûnî

Fâtıma ve Fâzıla benât-i el-Molla Alaüddîn

Azîze bint Um 'id et-Tâsıt

Sit bint Salahüddîn

Fâtıma ve Umu'l-Fereç benât-i eş-Şeyh el-Hasd

Fâtıma bint eş-Şeyh Mahmûd

Umu'l-Hüseyin bint Ahmed

Meryem bint Abdullâh en-Nâşrî

Sa'âde ve Fâtıma benât-i Abdurahmân bin Subh

Zeynep bint Abdülkâdîr bin Kâsım
Ayşe bint Mehmed bin Alî
Sa'âde bint Mehmed el-Hânkî
Zeynep bint ahmed bin Mehmed Şeyhü'l-Ferrâşîn
Seleme bint Meryem es-Sâsa
Umu'l-Fereh Um Mustafa bin Mehmed
Sâliha bint Ahmed
Zeynep bint Osman
Ayşe er-Rûmîyye
Aynî Hâtûn Zevce-i Sinân Halîfe er-Rûmî
Sâliha bint Ebu'l-Fereç bin Hamidân
Ayşe Zevce-i Mustafa
Ziyâde Hâtûn Sâhî
Ekbel el-Hindîyye müstevlide-i es-Seyyid Hasan es-Semerkandi
Sân Harem-i Müşid-Harem Sâbika
Delâl bint Abdüssamed Müslim
Sa'âde bint Abdüssamed bin Müslim
Amina bint Alî et-Ta'iz
Umu'l-Hayr bint Abdullâh el-Vebrî
Meşayih bint Osmân
Fâtıma bint Safa-i Medine
Zeynep bint Mehmed el-Yemenî
Nâşîyye ve Zeynep benât-i ebubekr en-Neccâr
Amîna bint Şâmîyye
Rahma bint Ebu'l-Yevm

eş-Şerîfe Rûmîyye bint el-Habbâz
Fâtıma bint Abdülazîz
eş-Şerîfe Um Mansûr eş-Şâmiyye
Fâtıma ve Fâzıla benât-i Hadîce
Simsime Zevce-i Hasan
Tâbu'z-zaman müstevlide-i Tuhuruddîn
Mavre müstevlide-i eş-Şeyh Hamîs
Fâtıma bint Abdullâh el-It
Gazâl vâlide-i Ahmed bin Alî el-Yâzıcı
Rahma bint Alî er-Reyân ve Hâtûn bint İbrâhîm el-Hindî
Ayda bint Mehmed Alî el-Hemezânî
Ulemâ bint ...
Hadîce bint Yusûf
Fâtıma er-Rûkâyna zevce-i Mehmed en-Nâşrî
Fâtıma bint Mehmed bin Âlîm
Hadîce bint Muhyiddin el-Müderris
Ayşe bint Yusûf tâbi' Mehmed Tâşa
Azîze bint Süleymân er-Rûmî
Hirre Zevce-i eş-Şeyh Ebu'l-Kâsım
Meryem el-Kürdîyye
Sâliha Zevce-i Süleymân bin Mehmed
Fâtıma bint Mehmed bin Bilâl
Fâtıma ve Fâzıla benât-i Mehmed bin Yahyâ
Rûkeyye Zevce-i Molla Hasan es-Semerkendî
eş-Şerîfe Fâtıma el-Alevîyye Um's-Seyyîd Mahrûs
Umu'l-Hasan bint Mehmed